КАЛӘМ ИЗГЕГӘ ТАРТЫР

Мәдәни җомга

№3
4 август
1995 ел

1995 елның июленнән
башлап чыга

Атналык әдәбият һәм сәнгать газетасы

БҮГЕНГЕ САНДА:

2 *Әхмәт ГАДЕЛ.* **Мин Ана телендә сөйләшү хокукын яулап алдым! Милләтемне үземчә саклап калырга тырыштым.**

5 *Рафаэль МОСТАФИН, Әнәс ХӘСӘНОВ.* **Мөстәкыйль җөмһүрият Президентына олпатлыкны дәрәҗәдә зарур икәнлеген әйтеп торуның кирәге юктыр.**

11 *Клара ХӘЙРЕТДИНОВА.* **Җыр дөньябызда һәвәскәрлек хөкем сөрә.**

12 *Гомәр БӘШИРОВ.* **Без кичкән сират күперләре...**

20 *Нияз ӘХМӘРОВ.* **Ни өчен Тукайның әсәрләрен урысчага шул халыкның тел кануннарына, шигырь традицияләренә нигезләнеп тәрҗемә итмибез?**

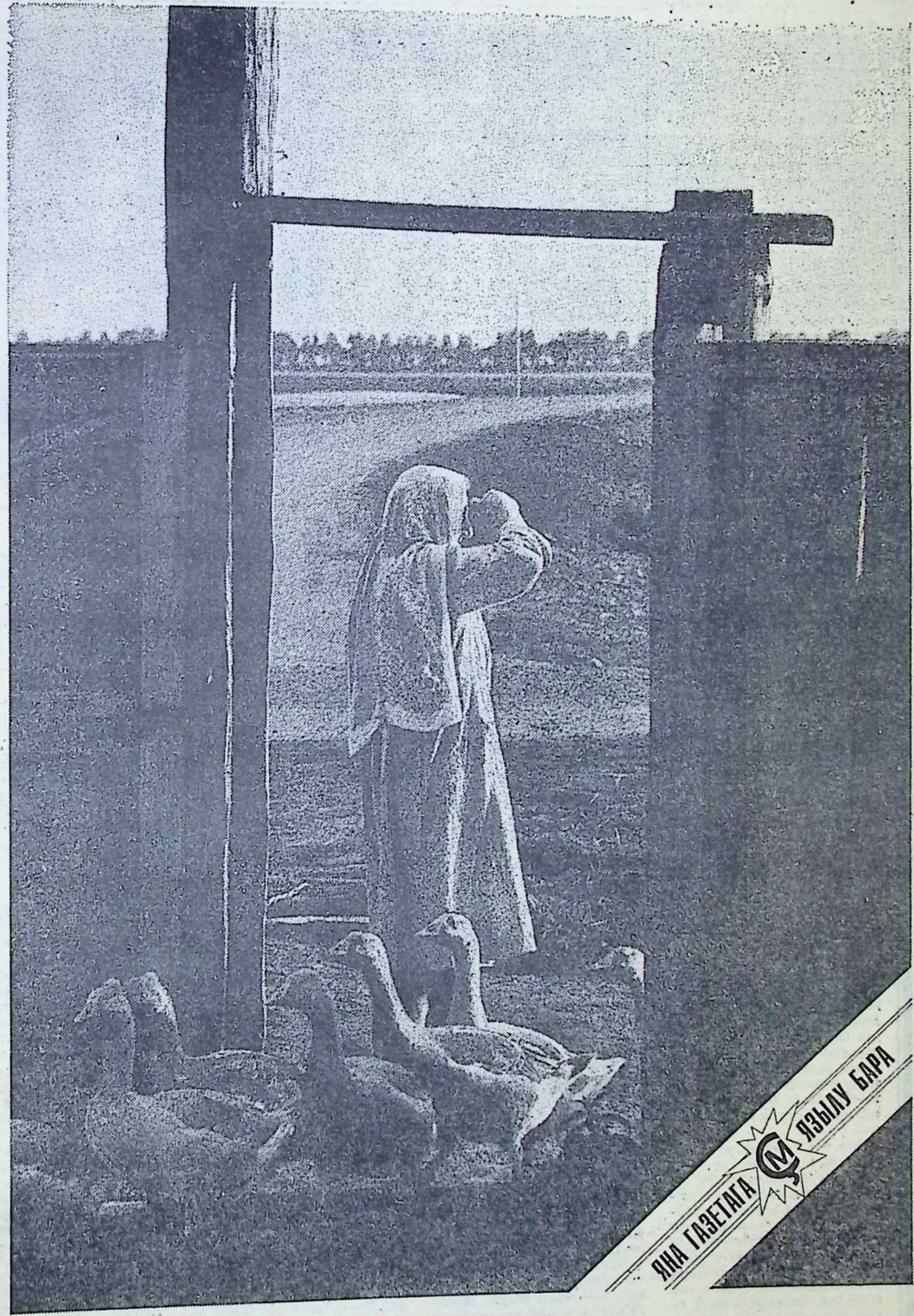

بسم الله الرحمن الرحيم

Бер Ходайга гына сылтамаек,
Күп язмышлар — бәндә кулында...

МИН ӘЙТТЕМ

Әхмәт ГАДЕЛ

Телебез белән олыбыз!

Кайнарланып сөйләнә торган нотык урынына

Гаҗәеп матур безнең туган телебез - - татар теле! Аның салмак кына агышын тою, аның моңын ишетү үзе үк җанга искиткеч зур ләззәт бирә. Татар теленең кабатланмас гүзәллеге авыл, төбәкләребез сөйләшендә генә түгел, классик язучыларыбызның әсәрләрен укыганда да ачык күренә. Әйе, әдипләр телебезнең фәлсәфи тирәнлеген мантыйк белән кушып, аны үстерә белгәннәр, берсеннән-берсе матур бизәкләр-назлы сүзләр белән баетуга ирешкәннәр. Аларның хикәяләвендә һәрбер сүзгә тулы бер фикер дәрьясы, уй, хис, моң һәм фәлсәфә йөге салынган. Миңа, шактый телләр белән эш йөртә алган кешегә, аларның күбесен ана телем дәрәҗәсендә белүчегә, татар теле телләрнең иң бае, иң сыгылмалысы һәм иң үткере булып сурәтләнә.

Гасырлар буе кысылган, изелгән, дөнья мәйданына чыга алмыйча яшәгән телебез бүген дә үзенең алмаздай кискенлеген, нурлылыгын һәм куәтен җуймаган. Сабан туе батыры сыман, ул яңа көрәшләргә, яңа мәйданнарга чыгарга әзер тора. Юл таләп итә, үз хакын даулый.

Телебезнең кечкенә генә бер гаскәрие, тугрылыклы хадиме буларак, былбыл теледәй шигъри, очкыр татар теле, аның моңы, аһәңе, тавыш киңлеге миндә горурлану хисе уята. Туган телен оныткан, аның кадерен белмәгән кешеләргә шуны әйтәм: мин Ана телемдә сөйләшү хокукын яулап алдым! Тел өчен изге көрәштә җиңүче булып чыктым! Ана телемне, милли хисемне һәм милләтемне үземчә саклап кала алдым. Мин — татар мәктәбендә бер генә минут та белем алмаган кеше! Татар кешесе! Күп иза чиктем үз ярыма кайту өчен! Үзем генә беләм.

Мин татар телендә радиотапшырулар тыңларга, телевидение программаларын карарга яратам, концертларда, спектакльләрдә еш булам. Тел шунда, шунда булырга тиеш... Һәрхәлдә, тел мохитен алар тудырыша. Өлкән яшьтәге ватандашларыбыз һәм урта буын Камал апа Саттарова сөйләвен, Гөлсем апа Сөләйманова белән Рәшит абый Ваһапов җырлавын бик яхшы хәтерлидер. Театрыбызның мәшһүр остасы Хәлил ага Әбҗәлиловның да теле гаҗәеп матур, көчле, горур яңгырашлы иде. Тел җәһәтеннән Һидият ага Солтанов һәм аның чордашлары да шундый ук көч белән тәэсир итәләр иде. Ләкин алар белән шул заманның гаҗәеп гүзәл теле-сөйләме дә китеп барды сыман. Безнең буын, кемнәндер курыккандай, авызларында борчак тәгәрәтә... Һәрхәлдә, андыйлар байтак.

Аһ, кайда ул кылычлар да, «урыс тегермәне» дә (Я.Смеляков), җаһил чорларның хакимнәре дә юкка чыгара алмаган бөек татар теле?! Заманында бу бөек телдә миллионлаган кешеләр, шулай ук дәүләтләр аңлашкан бит! Бу тел Азия белән Аурупаны тоташтырган-дуслаштырган ич! Әле 1917 елга кадәр бу телдә Русия империясенең дипломатик корпусы күпмедер дәрәҗәдә сөйләшкән, шәрекъ белән дә, гарәп белән дә элемтә тоткан. Татар телен империянең гимназияләрендә, лицей һәм югары уку йортларында өйрәнгәннәр. Татар теле, урыс, латин, грек, фарсы, гарәп телләре белән бергә, хәрби уку йортларында да мәҗбүри укытылган.

Әйе, әйе, бүген күпләр урамда сөйләшергә дә тарсынган татар теле бөек телләрдән санала! Ләкин большевистик замана хакимнәре телебезгә бигрәк каты орына, нигәдер аннан урта гасырларда яшәгән бөек дәүләт — Дәшти кыпчак үчен ала кебек. Ә бит бу ил урысны дәүләтчелеккә өйрәтешкән, аңа кануннар бүләк иткән. Ә без исә, үзебез дә сизмичә, бу яман капкынга кулыбызны һәм аякларыбызны тыгып куйдык. Һәй, бу татарның беркатлылыгы! Ярым-йорты урам теленә авыштык. Ни татар, ни урыс теле... Хәтта югары уку йортларында укыткан мөгаллимнәребез дә татарча иркен аңлаша алмый. Театр, радио, телевидение, эстрада телләре дә саега төште. Нигә болай булды? Меңнәрчә еллар саклап, баетып, чарлап килгән гүзәл телебезне без нигә шушы хәлгә-фаҗигагә китердек? Нигә без «младописьменный»лар рәтенә төштек? Нигә без, әзәрбәйҗаннар, таҗиклар, әрмәннәр, гөрҗеләр, Балтыйк буе халыклары, үзбәкләр сыман, горур телебезне горур яшәтә алмыйбыз? Нигә безнең тел сөрелгән, кимсетелгән, сөелгән, атылган кырым татар теленең «яртысы» кадәр дә калмады, ә киресенчә, урыс теленең яртысына әверелеп бара. Нигә без яныбызда бер урыс күрсәк, шундук телебездән качабыз? Куркаклыкмы бу? Чыннан да, күп гасырлык генетик куркудыр бу. Без телебездән, мәдәниятебездән ачы көлүчеләргә каршы тора алмаганбыз икән бит! Ә тегеләр исә монокультура, монотел, мономилләт өчен көрәшә. Урыслашкан татардан да остарак чынаяк ялаучыны таба алырсыңмы?! Кара, ни яза урыс теле турында И.Тургенев (Торгын): итальянның йомшаклыгы, янәсе, немец теленең кырыслыгы һәм башкалар. Ә татар телендә мондый сыйфатлар бәлки артыграктыр да әле...

Кайда ул бүген безнең телнең матур агышлылыгы, алкынлыгы һәм сихри тәэсир көче? Кайда ул лөгать байлыгы? Кайда ул безнең мәгърур сөйләм? Кайда ул яшь токым сокланып сөйләшерлек бөек татар теле? Урам себергәндә чүп, кәгазь, ябышкак ише нәрсәләрне үзенә җыйган себеркене хәтерләтмиме икән бүгенге урам теле?!

Исегезгә төшерегез әле бөек Тукаебызны, тиңсез Дәрдмәндне, ялкынлы Такташны, гайрәтле Бабичны, хәтерегездә уятыгыз Кандалыйны!.. Нинди куәтле, матур һәм дәртле тел аларда! Ә Гаяз Исхакый, Галимҗан Ибраһимов, Әмирхан Еники теле?!. Укып багыгыз, кайсы ундүрт телдән — аралашу телләреннән ким безнең татар төркиебез?! Йә булмаса, Галиәсгар Камалның сәхнә әсәрләре, халык авыз иҗаты җәүһәрләре белән танышыгыз. Алардагы тел сафлыгы, фикер-мәгънә байлыгы таң калдыра!

Телнең фаҗигасе кайчан башланган соң? Нигә безнең бөек телебез мондый хәлдә калган?

Сәбәп, әлбәттә, 1552 елны милләтебез кичергән зур зилзиләдәдер. Явыз патшаның астыртын эшләре әле ул Казан ханлыгын басып алганчы ук тамыр җәя башлый. Бу җәһәттән әрмән язучысы Геворг Эминның «Әрмәнстан хакындагы җиде хикәят» дигән китабыннан шундый юлларны китерәсе килә: «Без, әрмәннәр, үзебезне милләт буларак саклап калу өчен аерым әлифба, хәрефләр уйлап таптык, шуның белән үзебезне сакладык, аерым дини юнәлеш алдык, иманыбызны ныгыттык. Югыйсә, без үзебезне милләт буларак саклап кала алмый идек». Без, татарлар да, соңгы вакытта әрмәннәр белән бер үк язмышта түгелме? Алар — мөселман чолганышында калган христианнар, без — христианнар арасында көн күрүче мөселманнар!

Нәрсәгә ирештек без балаларыбызны урыс мәктәпләрендә укытып? Улларыбыз галәмгә очып, милләт данын арттырдымы? Йә булмаса, йөздән бер генералыбыз, Җоһар Дудаев кебек, милли бәхет өчен үзен корбан итәргә әзер икәнлеген күрсәттеме?! Ни бирдә безгә «уртак Ватан»? Завод һәм комплекслар төзеп, милләтне урыслаштырдык. Татар канын сыегайттык, башка каннар белән аралаштырып-болгаттык, тугладык. Нәтиҗәдә исә урысны ишәйттек. Ничек кенә әле! Әйтик, референдум вакытында телне белмәгән бер генә «катыш гаилә» әгъзасы да татарның милли мәнфәгатьләрен кайгыртып сайлауга бармады. Урыс килде, чуаш, мари һәм һәм башка халык вәкилләре барып, Татарстанның мөстәкыйльлеге өчен тавыш бирде, ләкин татар Гомәр, Саттар, Ибрайларның марҗадан туган балалары, яисә Нәфисә, Зөһрәләрдән туган урыс уллары вә кызлары бу көнне милли һәм территориаль ирeклек өчен тавыш бирмәде. Менә сиңа телнең «могҗизасы!» Уйландыра торган хәл бу, әфәнделәр!..

Совет мәктәпләрен тәмамлаган язучыларыбызның да теле элекке классикларыбызныкы белән чагыштырганда күпмедер кайтышрак. Байтак кына иске сүзләр һәм гыйбарәләрнең мәгънәсен дөрес аңламау сәбәпле, еш кына очракта ялгышлык һәм мәгънәсезлекләр килеп чыга. Мәсәлән, безнең яшь буын каләм ияләре, журналистлар «рәхмәтле» сүзен дөрес кулланмыйлар. Мин рәхмәтлемен, дигәндә аларның күбесе урысның «благодарный» төшенчәсен күзаллый. Әмма бу алай түгел. Рәхмәтле дигән сүзнең мәгънәсе мәрхүмлекне, вафат булуны аңлата, ягъни Рәхмәтуллаһ каршына барып баскан. Аллаһы тәгаләнең бу синонимын динне азмы-күпме белгән кеше аңлый булса кирәк. Яисә кайбер яшь шагыйрьләр «Туган якта ат уйнатырга» ярата. Ә татарның «ат уйнатуы» бандитизм, тискәре күренешләр белән бәйле нәрсәне аңлата. Атны яман ниятле кешеләр, табигатьнең яман кыланышлары гына «уйната». Уңай сыйфатта, димәк, болай әйтергә ярамый.

Менә шундый инде яшь буын «зыялылары»! Аларның шактые телне, аннан да гайре тарихи телне, әүвәлге әлифбаны белми, һәм андыйлар милләтнең яклаучысы да, тарихчы, әдибе дә, галиме дә була алмый. Син Алман иленнән килгән яһүди Радлов кебек йөзләгән әсәр язасың, әмма үз халкың өчен алман булып калуың бар. Тукай, Такташтан, Җәлил, Туфаннан аерылган кеше, татар язучылары әсәрләрен белмәгән, ә белгән тәкъдирдә, күрше халык теле аша хәбәрдар булган зат бер кайчан да үз халкын танымас, аның өчен көрәшмәс. Бу — хак! Бу — аксиома, әфәнделәр! Шулай ук моның икенче ягы да бар. Нинди генә Михаил Львовлар, Сергей Каратовлар, Роман Солнцевлар булма, син үз иткән халык сине үз итмәячәк. Аның өчен син чит, «татарин», үз халкыннан ваз кичкән бәндә булып калачаксың. Инде үзең вафат булганнан соң гына, Анна Әхмәтова, Лидия Сәйфуллина тәкъдирендә, үзеңне урыс дип таныячаклар. Монысы да искиткеч талантлы булсаң гына.

Кызганыч, башыбызга күпме тукып торсалар да, күпмә гыйбрәтләр күрсәк тә, ачы күз яшьләре эчсәк тә, татар баласы һаман үз кыйбласын сайлый алмый иза чигә. Әкияттәге чеби сыман гаҗиз булып, үзенең кем, каян икәнлеген белмичә яши кебек бүгенге татар баласы.

Телнең авыру икәнлеген, аңа ашыгыч ярдәм кирәклеген барыбыз да беләбез. Әмма дәррәү ярдәм кулы сузарга ашыгучылар әле күренми. Бер караганда, бу хакта галимнәребез инде күптән дөньяга аваз салырга тиеш иде. Җирнең бөек арадашчы теле юкка чыга бит! Икенчедән, Татарстан хакимияте татар телен торгызу, аны яңадан дөньяның әйдәүче телләре сафына кайтаруны чын мәгънәсендә кайгыртырга тиеш иде. Дөрес, телләр турында Закон да, аны тормышка ашыру буенча программа да кабул ителде. Әмма аларның тулы куәткә эшләп китә алганы юк әле.

Гасырлардан килүче афәт татар телен текә яр-очырым алдына китереп бастырды. Трамвай, троллейбус, автобусларда, урамда гына түгел, ә халкыбызны үзенә тартып торучы телевидение һәм радио өлкәсендә дә урыс теле хакимлек итә. Русиядә сан буенча икенче урында торган татар халкына Федераль хөкүмәт нигә соң Останкинодан аерым канал бирми?! Шунда булыр иде демократик үзгәрешләр! Күпме урыслашырга тырышкан булсак та, бездән ни космонавт, ни маршал, ни вице-президент ясамадылар. Менә сиңа урыс телен урысның үзеннән дә яхшырак белүнең нәтиҗәсе! Ә үз телебез хәтта Татарстаныбызда да икенчерәк планга төшеп калды. Хәтта Русия Фәннәр академиясенең Казан үзәге диварында да хаталы язу тора. Урамдагы игъланнарның күп санлы хата белән язылулары турында әйтеп тә торасы юк инде. Бихисап учреждениеләрдә урысча гына сөйләшәләр. Кыскасы, бездә татар теле әлегәчә «эш теле» түгел. Хәер, ялгыштым бугай, татар теле фермаларда, кырларда, урманнарда һәм... авыл өйләрендә әле дә булса «эш теле». Мондый «демократия»не без Сталин заманында да күрдек, иншаллаһ! Шунысы уйландыра: телсез (милләтсез) калган җитәкчеләр киләчәктә кем белән идарә итмәкчеләр икән?

Шуны тирәнтен аңласак иде: телебез сагында «телче» галимнәр генә торса, телебезнең юкка чыкканын көт тә тор. Тикмәгә генә урысның дини китаплары: «иң элек сүз булган...» дигән җөмләдән башланмагандыр. Сүз үлсә, кеше үлә, кеше үлсә, милләт үлә, милләт үлсә, тормыш бетә...

Ә без үзебезнең беркатлылык белән сабыйларча утка ыргылабыз. Элеккерәк заманда балаларыбызга биргән исемнәрне генә күр, адәм көлкесе бит! «Интернационалистлар», имеш. Трактор Сталеварович Сөләймановлар, Комсомол Октябрятович Битаевлар! «Атаң авыру, үзең чирле» диясе генә кала түгелме соң бу очракта. Бу чир милләтебезнең тәмам акылын алды, аңын зәгыйфьләндерде. Бу авыру безне үлемгә алып бара торган юлга бастырды. Бу чир безне үзебез белән охшаш язмыштагы милләтләрдән аерып, аларга каршылар сызыгына китереп бастырды. Шуңа күрә дә югарыда мин мәдхия җырлаган гүзәл телебезне «тел суррогаты» алыштыра бара. Китап чыгаручылар гына кыенлашып калмый, укучы табуы да авырлаша. Русия өлкәләрендәге милли төбәкләрдә тулаем урыслаштыру, мәктәпләрне ябу, татар халкы мәнфәгатьләре белән санлашмау үз көчендә кала тора.

Тел югалтуны әдәбиятны, тарих, үткәннәрне, милләтнең сәнгатен югалту рәвешендә кабул итәргә кирәктер. Мондый афәт милли аңны тигезли, хәтер буразналарын йома, аңны йоклата. Табигатьтә исә буш урынга шундук кереп утыручы була (изге урын буш тормый!), — ди урыс халкы. Телебез, әдәбиятыбыз, гасырларны кичеп, бүгенге көнгә килеп җитә алган тирән тамырлы сәнгатебез урынына башка мәдәният килсә, чүлләрдәге гүзәл оазисны хәтерләткән мәдәниятебезгә, тау-тау ком шуышып килгәндәй, чит тел, чит хис, уй-тойгылар килсә?! Ком астында калган тарихны исә эзләп табуы бик кыен. Бигрәк тә киләчәк буыннар өчен авыр булыр. Без исә мирас итеп ата-бабаларыбыз калдырган изге телебезне һәм милли мәдәниятебезне киләчәк буынга чәчми-түгми тапшырырга бурычлыбыз. Әгәр хыянәт итсәк, балаларыбыз безнә кичермәс. Онытмыйк: җинаятьнең иң зурысы — үз-үзеңә кул салу, үз-үзеңне харап итү. Андый кешеләр хәленә калмасын татар дигән бөек милләт. Заманында дөньяны сокландырган, гаҗәеп калалар-пайтәхетләр үстереп чыгарган, искиткеч мәдәнияткә ия булган милләт.

Минем алда тагы бер сорау килеп басты: ни өчен, нинди биек үрләр өчен яши халык, ил дигән берәмлек?! Минемчә, безнең тормышыбыз, бар максатыбыз һәм бар эшебез милли мәдәниятне үстерү, үзебезне халык итеп таныту, ил булып яшәүдән гыйбарәттер. Һәр милләтнең төп максаты шул булырга тиеш! Әгәр дә милләт үз-үзен яклый, саклый алмаса, ул милләт була алмый, сүнә, ягъни аны башка бер көчле милләт йота.

Үткән гасырларда җәзаласалар да, ассалар-киссәләр дә, дин вә телебезне үзгәртергә маташсалар да бу гасырдагы кебек «эрет фаҗигасе» булмагандыр. Бер кем дә инкарь итмәс. «дуслык» шигаре астында эшләнгән явызлыклар, ассимиляция һәм манкортлык чире соңгы чорларда бигрәк тә көчле чәчәк атты. Ни безнең идарәче оешмалар, ни метрополия хөкүмәте, ни Үзәк Комитет милли тигезлек булдыру турында уйламадылар да. Киресенчә, Русиядә саны буенча икенче урында торган татар кыерсытылды, аннан эш аты ясадылар. Ә бит урыс милләте үзе дә яшәеше һәм тәрәккый итүе белән бүгенге татарларга бик тә өҗерле. Әлеге ике халык озын тарих дәвамында үзара әвере килгәннәр. Әмма ялган тарихлар «иҗат ителә». Кем ота бу ялганнан? Урысмы? Татармы? Моннан бер кемгә дә файда тими. Зарары исә бихисап.

Монастырь-тәкыяләрдә безнең меңләгән васика, китаплар саклана, һич юкта аларны актарып чыгарга иде. Русиядә генә түгел, Әрмәнстанның данлыклы Матенадаран китапханәсендә дә саклана безнең телдә язган кулъязмалар. Ә инде дөнья китап саклагычлары турында әйтеп тә торасы юк. Англия, Германия, Дания һәм Франция, Шәрекъ илләре. Кытай. Японияләрдә безнең халыкның тарихы, китаплары, сәнгать үрнәкләре ята. Тик безнең кайгы — ат кайгысы иде бу елларда!

Әмма ат турында искәргәндә шуны да онытмыйк: ат нинди генә буран-давылларда, тузан өермәсендә дә юлын югалтмый!

МӘДӘНИЯТ ҺӘМ ХАКИМИЯТ

арат ӘМИРХАНОВ

ИР КАДЕРЕН ИЛ БЕЛЕР

Энҗә-алмаслар югалмас
һәм ятып калмас — утәр...
Дәрдмәнд.

Урта Баграж авылы Зәй—Сарман юлының сул ягында тау итәгенә сыенып утырган. Тау ышыгында ул әллә ни күзгә дә ынмый, һәрхәлдә, менә мин, дип ялтырап тор-. Әмма авылга беренче казык каккан кеше, никсез, урынны бик белеп сайлаган. Тау авыл- җил-гарасатлардан саклый, итәгендә мал-туар көтүлек, болын, җиләк-җимеш. Барыбызга да гәле, авыл халкы матурлыктан бигрәк уңайлык- артыграк күрә.

Гадәттә, кечерәк авылларда урам рәсми исем- белән атап йөртелми. География югары оч, н оч кебек атамалар белән генә чикләнә. Мон- да шулай: Зәй ягы — түбән оч, Сарман ягы гары оч.

гары очның да иң читендә диярлек бер гади йорты бар. Баштан санаганда өченче. Ихти- ул өч йортны башкачарак та атап йөртәләрдер. алар нәни генә ярымутрауда урнашканнар. алларыннан гына цивилизация инде шактый ган Чуал елгачыгы; ә ындыр артыннан Олы су Баграж инеше ага. Чуал нәкъ шул урында Олы коя. Янә башка инешләр белән кушыла-кушы- ларның суы башта Ирнәгә, аннары Зәйгә барып икән. Тау итәгеннән караганда бу төбәк сих- дә, затлы да, мәрхәмәтле дә, мул да булып нә. Баксаң, авылның чын йөзе нәкъ менә тау нан ачыла икән ләбаса!

знең игътибардагы әлеге йортка урам ягыннан тәрәзә уйганнар. Тактадан янкорма корганнар. аның буеннан-буена Чуал челтерәп ага. Ярын- — тирәкләр. Аяк очында каенлык. Йорт инде тый таушалган, чөнки илленче еллар азагында нган. Бу — әлеге керәшен авылына мөгаллим- итәргә килгән Мирсәет һәм Мөгаттәрә Гыйләҗе- нең үз гомерләрендә җиткергән беренче йорт- ы. Моңарчы авылдан авылга күчеп йөреп, кеше ндә көн күргәннәр. Билгеле инде, йорт-җирне ызуда Аяз, Алмаз һәм башка уллары якыннан п ярдәм иткәннәр.

омер уза, Мирсәет абый белән Мөгаттәрә апа да тая. Үзләренә генә тормыш авырлашкач, язучы ры Аяз тырышлыгы белән Зәйгә күчеп китәргә килә. Йорт кешедән-кешегә күчә, анда бик күп әләр торып чыга.

Менә шушы йортның алгы ягына хәзер матур эшләнгән бер такта кадакланган. Анда: «Ха- язучысы Аяз Гыйләҗев йорты» дигән сүзләр тан.

зган ел Зәй районы хакимияте башлыгының ка шундый статус бирү турында карары дөнья . Ә быел Сабан туе көннәрендә ул рәсми рәвеш- уҗасына тапшырыла. Аны тулы бер комплекс күз алдына китерәләр. Район хакимияте баш- урынбасары Зилә ханым Габидуллина бу хак- лай мөкиббән китеп сөйли, әйтерсең лә, үзе җиткерә. Үзе дигәннән, клумбадагы чәчәкләр- үз куллары белән утырткан, хәтта хуҗалар анда әзер булсын дип, кыяр-помидорларына төртеп чыккан. Без барында чәчәкләргә су өмелен кайгырта иде. Аның үткән күзеннән рсә дә читтә калмый.

Мин урыс мәктәбен тәмамладым, урыс арасы- эшләдем, татарчам начар иде, гомумән, ман- идем, — диде ул уены-чыны белән бергә.

лә ханымның үз-үзенә шулай тәнкыйть күзлегә аравы да мактаулы фал. Менә дигән җырлый, итеп сөйли, якташы Аяз Гыйләҗевнең әсәр- белән мавыккан чагы.

Ихатадан тыш, Олы су аръягында тау итәген- ке гектар җирне уратып парк ясаячакбыз, дә ул, — ишек алдындагы аллеяларга көздән салырбыз, дип торабыз. Планнар зурдан. Язу- нең дусларын, каләмдәшләрен, чит ил кунак- кабул итәрлек булсын. Ниһаять, үз дәрәҗә- белергә вакыт инде!

п-сизеп торам, кайберәүләр, Аяз Гыйләҗев н районында туган лабаса, Зәйнең монда ни ы бар, кем кайда яшәми дә, кем кайда йорт й, диярләр. Бу корылмалар аның туган авылы рлыда җиткерелсә, мәгънәлерәк булмас иде- к?!

үзем дә шул фикердә. Әмма бу — өмер, ләр мәҗбүр итеп эшләнә торган гамәл түгел, амәле, рух гамәле. Сарманлылар, күрәсең, е көн хаҗәтләре белән генә яшәп, көндәлек тьләрдән арына алмыйлар. Авыр чор бит. н өчен аларны гаепләп тә булмый. Ләкин без милләтен, телебезне, хак тарихыбызны, го- дәтләребезне торгызабыз икән, мөстәкыйль- реаль җирлеккә бастырырга, киләчәгебезне арга керешкәнбез икән, беренче чиратта, з турында кайгыртырга тиешбез. Рух — ул р буе бөртекләп-бөртекләп тупланган алтын . Чишмәсе корымасын өчен аны өзлексез рә- туендырып торырга кирәк.

Гыйләҗевләр, Мөхәммәт Мәһдиевләр, Илдар Юзеевлар, Туфан Миңнуллиннар, Нәкый Исәнбәтләр, Бакый Урманчеләр, Салих Сәйдәшевләр, Сара Садыйковалар... (сүз, әлбәттә, замандашлар турында гына бара) — иҗатлары белән даими рәвештә татарның әнә шул рухи чишмәсен туендырып торучылар. Рухы җуелган милләтнең иртәгәсе дә юк.

Шушы урында бераз гына лирик чигенү ясау урынлы булырдыр, мөгаен. Моннан берничә ел элек мин радиодан бик мавыктыргыч тапшыру тыңладым. Бер район җитәкчесе белән әңгәмә оештырганнар. Юк, әлеге тапшыру, гадәттәгечә, дуңгыз үрчетү, иген игү (болары да бик мөһим!) турында түгел иде. Җыр, моң турындагы әңгәмә иде ул. Борынгы керәшен җырларын бөтен ноктасына китереп җырлый, алар хакында мәгълүматлар сөйли. Шул вакытта күңелемнән, бу кеше эшләгән җирдә мәдәният өенең түрендә булыр, һәм ул мәдәни күгебезгә калкып чыгачак әле, дип уйлаган идем.

Гоманым дөрескә чыкты. Зәй районы хакимияте башлыгы Рәшит Сәетович Хәмәдиев, Аяз Гыйләҗев утарын булдырып, үзенә дә һәйкәл корды. Бу идеянең авторы да, оештыручы-башкаручысы да шушы җырга-моңга гашыйк олы җан иясе Рәшит әфәнде.Мин аның белән таныш түгел, шулай да мин аңа гашыйк. Рәхмәт аңа!

Зәй төбәге элек-электән урыслашкан район булып саналып йөрде. Татарлар анда азчылыкны тәшкил итә. Ләкин шуңа да карамастан, татар әдәбиятына шактый саллы өлеш керткән төбәк тә ул. Күренекле шагыйрь Мөдәррис Әгъләмов, прозаик һәм драматург Рабит Батулла, язучылар Гурий Тавлин, Хәйдәр Гайнетдинов, Сөббух Рәфыйковларга шул төбәк канат куйган.

Бу мәрхәмәтле төбәк Аяз Гыйләҗевне дә үзенә сыендырган, үстергән, кеше иткән. Халык дөрес әйтә: тудырган түгел, баккан кадерле. Зәй аның күпкырлы иҗатының нигезен тәшкил итә. Әсәрләрендә сурәтләнгән вакыйгалар да башлыча Чуал, Олы су, Минәй чишмәсе, Кызыл яр җирлегендә бара.

Менә шушы районда, шәһәрнең үзендә миллилек, татар миллилеге инде шактый шытым бирә башлаган. Зәйнең үзәгенә мәчет салып куйганнар, татар гимназиясе ачканнар, татар китапларын сату кибете эшли, хәтта мөселманча суйган ит кибете дә булдырылган.

Бу мәкаләмне язып утырганда «Татарстан яшьләре» гәҗитендә әлеге сүзләремне куәтләүче янә бер күркәм мисалга тап булдым. Быел районның Сөббух Рәфыйков исемендәге иң зур бүләге татар телен үстерүдәге хезмәтләре өчен Ставропольдән килеп эшләүче урыс милләтле Вадим Мишинга бирелгән. Ул — автоагрегат заводының генераль директоры. Аның башлангычы белән заводта татар теле укытучылары штаты кертелгән. Алар атнага 4 мәртәбә эшчеләргә, инженер-техник хезмәткәрләргә татар телен өйрәтәләр. Вадим Георгиевич үзе татар җырларын урысчага тәрҗемә итү белән шөгыльләнә икән.

Миңа калса, мөстәкыйльлекне, суверенитетны шушы рәвешчә астан тамырландыру әйбәтрәк нәтиҗәләр бирер иде. Кызганыч, без саф татар районнары дип куанып сөйләгән төбәкләрдә, Арчадан кала, мондый игътибар артык сизелми.

Язучы утарында хозурланып йөргәндә беравык нишләптер күңелемнә Тукаебызның бик тә тирән мәгънәле фәлсәфи шигъри юллары биләп алды:

Бармыни бездә гомумән чын кеше кадрен белү?!
Без аны кайдан белик, мискин үлеп аңлатмагач?!

Әйе, кеше еш кына үзенең бөеклеген, талантын исбат итү өчен, ни кызганыч, үлеп күрсәтергә тиеш булган. Бик күп мәдәният әһелләре бу фани дөньядан киткәч кенә танылды. Аның мисаллары татар дөньясында да җитәрлек. Без исән кешене мактарга, хезмәтенә лаеклы бәясен бирергә күнекмәгәнбез. Әле һаман көнчелек, гайбәт арабызга керә, мөнәсәбәтләребезне катлауландырып тора. Зәйлеләр бу яктан да иске калып-стереотипларны тар-мар итеп ташладылар. Иншалла, үрнәкләре бәрәкәтле булсын!

Без анда вакытта язучының хәлен белергә дип, хакимият башлыгы урынбасарлары Зилә Гәндәлиевна Габидуллина, Рәис Гәбсәләмович Нәҗипов килеп керделәр. Соңгысының кулында зур гына азык-төлек кәрҗине. Өстәлгә Франциядән китерелгән затлы коньяк (районда французлар технологиясе буенча шикәр чөгендере игәләр икән, эчемлек аларның бүләге) кунаклады.

— Мин бу тостны татарның Шолоховы мөхтәрәм Аяз абый Гыйләҗев өчен тәкъдим итәм, — диде Рәис әфәнде. Язучыны хөрмәт итүе елмаюлы йөзеннән, күзләреннән күренеп тора. Шәхсән мин үзем мондый тиңләүләрне кабул итеп бетермим. Аяз Гыйләҗев-татар язучысы, ул бик теләгән очракта да Шолохов була алмый һәм моның кирәге дә юк. Әмма тост авторы моның белән язучының дәрәҗәсен генә күтәрергә теләде дип уйлыйм. Хөрмәт исә, чыннан да, зур. Моны авылдашлары, күршеләренең ачык йөзе, якты чырайларыннан да абайлап була. Кайсы каймак кертә, кайсы йомырка. Һәркем яңа хуҗаның бу изге җирдә тернәкләнеп китүенә булышлык күрсәтергә тырыша.

— Бу утар-йортның киләчәген ничек күзаллыйсыз? — дигән сорау бирдем мин язучыга. Ул капыл гына җавап бирмәде, иң элек учы белән йөзен сыпырып алды, күзләре Чуал буенда әтисе утырткан тирәкне сыйпап узды. Аннан соң гына:

— Парин, Марат, утар әле оешып кына килә бит. Музей өчен аның урыны бик уңайлы түгел дип уйлыйм. Ул читтә, бу тирәдә татар авыллары да күп түгел. Үзең беләсең, хәтта Казанның үзәгендәге Шәриф Камал музей-йортына килүчеләр дә бик аз. Йорт-утар булып калыр инде ул. Ә килүчеләргә юл ачык.

Килүчеләр әле хәзер дә җитәрлек. Аларны Аязның җәмәгате — киң күңелле, гаять юмарт куллы Нәкыя ханым кояштай балкып каршы ала. Нәкыя ханым үзе дә күренекле шәхес. Ул бик күп еллар буе шәһәр мәктәпләрендә балаларга татар теле укытты һәм хәзер дә бу игелекле хезмәтен дәвам итә. Фатирларында исә һаман ике машинка тыкылдар иде. Берсендә язучы әсәрләрен иҗат итә, икенчесендә Нәкыя ханым укылган, бергәләп киңәшләшкән, килешенгән текстны акка күчерә. Олы әдибебезнең барлык әсәрләре дә Нәкыя ханымның күңеле, йөрәге, бармаклары аша узып кына дөнья күрә.

Сез аның ирен кадерләвен, белеп кенә, вакытында гына ашатуын-эчертүен, ял иттерүен күрсәгез икән! Дөрес эшли, талантны шулай сакларга кирәк. Талант — милли байлык ул. Бу хакыйкатьне колакларыгызга элегез, язучы хатыннары!

Язмамның бу өлеше Чуал — Олы су тамагын сурәтләгәндә тасвир кылынырга тиеш иде. Табигый урыны шунда иде аның. Мин исә аны белә торып соңга калдырдым. Нәтиҗәсе шулай тәэсирлерәк булыр дип уйладым.

Ничек шулай туры килгәндер?! Урта Баграж халкын гына түгел, сәяхәт итеп килгән һәр кешене магниттай үзенә тартып китерә торган Изге урын да Аяз Гыйләҗев утарының аяк очында, Чуал — Олы су тамагыннан ун-унбиш метр өстәрәк кенә урнашкан. Минәй чишмәсе ул. Чык тамчысы кебек саф, пакь, чиста сулы чишмә. Кайнап койган казанында энә очы кадәре генә ком бөртекләренә кадәр нур бөрки.

Кичен чишмәгә көянтә-чиләкле кызлар, апалар, киленнәр суга килә. Шунда ирексездән яшьлек хатирәләре искә төшә, күзләр дымлана. Шәһәр-калаларда гомер кичерсәк тә, без әле дә авыл балалары икән...

Минәй чишмәсе ярымай рәвешендәге кызыл мәрмәр корылмага төренеп утыра. Бер ташына түбәндәге сүзләр уелган:

«Кадерле әти-әнием Мирсәет белән Мөгаттәрәне озак еллар үзенә сыендырган Баграж халкына рәхмәт йөзеннән куйдым бу ташны. 1988 ел».

Кемнәрдер язганча, бу һәйкәл Аяз Гыйләҗевнең үзенә дә, әти-әнисенә дә түгел. Мәрхәмәтле Баграж авылы халкына. Яхшылык бервакытта да онытылмый. Әнә, хәзер, шул күркәм гамәлләре язучының үзенә мең рәхмәтләр булып кайта. Без үзебез игътибар таләп итәбез икән, халкыбызга карата аны иң әүвәл үзебез күрсәтергә бурычлы.

Инде соңгы сүз. Ихтимал, аны теләк дип тә әйтергә ярыйдыр. Язучылар берлеге Урта Баграж авылына әдипләребез сәяхәтен оештыру турында уйлансын иде. Хәер, язучылар гына түгел, аны район җитәкчеләре дә күреп кайтса, файдага гына булыр иде.

Ә, гомумән алганда, республикабызда тагын бер истәлекле урын булдырылды. Әйдәгез, җае туры килгәндә, кагылып чыгыйк әле шушы гүзәл авылга. Анда безне ят итмәсләр.

ҖИДЕГӘН ВАКЫЙГАЛАР ХӘБӘРЛӘР ЯҢАЛЫКЛАР 5 6 7 1 2 3 4

Баден-Вурттемберг — Казан

Базар мөнәсәбәтләре шаукымы белән Русиягә чит ил эшмәкәрләре даими килеп тора. Бизнес дөньясы капиталын төшемле җиргә урнаштыру хәстәрен күрә. Шундый эшмәкәрләрдән торган зур төркем «Виссарион Белинский» теплоходында Казанда булып китте. «Волга-95» дип аталган бу круиз Германиядәге «Көнбатыш-Көнчыгыш круизы«ның бер өлеше икән. Аңа Германиядән — мең, Русиядән 500 кеше катнаша. Алар арасында танылган драматург В.Розов, урыс шагыйре В.Куприянов, төрле җыр һәм бию, фольклор ансамбльләре катнаша. Сәфәрчеләр Идел буе шәһәрләренең тарихи һәм мәдәни һәйкәлләре белән танышып йөриләр, эшлекле кешеләр, журналистлар белән очрашулар үткәрәләр. Теплоход Казан елга портында туктаган арада сәяхәтчеләр Татарстан башкаласы, аның тарихи урыннары, чиркәү һәм мәчетләр белән таныштылар, кайбер татар гаиләләрендә булып, халыкның көнкүрешен, матди хәлләрен белешеп, чәй янында әңгәмә кордылар. Теплоходта журналистлар өчен матбугат конференциясе узды. Германия эшмәкәрләре Бозе, Кингсен, профессор Кюрингер, Барбара Хокушке, драматург В.Розов һ.б. кунаклар белән ике як өчен дә кызыклы мәгълүмат алмашу булды. Бу очрашулар халыклар арасында икътисадый һәм дуслык мөнәсәбәтләрен ныгыту эшенә саллы өлеш кертер, дип ышанырга мөмкинлек бирә.

Галия САЯНОВА.

● Рәсәй Президенты Борис Ельцин СССРның халык артисты, Г.Камал исемендәге Татар дәүләт академия театрының баш режиссеры Марсель Сәлимҗановны Халыклар Дуслыгы ордены белән бүләкләү турындагы Указга кул куйган иде. Шушы көннәрдә Татарстан Дәүләт Советы Рәисе Василий Лихачев бу бүләкне иясенә тапшырды.

ХЕЗМӘТЕНӘ КҮРӘ ХӨРМӘТЕ

«Татарстан Республикасының атказанган мәдәният хезмәткәре» дигән мактаулы исемгә лаек булдылар:

ЕСИПОВА Мария Михайловна — Чистай шәһәре һәм районы хакимияте башлыгы урынбасары.

ТИМЕРБАЕВ Борис Габдулла улы — Казан дәүләт мәдәният һәм сәнгать академиясенең өлкән укытучысы.

«Кино»сыз калган театр

Казанлылар әле хәтерли булыр: башкалабызның Үзәк универмагы каршында төзелә торган кинотеатрга нинди исем бирү хакында шәһәрдә бәйге игълан ителгән иде. Демократиянең тулып ташыган чагы иде шул. Ниһаять, төзелеп килүче кинотеатрның «Казан» исеме алачагы мәгълүм булды. Тик алдан кычкырган күкенең башы ярыла, дигән сыман, ул бина әле бүген дә төзелеп бетмәгән. Хәер, әлеге кинотеатр тумас борын үлгән бугай инде. Ник дисәң, хәзер төзелешкә керү юлында «Строительство русского драматического театра» дип язылган. Бәтәч, Казанда яңа урыс театры туган микәннни? Юк, тумаган. Бу бинага, билгеле булганча, В.Качалов исемендәге Рус зур драма театрын күчерергә җыеналар, ди. Ләкин безгә шунысы да мәгълүм, урыс артистлары биредә өй туе ясарга бик атлыгып тормыйлар икән бит.

Безнең Бауман урамындагы бинабыз да яхшы, тик бераз төзәтү-сипләү үткәрергә генә кирәк, диләр алар.

«Ак барс» банкы идарәсе рәисе Т.АБДУЛЛИНГА

Ачык хат

Хөрмәтле Тәлгать әфәнде!

Безнең бу хатыбыз-мөрәҗәгатебез татар халкының фидакарь һәм намуслы бер улына юллана дип ышанабыз.

Без Сезне халкыбызның дәүләтчелеген торгызуда башлап йөрүчеләрнең берсе итеп беләбез, Татарстанның халык депутаты буларак та хөрмәтлибез. Хөкүмәт карары белән барлыкка килгән, җөмһүриятебез мәнфәгатьләрен дөньякүләм дәрәҗәдә яклау һәм саклау өчен туган «Ак барс» банкының мөмкинлекләрен һәм максатларын без дөрес күзалларга тырышабыз.

Ләкин... Безнең сүз бүген китап хакында. Болгар чорларыннан бирле китап татар халкында иң изге әйберләрнең берсе булып саналды. Казан ханлыгы дәверендә дә иң мөкатдәс урыннарның берсе китапханә булган. Әгәр татар халкы бүгенге көнгә кадәр исән-сау икән, аны үз китабы саклап калган. Ә күпме китаплар юк ителгән, яндырылган, урланган, тапталган, изелгән?!.

Китап — изге!.. Сезнең «Ак барс» бинасында урнашкан яшүсмерләр китапханәсе бүгенге көндә ябык. Аның ишекләре бикле, китапханә хезмәткәрләренә, укучыларга юл юк.

Юл юк. Әмма юлларны, изге максатлар булганда, бергәләп табарга мөмкин бит! Сез, Тәлгать әфәнде, Татарстанның миллиардлары белән эш итүче оешма җитәкчесе буларак, республикабыз яшүсмерләре китапханәсе өчен бер бина табып, аны китап сакларлык дәрәҗәдә төзекләндереп, бу китапханәнең яшәвенә мөмкинлек тудыра аласыз, әлбәттә.

Әлеге китапханәдә бүгенге көндә 100 меңнән артык китап саклана. 17 ел ел буена монда 40—50 төрдәге газета һәм журнал тупланып барган. Бу бит — халкыбыз байлыгы. Ә хәзер, китапханә үз вакытында күченмәсә, әлеге байлыкны комиссион кибетләр аша сату белән яныйлар икән.

Татар халкының бөек улы Акмулла, ат арбасына китап тутырып, аны халыкка тараткан. Халкыбыз аңына-җанына китап әнә шундый фидакарьләр аша барып ирешкән. Халык — китаптан, Сез халыктан аерылмассыз дип өметләнеп, ышанып калабыз.

***Гомәр БӘШИРОВ**, Татарстанның халык язучысы.*
***Харис ЯКУПОВ**, СССРның халык рәссамы.*
***Фасил ӘХМӘТ**, Татарстанның халык артисты, композитор.*
***Илһам ШАКИРОВ**, Татарстанның һәм Россия Федерациясенең халык артисты.*

Мәшһүр сынчыга һәйкәл

Чорыбызның мәшһүр рәссамы Бакый ага Урманченең иҗаты гаять күп яклы иде. Белгәнебезчә, скульптура-сыннар иҗат итү олы талант иясенең эшчәнлегендә зур бер тармакны тәшкил кылды. Бу җәһәттән ул бик күп замандашларыбыз образын мәңгеләштереп калдырырга өлгерде. Ә менә шушы көннәрдә бер төркем мәдәният оешмалары җитәкчеләре, рәссамнар, әдәбият һәм сәнгать әһелләре атаклы сынчы белән кабат очраштылар: тәҗрибә-производство заводында Бакый ага Урманченең һәйкәле кабул ителде. Килүчеләрне һәйкәл беркадәр тетрәндереп тә җибәрде кебек. Скульптор Шүрәле уелган агач сынына таянган да күзләрен бер ноктага төбәп уйга калган. Йөзе мәгърур, карашы акыллы һәм ягымлы. Үзе — эш киемнәреннән. Аның Шүрәле сынына таянуы юкка түгел: Бакый ага Г.Тукайның иҗаты буенча аеруча күп эшләде, бөек шагыйрьнең төрле еллардагы юбилейларын җиң сызганып әзерләште.

Һәйкәлне Ташкент скульпторы Мөхмүт Гасыймов иҗат иткән. Алар Бакый ага белән хезмәттәшләр булып, аралашып яшәгәннәр. Галимҗан Ибраһимов һәйкәлен дә бергәләп иҗат иткәннәр. Автор шуңа күрә дә мәшһүр сынчыны мәңгеләштерергә бик теләп алынган.

Һәйкәлне Казан шәһәре хакимияте каршындагы мәдәният идарәсе заказы белән Ташкенттан килгән алты кешелек бригада эшләде. Завод директоры Сергей Маруденко бригаданың сынны яңа ысул белән башкарулары, тырышып, күңел биреп эшләүләрен әйтте. Шунысы да мәгълүм булсын: бронза һәйкәлләр элек Мәскәүдә эшләнеп кайтартылса, әлеге сын үзебездә — Казанда коелды. Беренче эш булса да, һәйкәлгә бәя бирергә килгән мәдәният хезмәткәрләре, Рәссамнар берлеге әгъзалары аның эшләнешен тулаем хупладылар. Килүчеләрнең һәркайсы үз фикерен белдерде.

Абрек Абзгильдин, Татарстан Рәссамнар берлеге идарәсе рәисе:

— Автор Бакый аганың образын , нигездә, тудыра алган. Куллары, йөзе бик тә отышлы чыккан, кем икәнлеген шундук танып алырга була. Әмма авторга һәйкәлнең түбәнге өлешендә беркадәр эшләргә, киеменең җыерылып торган өлешләрен киметергә кирәк иде. Һәм моны архитектор, уйлап эш иткәндә, төзәтә ала.

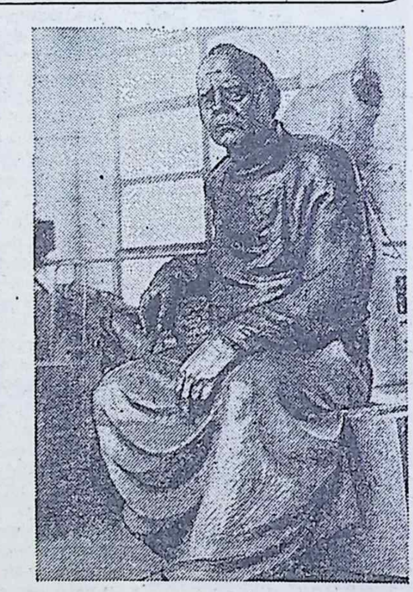

Марсель Таишев, Татарстан мәдәният министры:

— Мин Бакый аганы яхшы белә идем. Йөзендәге җылылык, уй һәм беркадәр сагыш нәкъ исән чагындагыча. Олы, эшчән куллары да бик охшаш. Автор аның иҗади халәтен бирә алган.

Юрий Зяблицев, скульптор:

— Миңа һәйкәлнең гәүдә өлеше ошады, ә менә аяклар биегрәк кирәк иде. Хәзер сынчының бу кимчелеген архитекторлар төзәтергә тиеш.

Флора Өхмәтова-Урманче, Бакый аганың хатыны:

— Гомумән алганда, миңа һәйкәл ошады һәм ул тиздән, ният ителгәнчә, Рәссамнар берлеге каршындагы скверга (Зур Кызыл урамы) урнаштырылыр, шәһәребезнең матур бер бизәге булып әверелер дип уйлыйм.

Сөембикә КАШАПОВА.

ҖОМГАДАН — ҖОМГАГА

Җөмһүрият елъязмасына җөмләләр

Татарстан Президенты Минтимер Шәймиев һәм Премьер-министры Фәрит Мөхәммәтшин Казан моторлар төзү берләшмәсендә булдылар.

«КамАЗ-Мастер» командасы «Париж—Мәскәү—Улан-Батыр—Пекин» халыкара автомарафонында катнашу өчен, Чаллыдан Франциягә китте.

Татарстан Министрлар Кабинетының утырышында 1995—1996 елгы кышкы чорга әзерлекнең барышы тикшерелде.

Татарстан Республикасы Президентының Тышкы элемтәләр департаментын төзү һәм Тимур Юрьевич Акуловны аның директоры — Татарстан Республикасы Президенты каршында халыкара мәсьәләләр буенча Дәүләт киңәшчесе итеп билгеләү турындагы Указы дөнья күрде.

Казанга Пакистаннан Ислам динен пропагандалау нияте белән дин эшлекләләре килде.

Татарстан Премьер-министры Фәрит Мөхәммәтшин Гыйракның Промышленность һәм минераллар министрлыгы делегациясен кабул итте.

Зәйдә берничә Сабан туйлары батыры булган, хәзер Мәскәүдә гомер кичерүче Илсур Минһаҗевны; Ульяновскиның Идел буендагы атаклы «Ундоры» санаториенда Казандагы «Заречье» банкы идарәчесе урынбасары Владимир Девятыхны атып үтерделәр.

Казанның Борнай һәм Солтан мәчетләре мөтәвәллиятләре сентябрь аенда Мәккә һәм Мәдинә шәһәрләренә Умра хаҗына сәфәр оештыра.

Казанда Ирек мәйданында «Русская недвижимость», «Русский Дом Селенга», «Роника», «Хопер-инвест», Татторгбанк, «Агротехинвест» вкладчиклары пикет оештырдылар.

Казанда Әфган сугышы ветераннары берлеге каршында Чечен сугышы ветераннары берлеге төзелә.

Республикабыз резиденты интимер Шәймиев урында Рафаэль остафин белән Әнәс әсәновның китап азулары турында атбугатта хәбәр ителгән иде инде. айбер газета һәм урналларда әлеге әсәрдән өзекләр өнья күрергә дә өлгерде. Мондый яңалык белән таныштырудан «Мәдәни җомга» да читтә калмаска булды. Түбәндә шул китаптан өзекләр тәкъдим итәбез.

Г.А.Мустафин
А.Х.Хасанов
Первый президент Татарстана
МИНТИМЕР
ШАЙМИЕВ

БЕРЕНЧЕ

Хезмәт юлы

(Минтимер Шәрип улы Шәймиевнең шәхси эшеннән күчермә)

1954—1959 еллар — Казан авыл хуҗалыгы институты студенты.

1959—1962 еллар — Мөслим районының техниканы ремонтлау станциясендә инженер, баш инженер.

1962—1967 еллар — Минзәлә районының «Сельхозтехника» берләшмәсе башлыгы.

1967—1969 еллар — КПССның Татарстан өлкә комитетында авыл хуҗалыгы бүлеге инструкторы, бүлек мөдире урынбасары.

1969—1983 еллар — ТАССРның мелиорация һәм су хуҗалыгы министры.

1983 ел — ТАССР Министрлар Советы Рәисенең беренче урынбасары.

1983—1985 еллар — КПССның Татарстан өлкә комитеты сәркатибе.

1985—1989 еллар — ТАССР Министрлар Советы Рәисе.

1989—1990 еллар — КПССның Татарстан өлкә комитеты беренче сәркатибе.

1990—1991 еллар — ТАССРның Югары Советы Рәисе.

1991 елның июненнән бирле — Татарстан Республикасының Президенты.

Президент хакимиятен кертү нигә кирәк булды

1990 елның 11 апрелендә ТАССРның яңа сайланган гары Советы беренче сесси- ә җыйналды. Гәрчә сан ынан алганда уникенче ча- рылыш булса да, яңача эш- башлаган Советларның ак- лашып китү дәверендәге ренче сессиясе иде ул.

Республиканың исемен тә- енләү генә дә күпмә бәхәс терел чыгарды. Бәхәсләшә ргач, башта икенче сорт би- сенә әверелгән «автономи- » сүзе төшеп калды, то- бара «совет» һәм «социа- стик» сүзләреннән арынды- . Ә бит, ныклап уйлап ка- саң, бәхәс Татарстанның масы хакында гына барма- . Бәхәс ул чагындагы Союз- ташкил иткән үзәктән ары- , башка чыгу, мөстәкыйль- даулауны, шуннан инде ыятьнең икътисади һәм ни үсешен нормальләш- мәсьәләсен дә аңлата

Татарстанның мөстәкыйль- турында Декларация ка- иту дәверендә төрле сәяси алар мәнфәгатен яклау- епутатлар төп ике төрке- үленде. Әгәр «Народов- ие» яклылар, бу Декларациядә Татарстанның Рәсәйдән аерылып, мөстәкыйль дәүләт буларак яшәргә омтылуын шөйләп, шөбһәгә төшсәләр, милли хәрәкәт яклылар исә, тулысынча мөстәкыйльлеккә ирешә алмабыздыр, дип уфтандылар. Парламентта кискен сәяси көрәш башланды. Мондый фикер каршылыгы яшәгәндә, берниндн гомуми карарга килү мөмкин түгел иде. Әнә шул катлаулы заманнарда М.Шәймиев акыл белән эш итәргә һәм депутатларны уртак фикергә китерергә тиеш иде. Килешү комиссиясе төзеп, дискуссияне сабыр гына тыңлый торгач, төрле фикерләрне үлчәп, киңәш-табыш итә торгач, урталайга ярылырга өзер депутатлар корпусын тәпле генә бер фикергә китерергә һәм Декларацияне һәммәкөше хуплап кабул итүгә ирешергә мөмкин булды. (Фәкать бер депутат битараф калды).

Әмма яңа сайланган Югары Совет Рәисенең «суверенитет бәйрәменнән» башы әйләнмәде — ул ирешелгән уңышларны тагын да ныгыту эшенә кереште. Аны әеруча нык хафага төшергән нәрсә — Министрлар Советы белән Югары Советның үзара аңлаша алмавы булды. Министрлар Советы нәкъ искечә Мәскәү кубызына биюдән туктамады. Аның кулында исә бөтен икътисад, халыкның байлыгы, язмышы...

Ә инде үзен яңгыравык исем белән «парламент» дип атаган Югары Советта хәлләреннән берни килмәсә дә, властьны үз кулларына алырга маташып дәгъвалашучылар, сүз боткасын куертучылар шактый булып чыкты. Ни хәл итәргә? Ничек кенә әлеге ике тармакны берләштереп, халык мәнфәгатен кайгырту юнәлешенә көйләргә? Элек, һәммә нәрсәне дә партия органнары хәл иткәндә, аларны кушу-берләштерүнең кирәге дә юк иде. Хәзер исә хәлләр бик тә үзгәрде. Нишләргә?

Уйлый торгач, әлеге ике властьны да үзара килештереп торучы дәүләт башлыгын сайлап кую фикере калкып чыкты. Гәрчә милли традицияләрне дәвам итү теләге бик көчле булса да, соңгы 4—5 гасыр дәвамында мөстәкыйльлектән мәхрүм ителгән халыкта дәүләт башлыгын аңлатырлык үз сүзе калмаганы ачыкланды. Бүгенге көндә дәүләт башлыгын «хан», «бәк» яисә «каган» дип атап булмый ич! Президент дәрәҗәсен булдыру уе әнә шулай туды.

1991 елның июнь аенда үткәрелгән сайлау халыкның бу исемне кабул кылуын, шәхсән беренче Президентны хуплавын раслады. Әнә шул рәвешле республикабызда М.Шәймиев исеменә бәйле рәвештә яңа бер дәвер башланды.

Бераз соңрак Россиядә ике власть арасында зур гаугә кубу, илнең сәяси кризиска килеп җитүе безнең бу мәсьәләдә өлгеррәк булып чыгуыбызны янә бер мәртәбә исбатлады.

Татарстанда Президент булдыруны фәкать М.Шәймиевнең уңганлыгына яки Югары Советның булганлыгына кайтарып калдыру бик үк дөрес булмас иде. Мөстәкыйльлек Декларациясе булмаган тәкъдирдә аның зарурлыгы да юк иде. Мөстәкыйль дәүләт буларак яши башлау, сәясәттә үз юлыңны сайлау көннең кадагына килеп баскач, шушы юлны яклый алырдай шәхес, җитәкче кирәклеге ачыкланды. Ул шәхесне халык та яратырлык булсын, үзара низаглашучы партияләр дә аның әйткәненә колак салсын...

Әнә шундый җитәкче сыйфатында Минтимер Шәймиев күтәрелде.

Көчле шәхес

Яңа типтагы җитәкчеләр күктән төшми. Аларның күбесе элек дәүләт һәм партия аппаратында эшләгән, шунда тәҗрибә туплаган, шунда ялгышканнар, шунда үзләре өчен ачышлар ясаганнар. Ельцин, Назарбаев, Кравчук, үз республикаларында үзгәрешне башлап җибәрүче, халыкны әйдәп баручы тагын күп кенә җитәкчеләр тоталитар системада тәрбияләнделәр, соңыннан үзләренең исемнәрен яңа тарих сәхифәләренә яздылар. Хәзер аларны, «партократ» дип сүгүдән файда булмаган кебек, күкләргә чөеп мактауның да кирәге юк. Алар элеккеге бюрократик аппаратка да тырышып хезмәт иттеләр, халык файдасына эшләргә дә тырыштылар. Намуслы хезмәт исә һәрчак хупланырга тиеш. Шулай итеп, искегә табынган шәхесләрдән яңа җитәкчеләр үсеп чыкты. Димәк, аларның күңелләрендә яңача фикерләү өстенлек алды.

Минтимер Шәймиев тә әнә шул яңа типтагы җитәкчеләр рәтенә керә. Аның көчле шәхес булуы бәхәссез. Аңарда бер үк вакытта үз дигәненә ирешүдә көчле ихтыяр бар, ул киң күңеллелек, өлкәннәргә ихтирамлы булу, тыйнаклык, сабырлык, кунакчыллык кебек сыйфатларга да ия.

Әлеге сыйфатлар, аның холкында гына чагылып калмыйча, эш стилендә дә сизелә. М.Шәймиев — кешеләргә игътибарлы, уңган-булган шәхес. Ул югары дәрәҗәдә сөйләшүләр алып барганда, гомумән, әңгәмә вакытында бөтен көртләрен берьюлы ачып бетермәүче дипломат кебек. Күпләр аның карап торышка гына гап-гади булып, чынында исә күпләрне үтәли күрүенә, катлаулы хәлләрнең тирәндә яткан серләрен сиземли алуына хәйран калалар.

М.Шәймиев кирәк чагында үзенең тәкъдимен турыдан-туры әйтүдән дә тайчанмый. Ново-Огаревода нәкъ шулай килеп чыкты. Анда М.Шәймиевне, элеккеге автономияләр арасында «беренче скрипканы уйнаучы», дип атадылар. Ул, Федерация советы оештырып, автономияле республикаларны союздаш республикалар белән тигез хокуклы итәргә кирәк, дигән тәкъдим кертте. Һәм моның гамәлгә ашуына Союзның таркалуы гына комачаулады. Әмма әлеге идея бераз соңрак, Рәсәй күләмендә Федерация советы оешкач, ярап куйды.

Ново-Огаревода М.Шәймиев республикаларны зур һәм бәләкәйгә бүлгәләүне тәнкыйтьләп, милләтләрнең тигез хокуклы булуы өчен, һәр халык үз язмышын үзе хәл итүе өчен нык көрәште. Автономия башы белән нинләр даулап маташа бит, дип баштарак көлемсерәп караучы агайлар да, ораторның халыкара хокуклардан хәбәрдар, фикерләре төпле һәм дәлилләре ышандырырлык булуын күреп, аның сүзләренә колак сала башлады.

М.Шәймиев әнә шул чагында ук халыкларның хокуклары тигез булуын яклады, һәр республиканың Союз договорына кул куярга хаклы булуын даулады. 1991 елның август вакыйгалары гына моның хәл ителүен тоткарлады.

Һәрхәлдә, тарихчылар М.Шәймиевнең халыкларны тигез хокуклы итәргә тырышуына лаеклы бәя бирерләр әле, дип ышанабыз.

Кыйбласына турылыклы һәм тимердәй нык булуы Минтимер Шәймиевнең дәрәҗәсен җөмһүриятебездә генә түгел, бәлки бөтен Идел-Урал төбәгендә бик тә күтәрә. Элеккеге автономияләрдә яшәүче халыклар аңа олы хөрмәт белән карыйлар.

Президентның асыл сыйфатларыннан берсе — һәркемне «үтәли» күрү, кешене тану сәләте. Моны аның үз тирәсенә кемнәрне туплавына карап та белергә мөмкин.

Югары Совет Рәисе Ф.Мөхәммәтшин, Президент кебек, тыныч һәм сабыр холыклы, кыен хәлләрдә дә югалып калмый. Аның урынбасарлары З.Вәлиева белән А.Лозовой, бер журналист сүзләре белән әйткәндә, һәркайсы үз чемоданын үзе күтәреп барырга сәләтле, кимчелекләрен башкаларга сыламый, шул ук вакытта зуррак кисәкне эләктереп калырга маташмый торган кешеләр. Даими комиссияләрнең рәисләре дә — күпне белүче булдыклы җитәкчеләр. Югары Советның өч елда җөмһүриятебез тормышындагы иң мөһим мәсьәләләр буенча җитмештән артык карар кабул итүе моңа ышандыргыч дәлил булып тора. Шунысын да искәрик, җитмеш ел буена да бу күләмдә эш башкарылмаган.

Без күп кешеләр белән сөйләштек. Арада М.Шәймиевне сабый чактан белүчеләр булган кебек, аны бер генә мәртәбә күрүчеләр дә бар. Президент холкында нинди сыйфатларга игътибар итүләрен сорадык. Берәүләр, түземлелек һәм сабырлык, дисә, икенчеләре аның йомшак холыклы, көче күңелле булуын әйтте, өченчеләре исә ихтыяр көченә, принципиальлегенә басым ясады. Шул ук вакытта алар барысы да Президент холкындагы эчкә бер мәһабәтлек, олпатлык сыйфатына тукталды. Бу сыйфат күзгә бәрелеп тормый, әмма ул Президент әңгәмәдәшен дәшмичә-тынмыйча гына, игътибар белән тыңлап утырганда да сизелә.

Мөстәкыйль җөмһүрият Президентына олпатлык ни дәрәҗәдә зарур икәнлеген әйтеп торуның кирәге юктыр. Бу сыйфат бөтен халыкның дәрәҗәсен дә күрсәтә. Безнең республикабыз икътисади куәт ягыннан Балтыйк буеның өч бәйсез дәүләтенә бирешми. БДБ илләрендә җитештерелә торган бутил каучугының дүрттән өч өлеше бездә эшләнә. Кино-фотоматериалның яртысын, полиэтиленның чиреген, автомобиль шиннарының унбиш процентын, шактый нефтьне, йөзләрчә мең зур йөк машинасы «КамАЗ»ны Татарстан бирә. Бездә авыл хуҗалыгы да алга киткән. Республика үзен туйдыру белән генә икләнми, бәлки азык-тө-

(Ахыры 6, 7 нче битләрдә)

БЕРЕНЧЕ

(Ахыры. Башы 5 нче биттә).

лекнең бер өлешен читкә дә чыгара. Түбән Кама нефтехимия комплексы белән тиңләшерлек предприятие бөтен БДБ илләрендә юк. Ә машиналар төзелеше яки оборона промышленносте! Болар һәммәсе дә Президентның һәр сүзенә, һәр сәяси һәм дипломатик адымына таяныч булып тора.

Минтимер Шәймиев Татарстан Республикасының икътисади, сәяси данын күтәрү өчен көчен кызганмый. Шуның нәтиҗәсе буларак, бездә яшәүче милләтләр арасында иминлек хөкем сөрә, бүтән регионнар белән чагыштырганда, халыкның көнкүреше әйбәтрәк. Хәзер инде Татарстан турында бөтен дөнья матбугаты сөйли — өч ел эчендә безгә бик күп илләрдән хәбәрчеләр килде.

Август хәлләреннән соң ук, Б.Н.Ельцин урыннардагы хакимият башлыклары янына үзенең күзәтүчеләрен җибәрде. Әлеге «вәкилләр» һәр төбәктә ниләр эшләнгәнен, каян нинди афәт янаганын хәбәр итеп-әләкләп торырга тиеш иде. Әмма аларны бер генә төбәктә дә хупламадылар, шуңа күрә алар колач җәя алмадылар.

Татарстан Президенты Рәсәй Президентының шундый вәкиленә ничегрәк карый икән, дип белү-ачыклау нияте беләндер, Ельцин Казанга да үз кешесен җибәрде.

— Килсен. Мин каршы түгел, — ди М.Шәймиев. Бераз уйланып торгач: — Тик бер генә шартым бар — безнең республикадан да нәкъ шундый вазифа үтәүче, нәкъ шундый вәкил Мәскәүдә, Рәсәй Президенты янында да булырга тиеш, — дип өсти.

Мәскәү кешесе тизрәк таю ягын карый. Бу сүз бүтән кузгатылмый.

Сәяси тормышыбыз гаять чуар. Төрле партия вәкилләренең шәрран яруы дисеңме, митингларда ызгышу да талашумы, вак-төяк «дан» бүлешүме, игътибар үзәгенә эләгергә тырышу дисеңме — һәммәсе дә бар. Әнә шул шау-шу арасыннан Президентның акрын гына тавыш белән тыныч әйткән сүзләре аермачык ишетелә. Аның әйткәннәренә каршы төшүчеләр дә була, тик бер генә кеше дә аның фикерен игътибарсыз калдырмый.

Ихтимал, шуңа күрәдер, «Вечерняя Казань» газетасы уздырган социологик сорау нәтиҗәсендә М.Шәймиевне хуплап тавыш бирүчеләр күпчелек. Газета аны «Ел кешесе» дип игълан итте. 1991 елда да, 1992 елда да шулай булды. Ә 1993 елда «Республика Татарстан» газетасы да шундый ук нәтиҗәгә килде. Димәк ки, М.Шәймиев — җөмһүриятебездә сәяси өлкәдә дә иң зур популярлык казанган шәхес.

Әйтик, 1992 елның җәендә М.Шәймиевнең рейтингы 57,6 процент тәшкил итте, ягъни 1000 кешенең 576 сы Президентка ышаныч белдерде. Шундый катлаулы, мәхшәр заманында әлеге күрсәткеч — сирәк очрый торган хәл.

М.Шәймиевнең дәрәҗәсе бер Татарстанда гына түгел, бүтән җирләрдә дә шактый зур. «Независимая газета» сәясәт өлкәсендә Рәсәйдә мәшһүр 100 кешенең рейтингы белән кызыксынды. 1993 елның 5 март санында газета М.Шәймиевнең исемен 51 нче урында бирсә, апрельдә — 34 нче, июньдә 24 нче урында, дип язды. А.Собчак, Ю.Воронин, С.Бабурин исә М.Шәймиевтән арттарак иде, ә М.Горбачев һәм М.Яковлев исемлектән төшеп үк калды. 1994 елның мартында М.Шәймиев 10 нчы урынга чыкты.

— Сез моңа канәгатьме соң? — дип сорагач, Президент:

— Мин — реалист кеше, рейтингның һәрвакыт үзгәреп торуын яхшы аңлыйм. Президентның кем булуына, ниләр эшләвенә бәйсез рәвештә дә халыкның карашы теге якка да, бу якка да үзгәрүе бик мөмкин, — диде.

● Рафаэль Мостафин

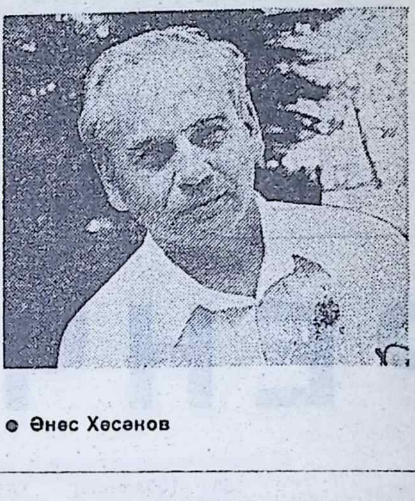

● Әнес Хәсәнов

Олпатлылык Президентыбызга Рәсәй белән искиткеч авыр килешүләр алып баруда да ярдәм итә. М.Шәймиев Татарстан мәнфәгатьләрен яклый. Безнең республиканың милли кереме, әйтик, 1990 елда иске бәяләр белән 9,7 миллиард сум тәшкил итте. Барлык эшләп чыгарган продукциясе — 24,3 миллиард сумлык. Читтән товар кертүгә караганда, үзе җитештергән товарны читкә күбрәк чыгара. Барлык табыштан, элеккеге союздаш республикалар белән чагыштырганда, ике мәртәбә кимрәк өлеш үзенә кала. Товар әйләнешеннән түләгән налоглары һәм шундый ук чыгымнары исә ике мәртәбә күбрәк.

Кайчагында, Татарстанның икътисади потенциалын торгызуда бөтен ил катнашты, дигән сүзләр ишетергә туры килә. Андый чыгышларга каршы Президентның җавабы әзер: шулай анысы, производство куәтләрен торгызуда Үзәк тә катнашты, ләкин республикага үз малыннан аз өлеш чыгарды; яңа завод-фабрикалар төзегәндә, тормыш шартларын юньләтүгә игътибар булмады — юллар салу, шифаханәләр, торак йортлар һәм көнкүреш объектлары төзү, мәдәнияткә бәйле мәсьәләләр «ахырдан»га кала килде; табигый байлыгыбыз (нефть, газ, саф су, һава һ.б.) әрәм-шәрәм ителде; хезмәткә тиешенчә түләнмәде.

Президент җөмһүриятебездә икътисади һәм сәяси хәлләрне үзгәртә алырдай суверенитет яклы. Андый үзгәреш тиз генә булмас, акрынлап кына килер, аны тизләтү өчен һәркемнең тырышуы зарур.

Киң холык, тирән фикер

Соңгы вакытта «демократ» сүзен кирәксә дә, кирәкмәсә дә кулланалар. Күпләр, бик күпләр үзләрен демократ итеп күрсәтергә тырышты. Сахаровны яклаучылардан алып Жириновский белән бергә шау-шу кубаручылар да, экстремистлардан алып анархистлар да үзләрен әлегә исем белән атарга ярата. Татарстанның суверенитетын бар дип тә белмичә, җөмһүриятебезне революциягә кадәрге губерна хәленә төшерергә маташучылар да үзләрен демократка саный.

М.Шәймиев инде үзенең демократ холыклы, демократ фикерле шәхес икәнен кабат-кабат исбатлады.

Аның белән бергә хөкүмәт даирәләрендә яки партия аппаратында эшләгән кешеләр М.Шәймиев турында, хәтта әле авторитар заманнарда да, тәнкыйтьне күтәрә, бүтәннәрнең фикеренә колак сала иде, дип сөйлиләр. Нинди дә булса тәгаен фикергә килгәнче, М.Шәймиев бүтәннәр сүзен тыңлый, шул өлкәдә эшләүче белгечләр белән киңәшләшә дә карарны үзе инанганча кабул итә, аннары инде җаваплылыкны да тулаем үз өстенә ала. М.Шәймиев белән бергә эшләү җиңел дә, читен дә була. Чөнки һәркемгә мөстәкыйль эшләргә юл куеп, аның хәленнән ниләр килүен, сәләтен күрсәтергә ирек бирүе җиңеллек тудырса, үзенә һәм башкаларга гаять таләпчән булуы шактый ук кыен хәлгә куя. Эленке-салынкы эшләүчеләрне, вакытларын бушка уздыручыларны, сыныкка сылтау эзләүчеләрне аямый ул.

Күпләр КПССның таркалуын күтәрә алмады. М.Шәймиевтән дә партиягә нинди мөнәсәбәттә булуын сорыйлар. Берәүләрнең тетеп яманлау ишетәселәре килсә, икенчеләре яклау сүзе ишетергә өметләнәләр. Әмма Президентыбыз, үткәнне сүгеп ташлау ягында булмаган кебек, күкләргә чөеп мактау ягында да түгел икән. Яманын да, яхшысын да күрә белергә кирәк. Партияне тулаем гаепләү яисә гел дә аклау гына җитми, үткәннәрдән безгә уңай якларны алу, тискәре яклардан ваз кичү зарур.

Совет властена мөнәсәбәтен сорагач, М.Шәймиев:

— Җитмеш ел эчендә совет власте безнең халыкка бик күп нәрсә бирде, — дип аңлатты. — Без мөстәкыйль республика булдык, мәдәниятебез алга китте, уку-укыту эшләре җайга салынды, промышленностебыз көч-куәт алды. Әйтик, без нефтькә бай да булыйк, ди. Аны чыгаруны җөмһүриятебез үзе генә — бүтән регионнар ярдәменнән башка гына башкара алыр идеме? Һич юк! Әмма шул ук власть татар халкына афәт тә китерде. Ислам диненнән һәм рухи байлыгыбыздан ваз кичтерергә тырышты, бик күп асыл затларыбызны вәйран итте. Димәк, бу сорауга да җавап бер яклы гына була алмый.

Демократиягә табынучы шәхес буларак, М.Шәймиев дәүләт милкен хосусыйлаштыру ягында тора. Эшкуарлыкны һәм фермер хуҗалыкларын үстерү, халыкны инфляция авырлыгыннан саклау, керемнәрне төгәл исәпкә алу, бәяләрне кинәт кенә күтәрергә юл куймыйча, базар мөнәсәбәтләренә акрынлап керү ягында ул.

Шул ук вакытта Президент бөтенләй башкача фикер йөртүчеләрне дә сүздән мәхрүм итми. Әйтик, бер киңәшмәдә эшкуарлар бәяләрне күтәрүгә тоткарлык ясауны тәнкыйтьләделәр, бәяләрне базар иркенә куярга кирәк, диделәр. Президент үзенең төпле фикерен — гади гаилә өчен бәяләрнең берьюлы күтәрелүе белән аларның Рәсәйдәгедән соңлап, акрынлап күтәрелүе бер үк нәрсә түгел икәнлеген ышандырырлык итеп исбатлады. Залдагыларның күбесе аның фикеренә кушылды.

Янә бер киңәшмәдә җөмһүрият күләмендә бартер — әйбер алмашу ысулын тәнкыйтьләп чыгучылар булды. Эре предприятие директорлары, җөмһүриятнең нефть, полиэтилен ише товар бәрабәренә үзебездә дефицит саналган шикәр, цемент, пыяла кебек товарлар алуга омтылуын хуплап бетермичә, алыш-биреш ясаганда предприятиегә кирәкле чимал, запчастьләр, яңа җиһазлар һәм технология алуны якладылар. Президент бу очракта аерым предприятиеләрнең ихтыяҗы җөмһүрият мәнфәгатьләренә бик үк тәңгәл килмәү ихтималын икърарлады һәм компромисс табарга киңәш бирде, кайчагында предприятие мәнфәгатен, кайчагында җөмһүрият мәнфәгатен яклау зарур булыр, дигән фикер әйтте.

М.Шәймиевнең демократлыгы республиканың символикасы хакында фикер алышу вакытында да үзен сиздерде. Бәхәсләр бигрәк тә дәүләт гимны тирәсендә куерды. Президент, төрле фикерләрне тыңлагач, композиторлар, язучылар, мәдәният әһелләре үз сүзләрен әйткәнче, сабыр итәргә киңәш бирде.

Гимнның төрле вариантларын тыңлап карау һәм фикер алышу елга якын сузылды. Матбугатта яки радио-телевидение аша үз фикерен әйтеп чыгыш ясаучылар шактый ук булды. Соңыннан «Тәфтиләү» көе белән композитор Рөстәм Яхинның «Туган ягым» җыры калды.

Татарстан Республикасы Югары Советы сессиясе 1993 елның 14 июлендә гадәттәгечә бармады — төп «доклад»ны ...тынлы оркестр ясады, ул гимн өчен тәкъдим ителгән көйләрне төрле эшкәртүдә уйнап күрсәтте. Депутатлар дәүләт символикасы комиссиясе рәисе, шагыйрь Ренат Харис, музыка белгечләре һәм композиторлар фикерләренә дә колак салдылар, билгеле. Тик иң саллы сүзне музыка үзе әйтте. Күпчелек тавыш бирүчеләр Рөстәм Яхин көен яклады.

Урталыкны яклаучы

Президент булып сайланганнан соң Минтимер Шәймиевкә нинди генә зәһәр сүзләр, гаепләүләр ишетергә туры килмәде! «Мәскәү илчесе», «партократ калдыгы», «фетнәне яклаучы», «Рәсәй сатлыгы»... Урамнар буйлап «Син татармы, Шәймиев!» дигән лозунглар күтәреп йөрделәр. Болары булса бер яктан, икенче яктан исә: «милләтче коммунист», «милләтче», «сепаратист», «Рәсәйне эчтән шартлатырга маташучы», «ислам фундаменталисты», дип гаепл деләр.

Хәлләрнең кискенләшкән чаклары да булмады түгел. Матбугат конференцияләрендә исә нахак бәла тагулар ешайды. Очрашу, митингларда алдан әзерләп куелган зәһәр сораулар ява. Рәсәй демократлары Казанда үзләренең конгрессларын уздырырга маташып та, берни майтара алмагач, безне кунакчыл булмауда, Аракчеев режимы урнаштыруда гаепләп карадылар. 1991 елның кышында Рәсәйнең 20—30 демократы, җирле халыкның ризасызлыгына да карамастан, хөкүмәт даирәләренең каршы торуын җиңеп, Казанда җыен уздырырга талпынып карадылар. Янәсе, шунсыз демократия була алмый. Милли көчләр аларга җыелырга ирек бирмәделәр, шәһәрдән үк сөрделәр. Чакырылмаган кунаклар: «Демократиян кысалар! Шул да булдымы ирек?! Татарстан — милли коммунизм утравы! М.Шәймиев милләтче патриотларны үстерә!» — дип шыңшыдылар-шыңшыдылар да тын калдылар...

Милли мәҗлескә сайлаулар уздыру мәсьәләләре исә шактый катлаулы булып чыкты. Нәкъ чеченнар сценарие буенча сайлау үткәрергә әзерләнүчеләргә каршылык күрсәтсәң, сайлауны тыйсаң — аларны халык алдында каһарман ясыйсың, дәрәҗәләрен күтәрергә ярдәм итәсең. Әгәр инде санга сугасың икән — властьны икегә бүлү ихтималы баш калкытачак. Мондый хәлдә нинди хикмәтләр килеп чыкканын 1917 ел күрсәтте инде..

Минтимер Шәймиев бердәнбер дөрес юлны сайлады. Милли мәҗлесне бүтән җәмәгать оешмаларына тиңләде д куйды. Күпләрне хәвефкә төшергән нәрсә — властьны бүлгәләү шулай итеп булмый калды. Бу юлның дөреслеген вакыт үзе күрсәтте.

Җөмһүриятгә сугышчан отрядлар оеша башлавы шактый кешенә сагайтты. бит инде милли гвардия булдыру дигән сүз! Президентның үз позициясендә нык торуы — фәкать законлы хәрби көчләрне генә тануы — узынуларга юл куймады.

сон 1992 елның мартында
ылысы референдум ни-
бәхәс кубарды! Эш
рында, җәмәгать
ортында, урамнарда,
ларда әледән-әле мити-
бәхәс-тарткалаш куба
. Март аеның беренче
сында киеренкелек
сы ук кызып өлгерде
гәннең кулдан ычкыну
лы бар иде. Шунда Ми-
р Шәймиев халык алды-
гыш ясады — референ-
уткәрүнең максаты фә-
җөмһүриятнең суверени-
раслау, ә инде Рәсәйдән
у яки аерылмау мәсьә-
бөтенләй куелмый, дип
дереп бирде һәм өнә
итеп киеренкелекне
де. Әнә шул чыгыш һәм
ның җан тынычлыгы ре-
дум вакытында уңай нә-
ргә китерде.
сәй белән идарә итүче
р түрәләр, Татарстанда
че халыкның күпчелеге
ендумда уңай җавап
н очракта икенче Кара-
илеп чыгуы, кан коелуы
ал, дигәннәр иде. Минти-
Шәймиев исә моның кире-
йтте: җаваплар кире бул-
чракта гына кан коелуы
ынычы яный, уңай җавап
ң җөмһүриятә иминлек-
гын да ныгыта төшәчәк,
Аның хаклы икәнен ва-
ә күрсәтте.
ферендум алдыннан уз-
ган матбугат конферен-
е гаять шау-шулы узды.
дентның үз юлында нык
сабыр гына җавап би-
руын күреп, кайсыбер
алистлар аны ничек кенә
да чыгырыннан чыгары-
маташтылар. Шуларның
аның үткәненә ишарә-

Сез соң президент вази-
н мелиорация белән
ыйсызмы? — дип сорап
ы.
зидентның чырае ап-ак
. Тынып калган залда
ыларга ул акрын гына
белән:
Юк, бутамыйм. Ник дигә-
леге эшләрнең һәркай-
шы беләм, — дип җа-
йтарды.
дый җавапны ишеткәч,
рләтеп кул чабарга то-
.
тимер Шәймиев нинди
керне дә тыныч тың-
сәләтле. Ә инде үзен те-
бу якка аударырга аза-
ларга (андыйлар әле-
ә була тора) бер дә ши-
тә урын калдырмыйча:
Юкка вакыт әрәм итмә-
рәнде-иптәшләр! Берни
а алмассыз, — дип җа-
йтара тора.

Дәрәҗә
һәм
амуслылык

имер Шәймиевнең го-
ында бер генә тапкыр
шмавына, түбән тәгә-
ә, гел өскә, югарырак
гә күтәрелүенә журна-
игътибар итмичә кал-
әлбәттә. Сирәк очрый
әл бит. Мондый карье-
резидент ничек иреш-
пломат шикелле зирә-
рсәткәнме, әллә кире-
дигәнен эшләгәнме?
кта бервакыт сорагач,
р Шәймиев:
позициядә һәрвакыт
рга кирәк, — дип җа-
арды.
ясен үзгәртә алу-ал-
ән дә кызыксынды-

ләрнең үзгәреп китүе
ал. Үзеңнең хаклы тү-
ңне күреп тә, элек-
ерендә калу ахмак-

лык булыр иде. Тик инде сәясәткә яисә бүтән берәр нәрсәгә яраклашырга тырышып үзгәртмә син фикереңне, — дигән җавап ишеттеләр.

«Российская провинция» журналының баш мөхәррире В.Чурбанов, Президентның исемендәге «тимер»гә бәйләнеп, каты нәрсә гадәттә бик алай сыгылма булмый бугай; дигән фикер әйтте. Президент аңа:

— Халык телендә «тимердәй характер» дигән сүз миһербансыз, шәфкатьсез дигәнрәк мәгънәдә йөри. Ул яктан алганда, минем җисемем исемемә туры килми. Шулай да ныклык бар шикелле. Үз позициямдә нык тору бар. Гадәттә, кеше бит үзгәрүчән була. Казан университетында укыган Лев Толстой үзенең гомерендә биш төрле Лев, биш төрле Толстой булып караганын яза. Минем дә тормышка булган карашым бер дә үзгәрмичә генә тормады. Тик инде иң гади, шул ук вакытта иң катлаулы нәрсәдән баш тартканым булмады, ул да булса — намусыңны саклау, туктаусыз эшләү, кешегә хөрмәт белән карау, нинди генә шартларда да үз фикереңне яклау.

— Сез Лев Толстойны искә төшергәч, мин дә аңарга мөрәҗәгать итим инде. «Сугыш һәм тынычлык» романындагы төп каһарманнарны ни өчен иң эре дворяннар катламыннан алуын ул болай дип аңлата: җаннары теләгәнне сайларга — шәфкатьле яки шәфкатьсез, укымышлы яки надан, олуг дәрәҗәле яки тыйнак булып калу фәкать үзләреннән генә килгән шәхесләрнең язмышы авторда кызыксыну уяткан. Толстойның ул фикерләрен әле күптән түгел генә яңадан укыган чагында «властьны яки түбәнлекне» сайлап алу турындагы уйлануына игътибар иттем. Менә сез яшьтән үк властька килгәнсез, хәзер исә иң югарысына ирешкәнсез. Ул югарылыктан карағанда власте булмаганнар чынлап та бик түбән кешеләр булып күренәме?

— Ихтимал, властька-дәрәҗәгә ирешеп, бүтәннәрне буйсындырып, мул һәм бай яшәүдән тәм табучыларга шулай күренәдер. Безнең илдә власть ярату, аның тышкы бизәкләренә алдану чире яман көчәеп китте. Дәүләт эшеннән хәбәрдар булмаганнар аңа аеруча кызыга. Мин властьны эш өчен, үз вазифаларымны үтәр өчен кирәкле бер чара буларак кабул итәм. Түбәнгә тәгәрәмәвем дә әнә шуннан киләдер. Масаю, кылтаю, купшылыкта яшәү, дәрәҗәгә буйсыну яки буйсындыру минем холкымда юк, аңа гадәтләнмәгәнмен дә. Зиннәтле автомобильләр, резиденцияләр, яраннар ияртеп йөрүләр дәүләтнең дәрәҗәсен күтәрү өчен кирәк, дигән булалар. Әгәр илеңдә кан коела икән, чирләр, хәерчелек, җинаятьчелек, башбаштаклык хөкем сөрә икән, болар берсе дә күзеңә күренмәс, зиннәтле өйләрдә яшәвең, бер өер яраннар ияртеп йөрүең халыкның ачуын гына китерәчәк. Ә инде халык хөрмәт итмәгәндә иң югары властьның да кыйммәте сукыр бер тиен. Әхлак-әдәп белән алынган, талант белән килгән власть, сиңа булган мәрхәмәт һәм ышаныч әйтеп бетергесез кыйммәтрәк — аны дәрәҗә биргән шикелле генә бирәү дә бирми, тик инде синнән бирәү дә аны тартып та ала алмый. Мөгаен, Лев Толстой да түбәнлеккә һәм вөҗдансызлыкка каршы дәрәҗәле кешенең властен куймагандыр, бәлки рухи-әхлакый властьны куйгандыр. Әйтик менә, үзең намуслы булганда бүтәннәргә дә моның тәэсире зур була, сиңа власть китерә.

Элеккеге урыннарда эшләгән чагымда да, хәзер менә Президент вазифасын үтәгәндә дә минем өчен иң кирәкдесе — эшләргә мөмкинлек булу. Ничаклы зуррак дәрәҗәгә ирешәсең, эшләү өчен шул чаклы күбрәк мөмкинлекләр ачыла. Элек эшләгән эшләремнең һәркайсын ихлас, яратып башкардым, хәзер Президент урыны да мине эш урыны буларак кызыктыра. Әгәр кирәк була калса, бу посттан көне-сәгате белән китәргә әзер икәнемне телдән дә әйттем, матбугатта да язып та чыккан идем инде. Моны мин бик җиңел, чын күңелдән әйтәм. Ихтимал, бу җиңеллек моңарчы берни югалтмаудан киләдер. Ә чын күңелдән, дийюемнең сәбәбе менә нидә: теләсә нинди бүтән эштә дә яратып һәм тырышып эшләячәгемә иманым камил.

Президентның эш көне

Президентның ниләр эшләгәнен белү нияте белән, 1992 елның октябрендә бер көн аның кабинетында булдык. Минтимер Шәймиев ул көнне нилер эшләде соң?

Иртәнге сәгать сигездә икътисади мәсьәләләр буенча киңәшмә башланды. Күтәрелгән мәсьәләләрне сөйләп кенә бетерерлек түгел, без фәкать Президентның йомгаклау чыгышын кыскартыбрак китерәбез.

— СССРдагы бердәм икътисади мәйдан бетерелде. Хәзер инде ах-ваһ килүдән, зарланудан файда юк. Үткән эшкә салават, икътисад өлкәсендә хәлебез, дөресен әйтергә кирәк, бик тә мошкел. Көннең-көненә туып торган кыенлыкларны төптән уйлап эш иткәндә генә, ихтыяр көче белән генә җиңәргә мөмкин. Боларына мохтаҗлыгыбыз юк шикелле. Өметне генә өзәргә ярамый, анысына безнең хакыбыз юк. Һәр очракта мәсьәләне төптән уйлап, үзгәртмәслек итеп хәл итәргә тиешбез...

Аннары Президент иртәнге почтаны карарга утырды. Президент исеменә килгән хатлар, эш кәгазьләре секретарьлар, ярдәмчеләр кулыннан узган, бу папкага фәкать Президент үзе хәл итәргә тиешләре генә салынган, шулай да папка шактый калын әле. Нинди мәсьәләләр белән мөрәҗәгать итәләр соң, дип кызыксынгач, ул көрсенеп куйды: торак мәсьәләсе инде, дип җавап кайтарды. Төзелеш кимегәннән-кими, торак йортларга мохтаҗлык арткannan-арта бара. Кооператив төзелешнең бәясе бик нык үзгәреп китте, хәзер күп кеше аңа якын да бара алмый. Ничек тә мәсьәләне хәл итәргә кирәк — дотация бирергә, чыгымнарның беркадәресен дәүләт җилкәсенә алырга туры килә...

Кышка әзерлекнең начар, өйләрнең суык булуыннан зарланалар. Президент, әлбәттә, һәр йортны тикшереп йөри алмый, ә менә шәһәр яки җөмһүрият күләмендә ягулык запасын арттыра ала.

Тагынниләрме? Налоглар, салымнар. Аларны кыскартмаган тәкъдирдә эшләп чыгаруның, җитештерүнең мәгънәсе бетә — каза гына китерә икән. Минтимер Шәймиев салымнар мәсьәләсен бик нык уйлап хәл итү ягында. Без бөтен ил күләмендә беренче булып һәр сатылган әйбердән биш процент налог алуны туктаттык, халык массаларының мәнфәгатен яклап бюджетыбызга керәсе малны киметтек. Предприятиеләр халык мәгарифенә, сәламәтлек саклауга, мәдәниятккә, спортка, аларны үстерүгә тоткан суммадан салымнар азрак алына. Тик болай эшләү генә җитми икән әле. Халыкка кирәге булган әйберләр җитештерүне хуплау йөзеннән әр-яңа чаралар күрү зарур.

Валюта сораучылар да шактый җыела — Президент безгә бер пачка кәгазь күрсәтте. — Валюта барысына да кирәк, ансыз технология, җиһазлар, дарулар, тагын бик күп нәрсәләр кайтара алмыйсың. 1991 елда игеннәр уңмады, шунлыктан миллион тонна нефть сатып алган валютабыз тоташы белән диярлек азык-төлек кайтаруга китеп бетте. Аннары тагын махсус балалар ризыгы, дарулар, медикаментлар, медицина җиһазлары кайтарттык. 1992 елда нефтьне күбрәк саттык сатуын, тик мәнфәгатьләребез дә хәйран үсте. Ашаган белми, тураган белә...

Хәл итәсе мәсьәләләр әледән-әле туа тора, аларның очы да, кырые да күренми...

Президентның почтаны карап чыкканнан соң кайбер сорауларны ачыклау өчен телефоннан сөйләшеп алуы булды, аңа кул куйдырырга документлар салган тагын бер папка китерделәр. Анда Рәсәйнең төрле өлкәләре һәм республикалары белән мәдәни аралашу буенча төзелгән килешү документлары иде. Гәрчә Президент бу мәсьәләдә ярдәмчеләренә һәм экспертларына таянса да, татар диаспорасына караганнарын үзе хәл итә. Әнә аңа БДБнең төрле регионнарында һәм еракташы чит илләрдә яшәүче татарлар үзләренең гозерләрен язалар: китаплар, дәреслекләр, видеоязмалар җитешми икән, ярдәм күрсәтүенә өмет баглыйлар. Андый гозерләрнең берсе дә җавапсыз калмый.

Аннары киңәшчесен кабул итте. Җөмһүрияттәге бүтән милләтләрнең мәдәниятен үстерү өчен нилер эшләргә кирәклеге хакында уртага салып сөйләштеләр — ничек тә үзләрен үги балалар кебек тоймасыннар иде. Кайсыларына яңа газит яки журнал чыгарасы, кайсыларына халык театры, мәдәният үзәге, якташлар җәмгыяте оештырасы булыр. Моның өчен биналар табарга, кәгазь һ.б. нәрсәләрдән өлеш чыгарырга кирәк.

Аннан соң җөмһүриятнең Фәннәр академиясе президенты М.Хәсәновны кабул итте: аның да хәл итәсе мәсьәләләре шактый икән. Яңа оешкан Фәннәр академиясе җөмһүриятнең акыл ияләрен бергә тупларга, фәнне күтәрергә мөмкинлек тудырды. Шул ук вакытта әллә күпме мәшәкать китереп чыгарды, шактый мәсьәләне хәзер үк хәл итәргә кирәк иде.

Аннары Халык мәгарифе министры белән телефоннан әңгәмә. Төп темаларны гына әйтеп үтик: ана телен белүче кадрларны әзерләү; балалар бакчасында һәм музыка мәктәбендә татар группалары оештыру; яңа татар гимназияләренә һәм колледжларына биналар булдыру; татар мәктәпләренең дәрәҗәсен ничек күтәрергә, ата-аналар балаларын шунда укыта торган итәргә...

Янә телефоннан әңгәмә. Бу юлы Мәгълүмат һәм матбугат министры: бәяләр бик нык күтәрелеп китү сәбәпле, газит һәм журналлар үз көннәрен үзләре күрә алмыйлар, аларга дәүләттән дотация кирәк...

Шул ук көнне дәүләт билгеләре-атрибутлар мәсьәләсе дә каралды.

Без инде Президентның һәммә нәрсә белән үзе шөгыльләнүенә тәмам инандык. Бу чаклы мәсьәләне хәл итәргә физик көч тә кирәк бит әле, моңа һәркем түзә алмас, мондый йөкне теләсә кем күтәрә алмас иде.

Төштән соң азык-төлек һәм киң куллану товарлары белән тәэмин итүгә багышланган киңәшмә уздырылды. Анда Президент нотык белән чыкты, халыкны азык-төлек белән тәэмин итүгә аеруча басым ясады. Кибетләрдә иң кирәкле ризыклар һәрвакыт булып торсын. Авылны тәэмин итү нык аксаган, үз күзе белән күргән хәлләрне сөйләде.

Казанның хакимият башлыгы К.Исхаковны кабул итте. Шәһәр транспортының нормаль эшләве, торак-коммуналь хуҗалыгы, гомумән, шәһәрнең бөтен социаль инфраструктурасына бәйле мәсьәләләр каралды.

Тик әле болар белән генә эш бетми. Шул ук көнне җөмһүрияттәге предприятиеләрне үз карамагыбызга алу мәсьәләсе бер төркем экоперт белән тикшерелде. Нинди вазифаларны үзебезгә алырга да, ниндиләрен Рәсәйгә калдырырга икәнен тәгаенләргә кирәк иде.

Аннары промышленность өһелләре килә: үзебездә җитештерелә торган товарларны читкә чыгаруга бәйле мәсьәләләр карала. Экспорт-импорт эшендә иң четерекле мәсьәләләрне, әлбәттә, Президент кына хәл итәргә сәләтле. Берочтан хәрби промышленность мәсьәләсе дә карала. РФ шактый продукциягә заказ бирүне кискен туктаткач, күпчелек предприятие эшсез калды. Конверсия, ягъни киң куллану товарлары җитештерү өчен технологияне үзгәртеп кору чамасыз акрын бара. Шул сәбәпле оборона заводларының фәнни-техник мөмкинлекләре юньләп файдаланылмый, тик тора. күбесе бөтенләй туктамагае дигән куркыныч яный.

Президент арыганлыкны куу өчен иңнәрен киергәндә кичке тугыз җиткән иде инде. Алдында яткан кәгазьләргә янә бер күз салды. Һәммәсенә өлгереп булмады шул, булмады. Әйтик, милли-демократик хәрәкәт һәм яңа фиркаләрнең вәкилләрен кабул итә алмады. БДБ дәүләтләре белән төзеләсе шартнамәләргә күз салырга өлгермәде. Балалар бакчасының торышы турында үзе үк соратып алган мәгълүматларны да карамады. Бүген эшләргә өлгергән кадәресе — анысы ярар инде, ә менә өлгерә алмаганнары күңелгә тынгы бирми.

Бөтен бер эш көне халыкның бәла-казасысы, мохтаҗлыкның ни икәнен белмичә, исән-имин яшәешен тәэмин итүгә юнәлдерелде. Җөмһүриятнең дәрәҗәсе үсеп, бүтән дәүләтләр белән тиңләшерлек, иң читен мәсьәләләрне дә үзе хәл итәрлек булсын өчен тырышылды. Рәсәй һәм бүтән дәүләтләр белән дустанә мөгамәләләрне тагын да ныгытып, бердәм икътисади мәйданда тату гына эшләү һәм яшәү максатына юнәлдерелде.

Язучы Мәдинә Маликованың юбилее уңаеннан

ВӨҖДАН САФЛЫГЫН ЯКЛАП

Әй, бу гомер дигәнең. Нигә шулай тиз үтә икән? Әле кичә генә кебек, моннан ун ел элек Казанның Төзүчеләр мәдәният сараенда М.Маликованың илле яше тулган көнне зал тутырып утырган халык белән бәйрәм иткән идек. Аңа кадәр мондый кичәләр, ничектер, рәсмирәк, корырак үтәләр иде. Ә биредә барысы да гади генә булды. Аның каравы, залда җылылык, эчкерсезлек тантана итте. Моның сәбәпчесе Мәдинә ханым үзе иде булса кирәк. Чөнки ул кешеләр белән аралашканда рәсмилекне болай да өнәми, үзен бик гади тота. Иманы камил: кеше үзең ачылганга гына ачыла, үзең ихлас булсаң гына, чынын сөйли.

Язучының әсәре белән дә шулай бит. Укучы белән хәйләләп, ничектер тел яшергәндәй сөйләшеп булмый. Әйтер сүзең ачык, төгәл булырга тиеш. Шул вакытта гына тиешле әслүп, үтемле сәнгатьчә чаралар, кешене җәлеп итәрлек интонация табыла. М.Маликованың, язучы буларак, үзенчәлеге шунда: ул фикерне, әйтер сүзен бу очракта тиеш булган бердәнбер дөрес хис-кичерешкә төреп бәян итә белә. Шуңа ирештеңме, инде башка барлык сәнгатьлелек чаралары үз урынын ала, чөнки хис-кичереш мантыйгы үзенә бәрабәр булмаган нәрсәләрне кабул итми, читкә этәрә.

М.Маликова әсәрләре белән яхшы таныш кеше әйтер: алар кешенең иң мөкатдәс хисләре белән сугарылган, фикер белән күңел дөньясының бер-бере белән табигый үрелүе сәнгатьчел дөреслекне табарга ярдәм итә. Мондый сәләт — М.Маликованың даими юлдашы. Иҗатының таңында ук каләм әһеле өчен иң кирәкле шушы хасиятне төшенгән Мәдинә ханым. Моңа үз вакытында юлыгу аның каләменә дөрес юнәлеш биргән. Мәсәлән, И.Гази да шундый каләм остасы иде. Күрәсең, М.Маликова әдәбиятыбызның күренекле остасы хәзинәсендәге бу үзенчәлеккә нәкъ үз вакытында да игътибар иткән, аның иҗатын күңеленә якын алган. 1971 елда, И.Гази вафат булгач, М.Маликованың «Кар сулары» исемле хикәясен аңа багышлавы да юкка түгелдер. Бу багышлауны ниндидер бер гадәти эш дип кенә санап булмый. Бу хәл иҗаты белән сихерләнгән остазның яшь каләм әһеле күңелендәге ниндидер сиземләүгә бирелми торган сәнгатьчә фикерләү ысулының аваздашлыгыннан килә.

«Кар сулары» — моннан егерме дүрт ел элек язылган хикәя — вакыт сынавын уңышлы үтте. Унике-унөч яшьләр Зәйтүнәнең күңел дөньясы әсәрне кабат-кабат укыганда бүген дә сине җәлеп итә икән, бу инде әсәр язмышының бәхетле булуын күрсәтә. Зәйтүнәнең билгеле бер вакыт аралыгындагы кичерешләре, әсәр тукымасында тукталып калган кебек. Ләкин һәр буын яшьләре өчен алар яңа, шуңа күрә искерми торган хисләр. Әйе, «Кар сулары»дай, поэма кебек укыла торган хикәя язган М.Маликовадан укучы яңадан-яңа талантлы иҗат ителгән әсәрләр көтте һәм ялгышмады.

Ничектер шулай кабул ителгән, хатын-кыз язучыдан «тарырак» кысалы, тормыш-көнкүреш мохитен үзәккәрәк алып сурәтләгән әсәрләр көтү гадәти әйбер исәпләнә. Ләкин бу — ялгыш караш. Чөнки бу өлкәгә «Хәят» повесте белән Ф.Әмирхан, «Идел» әсәрендә Г.Рәхим, «Дим буенда»сы белән С.Җәлаллар гаҗәеп талантлы рәвештә үтеп керделәр. Шуның кебек, М.Маликова каләме дә ир язучыларныкы дип саналган кишәрлекләргә кыю үтеп керә. Аның иҗат кырының төрлелегенә, байлыгына сокланырга гына кала. Ул гасыр башында иҗат иткән шагыйрь Маһруй Мозаффариянең «Мәшһүр хатыннар» шигырендә әйтелгәннәрне чын мәгънәсендә раслады:

Һәр тугрыда ким түгелбез
ирләрдән без,
Гыйлем алсак,
иң галимнәргә тиңбез.
Бу милләтнең там яртысы
без булгачдин,
Карап карыйк иранлардан[*]
ничек ким без?

Бу шигырь үз заманында С.Рәмиевкә илһам биргән, һәм ул, шуннан рухланып, «Юк, үлмим! Торам әле» дигән лирик чәчмә әсәр яза. «Ихтыярсыз җанландым, — ди шагыйрь. — Яңадан торасым килә башлады, кул селтәгән өмидләрем яңадан кайттылар... Рәхмәт сезгә, ханымнар, мине тергездегез!»

Бу җәһәттән шуны әйтәсе килә: соңгы вакытларда татар прозасы юк, дип, төшенкелек белдерүче ир-ат язучыларны очраткаларга туры килгәне бар. Мин андыйларны М.Маликова әсәрләренә юнәлтәм. Аның каләме белән тудырылган дөнья һәм кеше образлары егерменче гасырның икенче яртысындагы заманны һәм җәмгыятьне өйрәнү өчен, яңа буыннарга, һичшиксез, файдалы булачак.

Әмма М.Маликованың иҗат офыгы халкыбызның ерак үткәннәренә дә барып тоташа. Ул яшәү мәгънәсенең, әхлаклылыкның фәлсәфи нигезләрен ачу юлында Болгар дәверләренә дә мөрәҗәгать итә. «Басып сайрар талы бар» романында Кадембикә образы тудырылу татар әдәбияты өчен гомумән бер яңалык булып кабул ителде. Бу әсәрдә форма яңалыгы да бар: роман эчендә... пьеса урнашкан. Ләкин ул мөстәкыйльлек дәгъва итә алмый, чөнки роман тукымасында гына аның аерым күренешләре энҗе бөртегедәй ялтырап куя. Драманың үзәгенә болгар-татар хатыны Кадембикә образы куелган.

Урта гасырлар баскыны Хаким (җыелма образ) Кадембикәнең илен яулап ала. Меңнәрчә кешеләрне үтергән Хаким тантана итә. Ул үзен дөньяның иң бай, иң зур, иң көчле җитәкчесе итеп сизә. Кадембикә исә дәресендә аның иң хәерче адәм булуын раслый. Укучы күрә, бу баскында күңел байлыгы, мәхәббәт хисе юк. Шул затлы сыйфатлардан башка кеше Кеше була алмый, ерткычка әверелә. Кадембикә исә кайдадыр яраланып яткан ире Нариманның тән һәм йөрәк җәрәхәтләре өрнүен үз күңеле белән тояр дәрәҗәдә ярату хисенә ия. Көчле рухлы бу хатын әсәрнең бер урынында барыбыз өчен дә гыйбрәтле нәтиҗә ясый: «Чын егет булып үсәрлек уллар саф мәхәббәттән, бер-береңне тугры яратудан гына ярала». Хаким кебекләр бу хисләрдән мәхрүм. Андыйларның кешеләр белән мөнәсәбәте бары тик куркытуга гына нигезләнгән. Әмма мондый нәрсә ышанычлы була алмый, чөнки курку үз чиратында үч һәм нәфрәт кенә тәрбияли. Күргәнебезчә, М.Маликова романда үткәнне генә түгел, бүгенгене дә аңларга мөмкинлек тудыра торган ачкыч бирә. Саф вөҗдан һәрвакыт чын хәзинә булды һәм шулай булып кала. М.Маликованың барлык әсәрләре дә тулаем алганда сафлыкны яклап язылган.

Игелеклелек һәм явызлык мөнәсәбәте. Бу, мәхәббәт темасы кебек үк, әдәбият һәм сәнгатьтә мәңгелек маузуг. М.Маликова беренче карашка гаҗәп лирик исемдәге «Басып сайрар талы бар» романында, бөтен кешелек күләмендә чаң сугып, залдан сәхнәгә күтәрелгән тамашачы исеменнән (димәк, синең һәм минем исемнән дә) болай дип әйттергән иде: «Хаким үтерелде! Ни әйтмәкче сез моның белән? Явызлык җиңелде, залим бетерелде, димәкчеме? Ю-ук, дөрес түгел. Дөньяда бүген дә залимнәр яши бирә, золым кылына тора. Беләсезме сез шушы минутта җирдә күпме кан-яшь түгелгәнен? Күпме гөнаһсыз сабыйларның җаны кыелганын беләсезме? Саф җаннар иңри, йөрәкләр әрни, күңелләр сызлый. Кадембикәләр, сизәсезме? Ишетәсезме, Кадембикәләр? Кайда сез, Кадембикәләр?»

Игътибар итегез, бу юллар сиксәненче еллар урталарында язылган. Инде ничә еллар буена Әфганстанда «интернациональ ярдәм» сугышы барган чор бу. Әлеге мәгънәсез кырылышның асылын ачып салу бу вакытта мөмкин түгел иде. Әмма М.Маликова моның җаен таба һәм, борынгы хакимнәренең явызлыгын ачкан булып, бүгенгеләренә өлеш чыгара. Мондый вәхшәтләргә чик куярлык Кадембикәләребез юклыгына борчыла, шуңа күрә «Кайда сез, Кадембикәләр?» дигән сорау куя. Бар алар, бар Кадембикәләр. Фәүзия Бәйрәмова, Эльмира Әдиатуллина, Вафирә Гыйззәтуллиналар — бүгенге көннең Кадембикәләре! Туганнарыбыз чеченнәр иленә килгән афәтне, егерменче гасыр азагындагы мондый вәхшилекне алар нәкъ тиешенчә бәяләделәр, ир-атларны рәхимсез кан коюларны туктатырга чакырып күтәрелделәр. Мөмкин булса, алар ялкынлы күз карашлары белән сугыш уты кабызучыларны көйдереп ташларлар иде. Әлеге ханымнар күзендәге нәфрәт очкыны күпме күңелләргә ут тергезеп җибәрде. Димәк, бу хөрмәтле затларыбыз заман тарафыннан үзләренә йөкләнгән бурычны намус белән үтиләр.

Ә Мәдинә ханым Мал
үзе?! Бу дөньяда берни дә
нән-үзе барлыкка килми. «
кать» романы да М.Маликов
рухында, җанында яралган.
катьлелек — аның төп сый
Җәмгыятебездә кеше өчен и
рәкле шушы сыйфатның ким
руын күрү аны роман язарга
гән. Җәмилә Закировна һәм
түнә образлары (Зәйтүнә ис
әдибә аеруча ярата, ул әс
әсәргә күчә бара) мисалын
болай да шәфкать ияләре бу
тиешле табибларны гына
бәлки барлык кешеләрнең
гамәлләренә тәнкыйть кү
аша карарга тиешлеген ис
Моның үрнәген язучы М.Мал
үзе бирә: ул җөмһүрияте
«Шәфкать» дигән бик тә ма
гырашлы, күп сыйдырышлы
белән аталган җәмәгатьчеле
шмасына нигез салды. М.Ма
ва бу эшчәнлеге белән үзен
оештыручы, үтә тырыш, эш
шәхес итеп танытты. Ул, юкта
итеп, шушы оешманы терне
дереп җибәрде. «Кызыл Ай»
кать хәйриясенең ярдәмен,
кле эшләрен бүген байтак
ләр тойды инде. Күреп тор
көйләнгән тормышны җимер
рында (үзгәртеп коруны «җи
кору заманы» дип атаган Г.А
белән килешәм) мохтаҗ фә
кешеләр бик күпкә артты. Һә
сә кебек үк, әлеге хәйрия о
сы да зарурилык буларак ба
ка килде. Шуның кирәклеген
ге белән үз вакытында т
өчен, М.Маликовага сокла
гына кала.

Шушы болгавыр шарт
М.Маликова көчле рухлы
калган икән. димәк, ул — ә
рендәге уңай каһарманнары
алларын тормышның үзендә
әверелдерү гамәленә кер
нык үзәкле шәхес. Бер әсә
автор кеше «җирдән бәреп ч
саф чишмә кебек, риясыз һә
ләсез яшәргә тиеш», дигән
үткәрә. Әйе. сафлык яшәгән
иҗат иткәндә дә кирәк. Са
— кеше өчен нигез булырга
Кош өчен басып сайрар тал
олы бәхет икән, кешегә Ке
лып яшәү өчен сафлык кире
ресенчә икән, акыл сәләте
кеше, мәкер нигезләре бел
итсә, җәмгыятькә гадәттән
зыян китерәчәк. М.Маликов
чыны шул хакта кисәтә.

Үзләрен «демократ» дип а
кайбер бәндәләр бүген ә
һәм сәнгатьне җәмгыять мә
ләреннән аерырга, аны сек
нография, үтереш-көчләү к
шләрен сурәтләүче итеп кү
үткәндәге барлык яхшы нәр
дән баш тартып, бүре кану
белән генә яшәүне хупларга
шалар. Ләкин татар язучыс
итә алмый. Чөнки болар
әхлагыбыз, яшәешебезнең
зен тәшкил иткән Ислам ди
нуннарына каршы киләләр.
матур әдәбият халык мәнф
ләренә аерата якын булырга
М.Маликова иҗаты бу мәс
нәкъ кирәкле юнәлештә бар

Хәзерге татар әдәбиятын
дәүче каләм әһелләреннән
халык тарафыннан яратып
чы күпләгән хикәяләр, повес
романнар, драма әсәрләре
ры, күренекле җәмәгать эш
се Мәдинә Габделхак кызы
кова гомеренең мәгълүм бе
геленә әнә шулай хөрмәт
тәкъдир ителерлек гамә
җиң сызганып дәвам иттер
кытында килә. Бу юл озын
кәтле булсын.

Фоат ГАЛИМУ

---

[*] Иранлардан — ирләрдән.

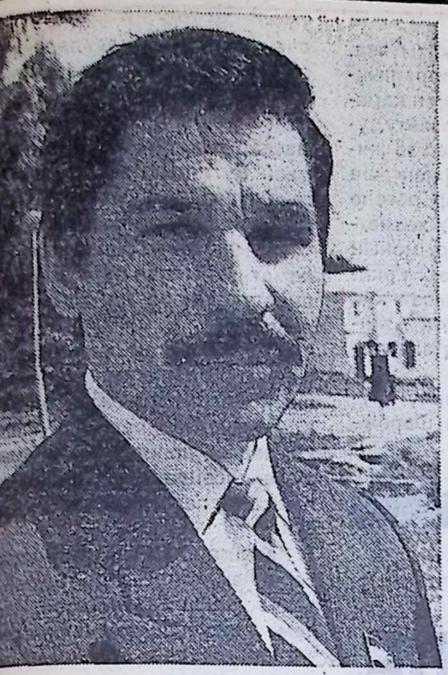

Роберт МИҢНУЛЛИН

Иҗат йортында

Колакларым чыңлый тынычлыктан —
Мондый тынлык миңа бармый икән.
Ялга килгән җаным нигә тынмый,
Нигә тынычланмый, армый икән?

Күңел кайчак тынычлыкка сусый,
Тик бер генә йотым тынлык сорый.
Агачларны тынлык сарып алган,
Бөтен җирдә тынлык йокымсырый.

Мин охшатам аны өрәккә дә,
Ниндидер бер сәер җанварга да.
Нишләрбез соң шомлы тынлык әгәр
Ояласа безнең җаннарга да...

Без болай да артык тыныч инде —
Кечебез дә шулай, олыбыз да.
Кирәк вакытларда күбебезнең
Чыкмады бит хәтта тыныбыз да.

Ә вакыты җиткәч, кача-поса
Килер әле тынлык үзе безгә.
Мин башкача монда килмәм инде —
Тынлыгыгыз булсын үзегезгә!

Бер башлагач, шушы шигыремнең
Соңгы юлын гына язамын да,
Тынгысызлык, ыгы-зыгы эзләп,
Кайтып китәм шаулы Казаныма.

Авыл. Иске зиратта

Үзебез кылган эшләргә,
Гамәлләргә оялып,
Иске зират урынында
Торам уйлар уйланып.

Кола ялан инде зират —
Дүрт ягы ачык тора.
Әрем исе керә күзгә,
Җаннарны ачыттыра.

Ачыттыра да яңарта
Хәтернең яраларын.
Ята бит, ята шушында
Минем дә бабаларым.

Кайтсам бирегә, ашыгам,
Чыгам да ындыр аша.

Баскан саен бабамнарның
Рухлары ыңгыраша.

Иске зират —
Изге зират.
Мал-туар, бала-чага,
Зират икәнен белмичә,
Йөриләр уйный-чаба.

Узганнардан бу зиратта
Калган тик биш таш кына.
Җир убылып төшәр төсле,
Шул ташларга бас кына.

Егерменче гасыр бездә,
Узган гасырлар — аста...
Узганнарның тузаннары
Зираттагы биш ташта.

Уйныйсыбыз гына калды
Инде «Биш таш» уены...
Каркылдап узды каргалар,
Бүлеп бөтен уемны.

Туган авыл. Туган көн

Күзләр -- дымлы,
Күңел тулы,
Көнем моңлы, тымызык.
Сызылып таң аткан иде,
Тора менә бозылып.

Яралды яңгыр каяндыр,
Яуса соң коеп кына!
Коймый шул, пыскый гына шул
Тын гына, оеп кына.

Юк бернинди күкрәүләр дә,
Юк бернинди яшен дә.
Менә шулай... уздым инде
Мин әткәйнең яшен дә.

Соңгы ае керде җәйнең.
Туган көн. Авыл. Авыр.
Иңдәге йөк моннан ары
Тагын да авыраер.

Уйландыра,
Уй яндыра...
Уйлый-уйлый уй баса.
Әй бу башым! Уйлар уйлап
Туймас икән туймаса.

Ятам менә, әйтерсең лә,
Яңа туган көемчә.
Гомер турында уйларга
Иң кулай көн, минемчә.

Булса да булыр икән әй
Бу чаклы да моңсулык..
Әллә шуңа инде, йөрәк
Һаман да сулык-сулык.

Әллә ниләр килә уйга.
Кем соң әле мин — бәндә?!
Мондый булмагандыр ла көн
Мин дөньяга килгәндә.

Өч җыр

Кайтам туган якларыма —
Һаман шул мәгъръур килеш.
Туган җирдә өч горурлык —
Агыйдел, Урал, Илеш!

Булса булыр икән җирдә
Могҗизаларга тиң эш.
Шул могҗизаның өчесе —
Агыйдел, Урал, Илеш!

Бу якларга кем килсә дә
Гашыйк була — бу ни эш?
Туган җирнең өч гүзәле —
Агыйдел, Урал, Илеш!

Җырларны булмый туктатып,
Җыр яңгырарга тиеш!
Туган җиремнең өч җыры —
Агыйдел, Урал, Илеш!

Балачак алмалары

Малай чакта алма әле
Бездә яңалык иде.
Берәр бакчада күрсәң дә
Күзләр янарлык иде.

Әткәбез безгә дә алма
Алып кайтты бер көнне.
Әле дә истә — хуш исе
Бөтен өйгә бөркелде.

Бишебезгә биш алманы
Тезеп куйды өстәлгә.
Җемелдәүләрен күрсәгез,
Кереп төрле төсләргә!

Озак тордык алмаларга
Кагылырга базмыйча.
(Онытылмый! Бу хәләтне
Ничек түзим язмыйча?!)

Тик ашап та өлгермәдек —
Эреп бетте капкач та.
Күз алдыбыздан бик озак
Китмәде ул яткач та.

Тышы — кызыл кояш төсле,
Эче ап-ак нур иде.
Ник шулай тиз бетте соң ул? —
Алмалары зур иде!

Матурлык, хуш ис дисеңме?
Тәм дисеңме андагы?
Әле дә ашаганым юк
Андый тәмле алманы...

Әй үзгәрә дә заманнар!
Торам менә баш ватып —
Улыма да, кызыма да
Булмый алма ашатып!

Кайнар таллар

Балачагымны җылыткан
Җылы, кайнар талларым,
Сезне искә алган саен
Яктыра күз алларым.

Талларым-талчыбыкларым,
Безне саклап калгансыз —
Елый-елый җылыткансыз,
Елый-елый янгансыз.

Балачакта җылыга без
Мохтаҗ шул бигрәк инде.
Рәнҗемәгез — безгә дә бит
Үсәргә кирәк иде.

Ташый торган идек сезне
Без качып, урлап кына.
Кулыбызда — үтмәс балта,
Я тешсез урак кына.

Ә бармаклар талчыбыктай
Чыга иде кызарып.
Елый идек... Әни — безне,
Без талларны кызганып.

Әле дә җылы кирәктә,
Балачактагы кебек,
Адашасым килә, таллар,
Арагызга бер кереп.

Тик куркам — балачагымны
Гел искә төшерәсез,
Кагылуга ук кулымны,
Җанымны пешерәсез!

Чыныктыралар

Агачлар һаман
Үсә торалар,
Юкса башларын
Кисә торалар.

Яңа ботаклар
Чыгып торалар.
Аларны шулай
Чыныктыралар.

Без дә агачлар
Шикелле икән.
Әллә инде без
Сихерле микән?

Чыныктырдылар
Шулай безне дә.
Күреп торасыз —
Исән без менә!

ROBERT MINNULLIN
RM

СИРАТ КҮПЕРЕН КИЧКӘНДӘ

Рәмзи ВӘЛИ

ШӘРӘФЛӘР НӘСЕЛЕ

Хәбәрдар кеше өчен бу сүзләр күп нәрсә хакында сөйли. Шиһап, Шәһер, Борһан, Гыйльметдин һәм Галимҗан Шәрәфләр. Аларның урыны — татар халкының азатлыгы һәм бәхете өчен үз-үзләрен аямыйча көрәшкән зыялы затларыбыз йолдызлыгында. Исемнәре, башкарган хезмәтләре дистәләрчә еллар буена халыктан яшерелеп торса да, алар янә безнең хәтергә кайта баралар. Шәрәфләрнең ни дәрәҗәдә «куркыныч» булуларын күзаллау өчен шуны гына әйтү дә җитә: 20—30 нчы елларда ук партиянең өлкә комитеты, рәсми оешмалар тарафыннан матбугат битләрендә «Шәрәфчелек белән көрәш» кампаниясе җәелдерелә, аларга Сталин төрмәләренең ишекләре киң ачыла, нәсел-нәсәпләренә, балаларына юл ябыла...

Татарстан китап нәшрияты бу көннәрдә яңа бер китап — Рәмзи Вәлинең «Фаҗига» исемле әсәрен басмага әзерли. Бу әсәр — Шәрәфләр нәселенең фаҗигасе турында, халкыбызның җан җәрәхәте хакында. Бүген без укучыларны әнә шул әсәрдән бер өзек белән таныштырабыз. Рәсемдә исә — танылган рәссам Канәфи Нәфыйковның «Шәрәфләр» дип исемләнгән картинасыннан фотокүчермә.

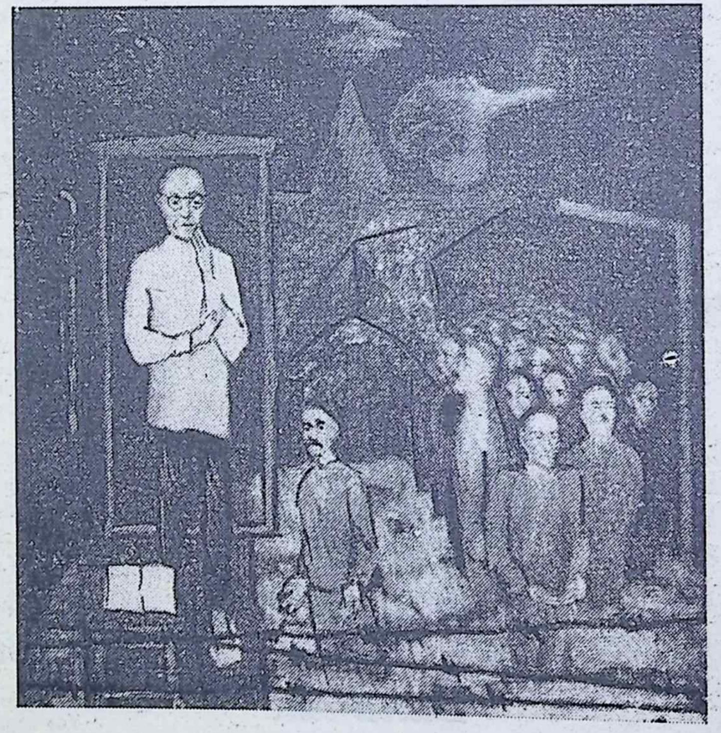

Астыртын, яшертен рәвештә, 1922—1923 елларда ук, Шәрәфләрнең барчасына карата «һөҗүм» башлана. 1924 елны Борһан Шәрәфне сайлауларда катнашу хокукыннан мәхрүм итәләр. Егерменче елларның ахырында ачыктан-ачык кулга алулар башлангач, Шиһап, Борһан, Гыйльметдин, Шәһер Шәрәфләр утлы табага баскан хәлдә калалар... Казанда «Шәрәфизм» белән киң колачлы көрәш җәелдерелә... Аларның кайсыберенә партиясезләрнең юлбашчысы итеп карыйлар. Бүген мондый «югары бәя» белән сокланырга мөмкин булса да, ул заманда аларның аяк астында җир янганын без хәзер яхшы аңлыйбыз.

Менә шундый катлаулы чорда Борһан, янә Ташкент якларына өметләр баглап, юлга чыга.

Кемнәр генә, кая гына качмады ул елларны?! Берәүләр чит илләргә — Кытайга, Америкага, хәтта Австралиягә кадәр киттеләр, икенчеләре исә Урта Азия якларына, Мәскәүдән ераграк, тынычрак почмакларга сыендылар. Тик Борһан Шәрәф туган илдән бөтенләй аерылырлык көч тә, дәрт тә таба алмый үзендә. Урта Азияне үзенең туган якларыдай белгән Шәрәфтә Ташкентка килү юллары газаплы булса да, шактый өмет уята. Күпме кеше котылып кала бу Казах далаларында, Ташкент, Нәмәнган якларында?! Әмма ЧК иярченнәре тик ятмый, алар Шәрәфләрне бик җентекләп эзәрлеклиләр. Качар урын калмаган була шул инде аларга. 1932 елның 21 маенда Ташкент шәһәрендә Борһан Шәрәф беренче тапкыр кулга алына. 20 көннән соң аны гаепләү карары белән таныштыралар. Бу документка түбәндәгеләр язылган:

КАРАР
(Гаепләне фаш итү һәм чара күрү)

1932 елның 10 июне, көндезге сәгать. Ташкент шәһәре. Мин, Чепиго, Урта Азиядәге ОГПУның 4 нче бүлек оперуполномоченные, 3290 номерлы гаепләнүче Борһан Шәрәфкә тагылган гаепләүне игътибарда тотып, түбәндәгеләрне бәян итәм. Борһан Шәрәф 1929 елның азагында Казаннан Ташкентка килә, максаты — советка каршы элементлар белән ныклы элемтә урнаштыру. Интеллигенция арасыннан чыгучыларга аеруча игътибар итә. Качак кулаклардан, сәүдәгәрләрдән, татар һәм башкорт мөселманнарыннан 1930-1931 елларда революциягә каршы төркем туплый. Бу хәл 1932 елның маена кадәр дәвам итә. Үзенең фатирында җыелалар, совет властена каршы көрәшкә әзерләнәләр. Ерак Көнчыгыштагы вакыйгалар уңаеннан ул үз фикердәшләренә Япония белән СССР арасындагы сугышның кичектергесез икәнлеген әйтә. Бу сугышта совет власте тар-мар ителәчәк, ди. Шул рәвешле үзе тирәсендәге кешеләрнең рухын төшерә. Шунлыктан түбәндәге карар әзерләнә:

Борһан Шәрәфкә 51 яшь. Милләте — татар. Чыгышы буенча — Татарстан АССРның Буа районы, Аксу авылыннан. Аңа ҮЗ ССР Җинаять кодексының 67 нче маддәсе буенча гаеп тагыла. Тикшерү һәм судтан читләшкәне өчен, аны кулга алырга...

1932 елның 29 июнендә Борһан Шәрәфнең үзен бу документ белән таныштыралар һәм ул аңа ачык итеп язып куя: «Миңа карар ирештерделәр, тик бу җинаятьләрдә үземнең катнашым юк икәнлегенә ачыклык кертәм».

Сорау алу вакытында ул тикшерүчеләргә, турыдан-туры, курыкмыйча, фикерләрен әйтә, кайбер хаталары турында да искәртеп уза. «Иң зур хатам, — ди ул, — башкалар белән сөйләшкән чагында мин совет дәүләтен тәнкыйть итә торган идем. Кагыйдә буларак, ул тәнкыйть сүзләре патша хөкүмәте режимына каршы көрәшкән өлкән буын вәкилләре белән очрашканда ычкына иде. Бу буын кешеләре үзләрен чагыштырмача иркен тоталар иде. Алар, совет дәүләтенең яшәешен кабул итмәсәләр дә, НЭП, шушы ирекле тормыш аларга шактый мөмкинлекләр ачты. «Советлар булсын, шулай ук тормыш та ирекле булсын; кешеләр өчен хуҗалык итүдә кысулар булмаска тиеш, шулай ук кулакларны көчләп куулар, көчләп бер урыннан икенче урынга күчерүләрне булдырмыйча, колхозга керү өчен кирәкле чараларны күрергә кирәк, диючеләр иде алар».

Әмма Борһан Шәрәфнең эше моның белән генә тәмамланмый. Урта Азиянең ОГПУ вәкиле Гринберг дигән шәфкатьсез бер кеше, 3290 номерлы «эш»не карап, СССР ЦИКы каршында Борһан Шәрәфнең эшен карау срогын озайту турында үтенеч хаты яза. Нәтиҗәдә, А.Енукидзе тарафыннан Борһан Шәрәфнең эшен карауны 10 октябрьгә кадәр озайту турында рөхсәт кәгазе килеп тә җитә. Шулай итеп, Б.Шәрәфнең эше озакка сузылган «эш»ләр рәтенә кертеп җибәрелә — ОГПУ хезмәткәрләре дә тик ятмыйлар, моның өчен барысын да эшлиләр. Гринберг үз алдына яңа максат куя — Борһан Шәрәфнең Урта Азиядәге кыңгыр эшен, аның элемтәләрен фаш итү, янәсе.

Менә тиздән җитди сорау алулар да башлана. Борһан Шәрәфкә, әдәпле мәктәп укучысы кебек, барысын да «сөйләргә» туры килә. Архив папкаларында аның тарафыннан язып калдырылган шактый гына кызыклы материаллар сакланган. Шулар арасында 1932 елның 3-5 августтагы күрсәтмәләре үзенә җәлеп итә. Бу документлардагы фикерләр бүгенге көн кешеләренә дә кызыклы һәм гыйбрәтле.

«Иң әүвәл, — дип яза ул, — Октябрь революциясенә кадәр минем аңлы тормышым кыерсытылган, изелгән татар халкы язмышына битараф калмау иде. Мин әле ул чакта капиталистик системада калган дип исәпләнгән милләт өчен марксизм идеяләренең мәгънәсен аңлап бетермәгәнмен. Капитализмның югары үсеш стадиясеннән соң социализм тәгълиматлары җиңәчәк дип ышанганмын. Бу ялгыш минем үземнеке генә түгел, бик күпләр шулай ялгыш уйда булдылар. Әнә шулай уйланып, мин социалистик тәгълиматны ныклап өйрәнмәдем һәм аңлату эшләре дә алып бармадым.

Кыерсытылган халыклар арасында социалистик хәрәкәт һәм аның мәгънәсен сизеп алгач та, Коммунистлар партиясе сафына кермәдем, политик аңымны үстерү өлкәсендә дә тырышмадым. Кыскасы, партиячел тәрбия алмадым.

Казанга кайткач, татар төркемнәреннән читләштем, шулай да дөрес юлны эзләп газап чикмәдем, партиянең төп линиясеннән читләштем һәм НЭП сазлыгына кереп чумдым.

Политик аңым шул дәрәҗәдә генә булгач, партия үткәргән чараларга тәнкыйть сүзләре әйтергә дә тартынмадым. Үз-үземә таләпчән булмауданмы бу, белмим, югыйсә, советча яшәргә теләп тә, үз дигәнебезгә ирешә алмыйбыз.

Черек либерализм идеяләре белән мавыгып, советка каршы чыгышлар ясаган кайбер кешеләрне фаш итмәдем».

Нәтиҗәдә, яңа документ пәйда була. Бу документта тоткын Борһан турында болай диелә: «Борһан Шәрәф үз тирәсенә совет властена каршы эш алып баручы татар-үзбәк интеллигенциясен туплады. Аларның эшчәнлеге элек тә бер-берсенә тыгыз бәйләнгән булса, хәзер дә шулай. Эмиграциядәге кешеләр белән дә хәбәрләшеп яшиләр.

Борһан Шәрәф тарафыннан төзелгән төркем ачык рәвештә үзен совет власте тарафыннан кыерсытылды дип исәпли. Партиянең үткәргән чаралары, кулак-мунтагайны эзәрлекләве ошамый... Ерак Көнчыгышта хәлләр куерган чакта 15 кешедән торган татар-үзбәк интеллигенциясе милли төркем булып оеша. Дөрес, бу төркем рәсми рәвештә бәян ителми, ә менә Советлар Союзында хәлләр кирегә үзгәреп китсә, бик тиз генә берләшеп куячаклар.

Әгәр капиталистик дәүләтләр һөҗүм итсә, совет власте өчен гадәттән тыш авыр шартлар туса, буржуаз республика яңадан үз хәленә кайта-нитә калса, совет власте һәм оештыру җыелышына каршы көрәшкә тупланган әлеге төркем бик тиз рәсмиләштерелер иде».

Язманың авторлары — Чеботарев, Димантеман. Нәтиҗәдә, Борһан Шәрәфнең эшен махсус киңәшмәгә тапшыру турында карар да кабул итәләр. 1932 елның 4 декабрендә 1078 санлы «эш» махсус киңәшмәгә җибәрелә. Шунысы кызыклы: документлар тутырылган папканың тышына кемдер карандаш белән: «И.Алмаев, минимумга кадәр эшләргә», дип язып куйган. Нәтиҗәдә, Борһан Шәрәф өч елга хезмәт белән төзәтү лагерена җибәрелә һәм Карагандага озатыла.

Менә шулай итеп, Ташкент «эпопея»сы тәмамлана. Әле аның беренче тапкыр кулга алынуы, беренче тапкыр лагерьлар белән танышуы. Алда — яңа кулга алынулар, нахакка рәнҗетелүләр, кыйналулар, ахырында исә үлем җәзасы көтеп тора Борһанны... Үзенең дә йөрәге нидер сизенә, шулай да күңеле нәрсәгәдер ышана, өметләнә...

ҮЗГӘ-КҮЗ КАРАП

Һәр җырчының үз юлы, үз язмышы. Берәүләр атылган йолдыз төсле ялт кына балкып ала да, тиз генә сүнә. Икенчеләре гомере буе дан казанып яши. Өченчеләре исә үз кыйбласына озын юллар үтеп килә. Соңгылары рәтенә М.Җәлил исемендәге Татар дәүләт академия опера һәм балет театрының төп солисткаларыннан берсе — танылган җырчы Клара Хәйретдинованы кертергә була. Җырчыга зур сабырлык белән яңага, камиллеккә омтылу, туктаусыз эзләнү хас. Шушы көннәрдә, иҗади уңышларын искә алып, Клара Хәйретдиновага «Татарстанның халык артисты» дигән мактаулы исем бирелде.

Бүген без укучыларыбызга җырчы белән булган әңгәмәбезне тәкъдим итәбез.

МОҢ ЕЛГАСЫ БУЙЛАП

***— Клара ханым, әңгә-
безне башлаганчы Сез-
«Татарстанның халык
тисты» дигән мактаулы
мгә лаек булуыгыз бе-
н котлыйм. Сезгә сау-
к-сәламәтлек, киләчәк-
дә иҗат уңышлары те-
и.***

К.ХӘЙРЕТДИНОВА:

— Рәхмәт.Мин бик бәхе-
коннәр кичерәм. Шушы
йдан хезмәтемне тану-
ы һәм шулай югары бә-
үләре өчен Президен-
бызга, хөкүмәтебезгә
рәхмәтемне белдерәм.
дөрес әйтсәсез: бу
мактаулы исем, шул ук
ытта җаваплы да. Тың-
чыларымны шатландырлык иҗатка канатлан-
рыр дип уйлыйм.

***— Соңгы вакытта Сезне
ле концертларда, оч-
шуларда, кичәләрдә,
стивальләрдә еш күрә-
. Татарстанның Мәскәү
асында булып узган
әният көннәрендә дә
актив катнаштыгыз.
нде узган ел ахырында
лиянең Венеция дигән
яти шәһәренә барып,
агы Ля Фениче театры
йган спектакльләрдә
шлы чыгыш ясады-
. Күпләр өчен бу шат-
лы яңалык булды.
ны Сезнең яңа иҗади
скычка күтәрелүегез
әйтергә мөмкиндер?***

К.ХӘЙРЕТДИНОВА:

— Минем сәхнәгә килү-
инде чирек гасыр ва-
узып бара. Төрле ва-
лар булды. Әмма мин
осталыгымны үстерү,
иллеккә омтылудан ту-
мадым. Бу бигрәк тә
ра һәм балет театрын-
эшләү дәверенә карый.
ш ел эчендә мин теат-
куелган барлык опера-
да да җырлап кара-
. Композиторлар, Язу-
ар берлекләре оешты-
очрашуларда, төрле
әрдә, концерт-фести-
ләрдә элек тә теләп
аша идем. Бәлки алар-
барысы да халыкка
еп тә, ишетелеп тә
гәндер. Минем Мә-
дә узган Татарстан мә-
яте көннәрендә катна-
да, чит илгә чакыры-
да очраклы түгел,
тә.

***— Халык үз талантла-
белән һәрвакыт кызы-
ып, горурланып яши.
ең иҗат чишмәгез
төбәктән башлана?
ышыгыз белән кайсы
н Сез?***

ХӘЙРЕТДИНОВА:

—Мин Дөбъяз якларын-
ып-үстем (хәзерге Би-
районы). Бала чагым
авылында узды. Бе-
тапкыр сәхнәгә аяк
м музыка укытучысы
абый белән бәйле.
кыт миңа Сәйдәшнең
ә җыры» һәм «Хуш,
м» әсәрләрен өйрәт-
кытучылар коллекти-
куйган концертларда
тыра иде. Киләчәк
өчен бу чыгышла-
да тәэсире булмый
гандыр, могаен.

***Сезнең җыр дөнья-
аяк басуыгыз ничек
соң? Махсус уку йорты тәмамладыгызмы?***

К.ХӘЙРЕТДИНОВА:

— Дөресен генә әйткәндә, урта мәктәпне тәмамлаганда минем җырчы булу хыялым юк иде. Пединститутның филология факультетына укырга кердем. Хорда җырларга йөри башладым. Солистка идем мин анда. Ә инде икенче курста укыганда миндә җырчы булып китү теләге туды. 1969 ел иде бу. Мин Мәскәүгә эстрада артистлары әзерли торган ике еллык студиягә барып укырга конкурс уздым. Безнең танылган җырчыларыбыз Римма Ибраһимова, Зиннур Нурмөхәммәтов, Рабига Сибгатуллиналарга канат биргән студия инде бу...

Мәскәүдән кайткач, мин ике ел Г.Тукай исемендәге дәүләт филармониясендә эстрада бүлегендә эшләдем. Үзебезнең яшьләр бригадасы белән халкыбыз яшәгән бик күп төбәкләрдә, Татарстаннан читтә дә концертлар куеп йөрдек. Барысы да әйбәт кебек иде. Шулай да күңелдә ниндидер канәгатьсезлек тойгысы бар. Мәскәүдәге укытучым — Георгий Павлович Виноградовның сүзләре дә күңелдән чыкмый. Ул миңа: «Клара, синең тавышың көчле, академический. Табигатең белән опера җырчысы булырга мөмкинлегең бар синең», — дия торган иде. Аннан инде консерваториядә иң яхшы укытучы — Валентина Андреевна Ласько бар икәнен дә ишетеп белдем. Шулай итеп, консерватория тәмамладым. Бераз вакыт филармониянең лекторий бүлегендә җырладым һәм менә 1980 елдан бирле опера театрында эшлим.

— Ни дисәк тә, эстрада җырчыларына популярлык тизрәк килә, мактаулы исемнәр алу да алай бик озакка сузылмый. Матди як турында сөйлисе дә юк инде. Алар — опера җырчылары белән чагыштырганда хәллерәк тә, иркенрәк тә яшиләр. Опера сәнгатенә килүегезгә үкенмисезме?

К.ХӘЙРЕТДИНОВА:

— Мин сезнең белән килешәм дә, килешмим дә. Чыннан да, эстрада өчен махсус югары белем алу да, үзеңне аерым кысаларда тоту да мәҗбүри түгел. Халык белән ешрак аралашу, алкышлар ишетү дә җырчыны эстрадага тарта. Миңа да опера сәнгатенә кереп китү җиңел генә, икеләнүсез генә булмады. Чөнки мин дә сәхнәдә алкышларның тәмен татый башлаган идем инде. Әмма концерт эшчәнлегем театрга килгәч тә тукталып калмады. Киресенчә, көчәйде генә әле. Чөнки без спектакльләр белән генә чикләнеп калмый идек. Безнең Хәйдәр Бигичев, Зөһрә Сәхәбиева, Мөнир Якупов, Руслан Дәминовлардан торган яшьләр группасы бар иде. Мөмкинчелек булган саен, бер бригада булып, без төрле төбәкләргә концертлар куярга чыга идек. Опера театры артистларының эстрадада актив эшләүләренең бай традициясе бар. Шул ук Фәхри абый Насретдинов, Зөләйха апа Хисмәтуллина һәм башка бик күп олы җырчыларыбыз татар композиторларының бик күп әсәрләрен халыкка җиткерделәр. Концерт эшчәнлеге, бер яктан, җырчының диапазонын, осталыгын арттыра, эзләнергә мәҗбүр итә. Икенче яктан, опера җырчылары җыр сәнгатебезнең милли йөзен саклауда, композиторларыбызның романсларын, яхшы тавыш, киң сулыш, башкару осталыгы таләп итә торган әсәрләрен халыкка җиткерүдә зур өлеш кертәләр. Театр сәнгатенә килгәндә, ул — бөтенләй башка дөнья! Аның уңайлыклары да, кыенлыклары да бар. Театрда берничә спектакльдә генә уйнап, берничә ария башкарып кына популяр була алмыйсың. Чын опера җырчысы булу өчен байтак вакыт сорала. Туктаусыз үз өстеңдә эшләмәсәң, осталыгыңны арттырмасаң, тиз арада зур җырчылар рәтеннән төшеп калырга да мөмкин. Гомумән, опера сәнгатенә килеп, мин үземә ор-яңа дөнья ачтым һәм моның белән бик бәхетлемен.

— Италиядә булуыгыз турында сөйләп китә алмассызмы? Ул сәфәрне кем оештырды һәм аның максаты нәрсәдә иде?

К.ХӘЙРЕТДИНОВА:

— Европада Мусоргский операларын бик күп куялар, аның иҗатын ярата-лар. Италиядә — бигрәк тә. Шуңа күрә, «Борис Годунов» постановкасын җиренә җиткереп куяр өчен алар Россиядән җырчылар чакыралар. Әлбәттә, конкурс нигезендә. Конкурсны италиялеләр үзләре Мәскәүгә килеп уздыралар. Аңа Мәскәүнең Зур театры, Станиславский исемендәге театр һәм Петербург җырчылары катнашты. Мин анда Тоска ариясен («Тоска», Пуччини) башкардым һәм башка операдан кечкенә генә өзек күрсәттем.

— Җырчының рухын белергә теләсәң, аның репертуарын кара, диләр. Сезнең репертуарыгыз шактый бай. Радио фондында гына да 60 тан артык язмагыз бар. Шуларның 40 ка якыны — композиторлар әсәрләре. Әйтик, «Акчарлаклар» (Х.Вәлиуллин, Р.Әхмәтҗанов), «Бу таңнар, иртәләр» (Р.Яхин, З.Туфайлова), «Әни кирәк» (М.Шәмсетдинова, Р.Миңнуллин), «Тик туган җирдә генә» (Х.Вәлиуллин, Х.Халиков) һ.б. Репертуар сайлау Сезнең тормыш принцибыгызга яисә холкыгызга бәйлеме?

К.ХӘЙРЕТДИНОВА:

— Безнең тавышларны бәяләгәндә сопрано, меццо-сопрано, лирик, лирик-драматик тавыш, — диләр. Консерваториягә укырга кергәндә минем лирик тавыш иде. Еллар узу белән шул ныгыды — лирик-драматикка әйләнде. Күрәсез, лирикага тартылу тавышыма, табигатемә үк салынган. Шуңа күрә, җырларны мин төрле кичерешләргә, хис-тойгыларга бай булуына карап сайлыйм һәм тыңлаучыга да аларны күңелем, йөрәгем аша уздырып җиткерергә тырышам. Дөрес, минем репертуарымда шаян җырлар да юк түгел.

Бездә бер үк әсәрне берничә җырчы башкару очраклары да булып тора. Ләкин җырчы белән җырчының башкаруында аерма да бар бит ул. Әйтик, Р.Яхин романсларын күп җырчылар башкара. Булдыра аламы ул аны, юкмы? Матур яңгыраган, җырлыйсы килгән җырлар күп була инде ул. Әмма һәр җырчы үз репертуарына, үзенең тавышына, табигатенә туры килгән, үзенең эчке кичерешләренә якын булган җырларны сайларга тиеш,дип уйлыйм мин.

— Соңгы вакытта нинди авторлар иҗатына мөрәҗәгать иттегез? Күңелегезгә хуш килердәй әсәрләр таба аласызмы?

К.ХӘЙРЕТДИНОВА:

— Бу — бик уйландыра торган сорау. Бер карасаң, җыр-көй язучы авторлар да, яңа туган әсәрләр дә байтак күренә. Икенче карасаң, җыр дөньясында һәвәскәрлек шаукымын күрәсең. Җырчылар да, нигездә, ансатрак башкарыла, җиңелрәк кабул ителә торган әсәрләр белән канәгатьләнәләр. Шул ук вакытта олы композиторларыбызның (монда мин бүген иҗат итүчеләрен дә, инде дөнья куйганнарын да исәптә тотам) күп кенә әсәрләре башкарылмый ята. Шундыйлардан Сара апа Садыйкованың бер дә башкарылмаган ике әсәрен радиода яздырдым. Берсе аның С.Хәким сүзләренә язылган «Бишек җыры», икенчесе «Ослан таулары» (М.Миншин) дип атала. Фасил абый Әхмәтовның шагыйрь Фәнис Яруллин сүзләренә язган «Бирмә мине беркемгә дә» дигән әсәрен дә бик теләп үз репертуарыма алдым.

— Клара ханым, әңгәмәгез өчен зур рәхмәт. Сезгә киләчәктә дә саулык-сәламәтлек, иҗат уңышлары юлдаш булсын.

**Әңгәмәне
Ким МИҢНУЛЛИН
оештырды.**

ЗАМАН ҺӘМ ТАРИХ

Ул елларда, гражданнар сугышы юлларында...

Моннан җитмеш биш ел элек, 1920 елның көзендә, Кара диңгез буеның Сиваш сазлыкларында һәм Перекоп муенының ныгытылган биеклекләрендә канлы фаҗиганең — гражданнар сугышының соңгы битләре «язылды». Ул сугыш миллионнарча кешеләрне турады, йөз меңнәрчәсен җир читенә — эмиграциягә алып ыргытты. Аның сулышын — башкача фикер йөртүчеләргә карата чыдап тормауны, чын һәм уйланма сәяси дошманнарга карата шәфкатьсезлекне без хәзергәчә тоеп яшәдек. Бу фаҗигагә бирелгән бәяләргә карата без хәзер үзебезне тынычрак һәм сабыррак тотабыз; без инде хәзер «кызылларны» баштанаяк хаклы һәм гадел, «акларны» тулаем хаксыз һәм мәрхәмәтсез диюдән әкренләп читләшәбез. Хәлләр без уйлаганга караганда бик күпкә катлаулырак һәм каршылыклырак булган шул. Бу сугыш, һәртөрле эчке ызгыш-талашлар һәм низаглар кебек, аеруча аяусыз булган. Без мондыйны хәзер дә күрәбез һәм бичара Югославия язмышында гына да түгел... Якындарак торган мисаллар да бар.

Тарих борылышларына хас булганча, без еш кына бер ялганнан икенчесенә таба кискен ыргылыш ясыйбыз. Һәм менә инде кайбер матбугат басмаларында кызылларның дошманы булганнар тоташтан затлы «поручик Голицыннарга һәм корнет Оболенскийларга», большевиклар исә — куркыныч бер дәһшәткә һәм канлы катыйльгә әйләнә. Хәлбуки, ике як та рәхимсез булган, һәм ул башкача була да алмас иде. Генерал Корниловның «Әсирләр алмаска!!!» дигән боерыгын гына искә төшерик. Гражданнар сугышы канлы эз булып тарих. Гражданнар сугышы канлы эз булып тар халкын да кисеп үтте. Сугыш вакытында ике яктан да: «Алга! Алга!» дигән тавышлар ишетелеп тора, ә инде «Ура!» дигән сүз гомумән интернациональ сүз була.

Әмма шуны да әйтергә кирәк, татар халкының һәм башка мөселман халыкларының күбрәк өлешенең күңеле кызыллар ягына авыша. Чөнки кызыллар гына милли өметләрне канәгатьләндерүне, сүз ирекен, дин ирекен, иҗтимагый оешмалар ирекен канәгатьләндерүне вәгъдә итә. Аклар исә боларның барысын да кире кага. Моның ахырда кая барып чыкканын без инде сөйләп тормыйбыз. Ләкин 1917—1920 елларда большевиклар татарларны канәгатьләндерерлек лозунглар бирә алдылар. Гражданнар сугышы безнең халык өчен авыр сынау булды. Татар солдатларының һәм офицерларының каберләре Польша урманнарыннан башлап Маньчжурия тауларына кадәр, Тянь-Шань түбәләреннән алып Кола ярымутравының поляр тундраларына кадәр булган арада чәчелгән.

Гражданнар сугышында катнашкан кешеләр күптән инде мәңгелек йокыга талган. Әмма әле гаҗәп хәлләр һаман да булып тора. 1920 елда гражданнар сугышын йомгаклау максатында мобилизацияләнүчеләр арасында да Гомәр исемле авыл егете дә була.

Мөшһүр акыл иябез, олы язучыбыз, күренекле җәмәгать эшлеклебез Гомәр ага Бәшировның исеме хәзер республикабыздан читт дә мәгълүм.

Язмышы аны 1920 ел мөхшәреннән ис алып чыккан. Бүген сез аның канлы Перек штурмы турындагы истәлекләрен укырсыз. Гражданнар сугышы турында хрестомати кысаларына сыймаган нәрсәләрне белерсез. Боларны әле кайчан гына язып чыгу түгел сөйләргә дә ярамый иде бит.

Истәлекләрнең газета өчен әзерләнгән вариантын тәкъдим итәбез. Тулысынча «Гасырлар авазы» дигән журналның чираттагы саныннан укырга мөмкин.

Булат СОЛТАНБӘКОВ
«Гасырлар авазы» журналыны
баш мөхәррире урынбасары

Гомәр БӘШИРОВ,
Татарстанның халык язучысы.

Без кичкән сират күперләре

Аннан соң инде җитмеш биш ел вакыт узып китте. Менә бит хәтер дигәнең! Әллә кайчан ук кичергән ул дәһшәтле вакыйгалар әле йөрәкне чеметтереп, әле озын-озакка сузылган гомереңнең кабатланмас бер горурлыгы булып, тора торгач яңадан бер күз алдына килеп басалар.

1920 елның көзе, Россиянең көньягында гражданнар сугышының соңгы көннәре иде бу. Ноябрьнең 9 нчы көнендә безнең 15 нче Инза дивизиясен, караңгы төшкәч, тирән яр буена китереп бастырдылар. Ниндидер «Сиваш» дигән сүз телләрдән төшми башлады. Сугыш булгач сугыш инде, без берни дә белмибез. Аңлавыбызча, без әнә шул Сиваш яры буенда басып торабыз булса кирәк. Монда чыгар алдыннан Ураинаның иң кырый авылы булган Строгановкада да сорашып карадык. Хохоллар, иңбашларын сикерткәләп, икеле-микеле генә җавап бирделәр:

— Бис яго знае шо се таке?..*

Сиваш бит ул күз алдында үзгәреп тора. Бер карыйсың, ул тыныч кына бер сазлык шикелле. Икенче карыйсың, аның өстендә Азов диңгезеннән бәреп кергән дулкыннар чабышып йөри.

Менә безнең 15 нче Инза дивизиясе Оленчук исемле украин карты артыннан дөм караңгыда шул серле һәм шомлы сазлыкка кереп бара. Командирларның әмере катгый һәм кыска:

— Сөйләшмәскә! Тәмәке тартмаска! Бер адым да читкә тайпылмаска!

Чөнки Оленчук бабай таягы белән капшап диярлек әйдәп бара торган юлдан аз гына читкә атладыңмы, беттең дигән сүз! Сине бер сулыш эчендә чаклак** дигән мәкерле чоңгыллар суырып алачак.

Дивизия кадәр дивизияне нигә шундый хәтәр упкынга алып керергә кирәк булган соң әле? Шундый башсыз тәвәккәллеккә барыр өчен ниндидер гадәттән тыш сәбәпләр булырга тиештер бит! Әйе, булган андый сәбәпләр, булган. Кырымны аклар гаскәреннән азат итү өчен башта аны материктан аерып тора торган Перекоп дигән мәшһүр ныгытманы алырга кирәк иде. Сугышның соңгы көннәрендә ике якның да барлык гаскәри көче һәм кораллары нәкъ менә шул тирәгә тупланды да. Чөнки Перекоп — Кырымның капкасы. Хәзер анда көне-төне орудиеләр гөрселди, пулеметлар такылдый. Ләкин фронт командующие М.В.Фрунзеның соңыннан язуына караганда, Перекоп каршысындагы тар гына урында шушы бер-ике көн эчендә генә дә җир өсте безнең гаскәрләребезнең ун мең мәете белән түшәлгән. Ләкин дошман кымшанмаган да, Перекоп крепосте ышыгында ята биргән. Ул елларда совет властеның башында торган Ленинның исә Көньяк фронты командующиена катгый әмере бар иде: Врангель гаскәрләрен тар-мар итәргә! Кырымны хәзер үк, шушы көннәрдә үк алырга, бернинди кыенлыкларга карамастан алырга!

Күрәсең, шушы тетрәндергеч фаҗига Кырымга башка юл эзләп карарга мәҗбүр иткәндер. Һәм шунда беренче мәртәбә шушы хәвефле юл, бөтен дивизияне берьюлы йотардай чиктән тыш куркыныч юл телгә алынган булса кирәк. Бәлки аны искә төшерергә борынгыдан калган бер легенда сәбәп булгандыр? Имештер, тарихның бик тә борынгы бер караңгы чорында, әллә ничә гасырлар моннан элгәре, чамадан тыш кыю һәм тәвәккәл бер гаскәр башлыгы, Перекопка хуҗа булу өчен гаскәрен беренче тапкыр Сиваш аша караңгы төндә алып чыккан, диләр.

Без кичәргә тиеш булган бу шомлы һәм серле сират күперен бер үк вакытта «Черек диңгез» дип тә атыйлар икән. Яр буенда ук утырган Украина авылында да сораштырып карадык. Анда да хохоллар рәтле-юньле җавап бирә алмадылар, башларын чайкап:

— Ой, хлопцы, та нэма туда дороги, нэма!.. — диделәр.

Бармы анда юл, юкмы юл, анысын командирлар кайгырта. Ә без, май аенда гына армиягә алынган, бер тәҗрибәсез 18-19 яшьлек авыл малайлары, барлык яшьлек дәртебез белән кайнарланып капитализмга сатылган ул каһәр төшкән акларны тизрәк кырып бетерергә ашкына идек. Политруклар, комиссарлар көн саен безнең колагыбызга тукып кына торалар: акларны без һичшиксез җиңәргә тиешбез! Кырымга барып керүгә, менә бу караңгы сазлыкның теге як ярында безне тешләренә кадәр коралланган ак генерал Дроздовның офицер полклары көтеп тора. Була бирсен! Аларны бөтен дөнья капитализмы коралландырган! Безнең бердәнбер коралыбыз булган винтовкага каршы алар безнең өскә йөзләрчә пулеметлардан пуля яңгыры сиптерәчәк, гаубицалардан, диңгез артиллериясеннән атачак! Безгә, җәяүлеләргә каршы пуля үткәрми торган броневиклар атылып чыгачак! Була бирсен! Без барыбер аларны җиңәргә тиеш! Чөнки без Кызыл Армия! Чөнки Ленин шулай кушкан! Чөнки без — совет властен ул сатлык җаннардан саклап калырга тиешле бердәнбер халык армиясе! Акларны бу дөньядан себереп түгү өчен без каныбызны гына түгел, җаныбызны да аямыйбыз. Чөнки без — бердәнбер батыр Кызыл Армия! Һәр митингның ахырында без политрук яисә комиссарлар артыннан:

— Даешь Крым! — дип юкка гына кычкырмыйбыз.

Белеп торабыз бит инде, шуңа чын күңелдән ышанабыз: бу сугыш беткәннән соң патша заманында ачлы-туклы яшәгән безнең ише эшче-игенче халкы өчен менә дигән җиткелекле, әйбәт, тук тормыш башланачак! Менә нәрсә дәртләндерә иде безне!

«Даешь Крым»ны чын күңелдән ышанып, барлык яшьлек дәртебезне кушып кычкырган булсак та аны гамәлгә ашыру бик кыйммәткә төште. Перекоп валы каршысында ятып калган ун меңгә Сивашны чыкканда, Врангельнең Юшунь дигән позицияләрен азат иткәндә тагын хәтсез корбан өстәлде. Без Сивашка кергәч, Азов диңгезенең Сивашка котырынган төнге һөҗүме башланды, Кырым ярымутравына без билдән тозлы, салкын су еры көч-хәл белән генә кере өлгерә алдык. Ул төнн безнең арттан Сивашк килеп кергән артиллери һәм башка төр гаскәрде байтагысының хәтсез җ фа чигүе мәгълүм булды Бер генә мисал китери 11 нче ноябрь көнне Вр гельнең иң соңгы ны масын штурмларга кереш тек. Көн урталарында б аны алдык. Әмма нинд коточкыч корбан бире Иртә белән безнең ро беренче атакага җитме биш сугышчы белән күт релде. Ә дошманның с ңгы позициясен алганн соң без инде унсигез ге калган идек. Ничек бу м нем хәтеремдә калга Җитмеш биш кешелек г екны унсигезгә генә деләр... Шушы истәлек язып утыручы кеше е шул унсигезнең берсе, тимал, иң соңгысы бу торгандыр инде.

Ни сәбәпле мин мо шулай басым ясап әйтә Ай-һай кыйммәткә төш безгә тыныч тормышла Аның кадерен белер иде бит, туганнар!..

19

---

* **Бис яго знае шо се та** — Аның нинди икәнен шай ным да белми...

** **Чаклак** — Кырым тат лары телендә Сивашның с кында да туңмыйча изрәп торган тирән чоңгыллары. гыштан соң бик күп елл гач шуларның берсендә нең белән Сивашны кичкә батып калган Никифоров гән кызылармеецның гәү сен тапканнар иде. Тозлы да хәтта аның документла на кадәр бозылмыйча сак нган, дип яздылар.

Унөченче бит

Гөлшат ЗӘЙНАШЕВА

МИН ШАГЫЙРӘ ТҮГЕЛ, ШОФИРӘ

(Кинаяле хикәя)

Шагыйрә түгел, мин шофирә!.. Дусларым шаярып миңа «шофирә» дигән кушамат тактылар. Шофирә — шофер дигән сүз. Яңа сүз. Сүз ясау модада бит хәзер. Тел өйләнмәслек әллә нинди сүзләр уйлап чыгарабыз. Сүз ясаучылар бигрәк тә газеталарда актив эшли. Борынгыдан телебезгә кергән урыс сүзләре бик күп бит бездә. Шул сүзләр урынына яңа сүзләр ясасак, урыслардан котылабыз, дип уйлаучылар бар. (Ни хикмәт, урыслар бездән кергән бик күп сүзләрне кулланып рәхәтләнеп яши бирәләр, татар сүзләре урынына урысча сүз ясап интекмиләр). Әле күптән түгел, газетада варенье кайнату серләре турында бер мәкалә укыдым. «Варенье» сүзе, бичара, урыстан кергән сүз бит. Шуңа күрә бу сүздән котылырга теләп, берәү «варенье» сүзен «бәринҗә» дип татарчалаштырган. Минем дә «шофирә» дигән кушаматым — ясап чыгарылган яңа сүз. Нигә? Булсын!.. Хатын-кыз шоферга «шофирә» дип әйтеп буладыр, шөт. Шагыйрь — шагыйрә булгач, нигә шофер --- шофирә булмаска тиеш әле?..

Машина сатып алсаң, шофирә буласың икән! Машина сатып алдым. «Запорожец»!.. (Моннан ун ел элек бу, хәзер сатып алып кара!..) Тот капчыгыңны!.. Автомашина түгел, тегү машинасы да ала алмыйм. Пенсиямне тартып-сузып, очын-очка ялгап яшәү. Оек та сатып алмыйм хәзер, ямый-ямый киям. Шул «Запорожец» кына булса да, машиналы булдым. Машинаны кияү йөртә йөртүен. Ләкин көн-төн эшләп йөргән кияүне көтеп ятып булмый бит. «Базарга алып бар, мунчага алып бар», — дип тә ялынасы килми. Үзем машина йөртергә булдым. Шоферлар курсында укып таныклык алдым. Ярыйсы гына укыдым болай... Дөрес, кайчакта дәрестә әкәмәт сүзләр әйтеп, көлкегә калгаладым калуын... Бер дәрестә укытучыбыз әйтә: «Хәзергә әле сез машинаның эчке төзелешен белеп бетермисез, ләкин белергә кирәк, өйрәнербез», — ди. «Мин әйтәм: «Кер юу машинасының эчке төзелешен белеп бетермибез бит, әмма дә ләкин кер юганда эшләтә беләбез!» — дим. Тегө әйтә: «Кер юу машинасы автомобиль түгел, кер юу машинасына атланып йөрергә җыенмыйсыздыр бит», — ди. Арада хатын-кыз — бер үзем; җитмәсә, яшем дә шактый... Берсе әйтә: «Бу апаның кияве бик бәхетле икән, күп йөри алмас бу апакай, бәрелеп теге дөньяга китәр, машинасы киявенә калыр», — ди. Икенчесе әйтә: «Бәхетсез кияү ул, бәрелсә, бу апа машинасын көл итәчәк, киявенә ватык тимер өеме генә калдырачак», — ди.

Машина йөрткәндәге әкәмәтләрне сөйләп бетерерлек түгел. Бер көнне шулай, машинамны кабызып чыгып китәргә җыендым — бензины беткән. Карыйм, киштәдә бер канистр тора. Эчендә нәрсәдер бар... Кияү сатып алып куйган... Салдым шуны машина багына. Кабызам, кабызам, кабынмый гына бит! Бензин исе түгел, машина эченнән сыра исе килә!..

Ә бер көнне мондый хәл булды: дустым Әлфия Авзалова белән икебезне бер авылга концертка чакырдылар. Килеп алабыз, диделәр. Юк, килеп алмагыз, үзебез барабыз, дидем. Машинам була торып, үзем шофирә була торып... Киттек Әлфия белән шул авылга! Мин — рульдә. Арткы утыргычта утырган Әлфия әйтә: «Соңга калабыз, тизләт, әллә син тиз йөртә белмисеңме?» — ди. «Нигә белмәскә?! Беләм», — дим. Киттем сәгатенә сиксән чакырым белән. Туксанга, йөзгә күчтем!.. «Йөздән дә арттырып була, кайгырма, Әлфия дускай», — димен. Юлдагы чокыр-чакырны даңгыр-доңгыр китереп сикереп кенә узам. Авылга килеп җиттем — карыйм, арткы утыргычта утырган Әлфиям юк! Төшеп калган!..

Бервакыт, ашыгычлык белән, үземнеке урынына кияүнең правасын алып чыгып киткәнмен. Бер чаттан борылгач та, ГАИ туктатты үземне. Уңга борылганда, сулга борыла торган сигнал биргәнмен. Бөтен пенсиямне чыгарып, штраф түләдем. Кияү правасының башына җиттем.

Ә бер көнне... Машинамны кабыздым... Парикмахерскаяга чыгып киттем. Кылган кебек сирәкләнеп калган өч бөртек чәчемне бөдрәләтмәкчемен. Кызыл ут каршында туктарга кирәк, туктатып кына булмый бит машинамны! Милиционер сыбызгысын сызгырта. Ә мин туктамыйм!.. Урамның уртасыннан барам! Уртадан урамның кырыена чыктым, тротуардан бара башладым. Җәяүлеләр атылып-атылып читкә китә, коймаларга менә!.. Бер кибет алдында халык җыелган, нәрсәгәдер чират торалар. Мин, пыр туздырып, машинам белән кибет ишеге төбенә килеп җиттем!.. Чираттагы халык акыра-бакыра. «Нахал! Чиратсыз керә. Машинасыннан төшеп тә тормый бит!» — диләр. Берсе әйтә: «Импортный лифчик күргәч, ирләрнең дә күзе тона! Ир башы белән нишли бит ә!» — ди. Ир башы — минем бәхетсез баш инде!.. Машина мае белән «мыек» та ясап куйганмын икән, күзем көзгегә төште, чынлап та, хатын-кыз кыяфәтем калмаган. Җитмәсә, өстемдә кияүнең, искерде, дип ташлаган курткасы белән чалбары. (Мин хәзер кияү, кыз, оныклардан калган иске-москыны ташламыйм, ямый-ямый үзем киям). Кибет стенасына килеп бәрелеп, машинам артка тәгәрәде, урамнан барган «КамАЗ» машинасына килеп бәрелдем!.. Көл булдым!.. Дөресрәге — машинам көл булды; үзем — кияүнең бәхетенә — исән калдым!.. Чынлап та, минем кияү бәхетле! Машинамның көлен, ягъни тимер-томырын «Вторчермет»ка тапшыру мәшәкатеннән үзем башкардым.. Кияүне ул мәшәкатьтән коткардым. Бәхет инде, бәхет, минем кебек тещасы булган кияүгә! Теща дигәнең, теща сүзе татарча ничек икән. Сүз ясаучылар ничек моңарчы теща сүзенә игътибар итмәгәннәр?! Дөрес, кайбер җирләрдә, бигрәк тә авыл җирләрендә «әби» диләр диюен. «Теща» ничек инде кияүнең әбисе булсын?.. Теща — әби булгач, кияүнең хатыны кияүнең әнисе була бит!.. «Теща» сүзен үзем татарчалаштырырга булдым. Мин дә сүз ясыйм әле: «теща» татарча — «түшчә» була! «Түшчә»!.. Ә нигә «чайник»ны «чәйнек» дибез, «шляпа»ны «эшләпә» дибез бит әле!...

Түшчә — йортның тоткасы инде ул! Йорт кына түгел, бөтен дөнья түшчә җилкәсендә тора. Элек заманда Җир шарын өч кит балыгы күтәреп тора, дигәннәр... Хәзер Җир шарын өч кит балыгы түгел, бер түшчә күтәреп тора. Түшчәне саварга була. Сыерны сауган кебек итеп... Сыердан сөт, түшчәдән... акча! Түшчәне җигәргә була, үгез җиккән кебек итеп... Юк, мин үземнән чыгып әйтмим, минем киявем, Аллага шөкер, мине алай үгез җиккән кебек җикми. Акча да саумый. Минем пенсияне ничек савасың, үземә дә җитми. Шулай да мин киявемнең йорт тоткасы. Мин аларның йортын, карак-угрылардан саклап, ишек төбендә эт кебек өреп торам!..

Менә шулай итеп, шофирә дигән кушамат тактылар үземә. Бу кушамат — Әлфия Авзалова эше, башка кеше уйлап чыгармас моны! Әлфия уйлап чыгарды, үзе дә машиналы булгыры...

PARIS MATCH

КӨЛСӘҢ — КӨЛ, КӨЛМӘСӘҢ — ЕЛА!

Берсе дә кирәкми

Тыны кысыла башлагач, бер бабай гомерендә беренче тапкыр хастаханәгә кереп яткан һәм бик тиз терелеп чыгарга ниятләгән. Диагноз куйган табиб аңа:

— Бабай, озак кына ятарга туры килер әле, синдә — астма, — дигән.

— Әсмасы да, Фатыймасы да кирәкми, тизрәк терелтә генә күрегез, — дигән бабай.

Бик хуп, бик хуп...

Бригадир иртән иртүк механизаторларны җыеп ала. Кемнең нинди моң-зары бар, шуны белергә тели.

— Йә, иптәшләр, сүзне кыска тотып, берәм-берәм генә әйтегез.

— Тракторга запчасть кирәк, икенче көн инде каңгырып йөрим. Кешесе бар, кайгыртсын әзрәк...

— Бик дөрес, бик яхшы, хәзер язып куябыз куен дәфтәренә.

— Фермага курмыны вакытында китермиләр, китергәннәренең дә сыйфаты начар...

— Тәк, яхшы, монысын да теркәп куйдык.

— Сыйфат тикшерүче итеп ник исерек Кәлине куйдылар?! Менә дигән пенсионер-ветераннар бар вакытта...

— Ярар, хуш, бик мәслихәт, пенсионер-ветераннардан куярга, дип языйк әле...

Дүртенче механизатор бригадирның сүзенә түзә алмый:

— Нишләп бик яхшы да бик әйбәт, мәслихәт тә хуш, дип торасыз! Хәлләр бик мөшкел бит, иптәш бригадир, конкрет чарасын күрергә кирәк.

— Молодец, хәлләр бик мөшкел, дип тә язып куйдык, алайса. Бик хуп...

Күрше хакы — Аллаһ хакы...

Беркөнне Котлыбикә, күршесе Хәерниса янына кереп:

— Бер көнгә генә миңа теге чәчәкле-чуклы яулыкларыңның берсен биреп тор әле, кодалар килергә тиеш иде. Яхшылык эшләүне китап та мактый, — дигән.

— Бик биреп торыр идем дә бит, кодаларыңның күзе тиеп, чәчәкләре шиңәр дип куркам.

Берничә көннән соң Хәерниса Котлыбикәгә кереп сүз кушкан:

— Яхшылык эшләүне китап та мактый, дигән сүзең тынгы бирмәде бит әле, күршекәем. Кайсы китап ул? Миңа да биреп тормассыңмы икән укырга?..

— Бик бирер идем дә, хәрефләрен югалтырсың дип куркам шул, — дигән Котлыбикә.

Уҗым бозавы

— Төнлә мүкләк сыерың уҗымны таптаган дип, 5 мең сум штраф салдылар бит әле.

— Ә минем теге исерек дуңгызга, мәдәният йорты бакчасындагы чәчәкләр түтәлендә йоклаганы өчен, өч тапкыр артыграк чөпәделәр.

Мәзәкләрне Нил ГАРИФУЛЛИН
әзерләп җибәрде.
Лаеш районы.

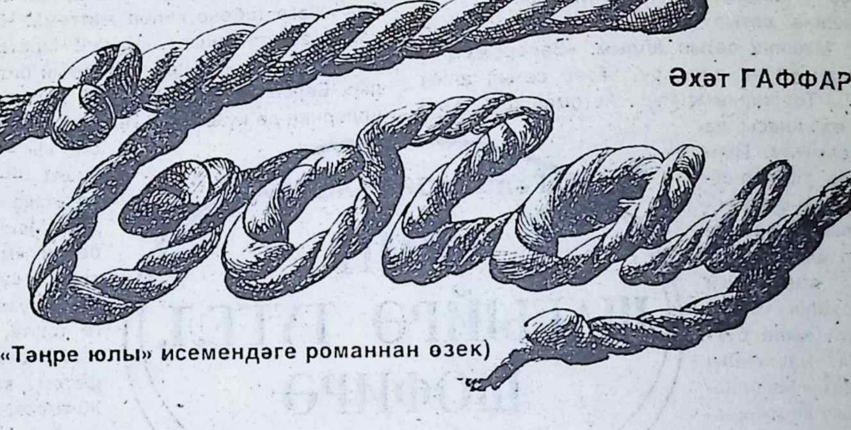

Әхәт ГАФФАР

(«Тәңре юлы» исемендәге романнан өзек)

Ачыргаланып чыккан чинау тавышы ишетелде.

Җир белән Күк, Дөнья белән Гавам, Фанилек белән Мәңгелек арасында тигез генә, шома гына, рәхәт кенә очып барган мәлендә инде Шүрәле Җирәнтек углы Яшел мөгез булган Ибрай кинәт имәнеп, сөрлегеп, чөнчелеп китте.

Чинау авазы тагын кабатланды.

Ул авыл уртасындагы бер ялгыз йортның ишегалдына таш сарайдан чүмәлә хәтле бер дуңгызны ай-ваена карамыйча сөйрәп чыгарганнарын күрде. Җитлеккән социализмга барып җитәм дигәндә генә таркалуга, тәмам бетүгә дучар булган урыс авылы иде бу. Соңгы дуңгызының тиешле көрлеккә җитүен көтеп, бер Григорий дәдәй Кучумов кына калган иде. Күрәсең, аның гомер сәгатендәге карт күке дә йокысыннан уянган, ахрысы — ата-бабасы нигезеннән кузгалырга ниятләгән. Йортында ни абзар-кура, ни капка-мазар, ни койма заты калмаган. Тәгаен, ерак китәргә чамаламаган булса кирәк, күршедәге Рус Әшнәге авылына төпләнергә уйлаган.

Теге дуңгызның мыркылдавы, чыр-чу килеп чинавы гына ишетелмичә, юан аякларын терәп карышуына тиклем күренеп торды. Аның шул юан аякларын сүс бау белән тышаууладылар. Григорий дәдәй шул баудан тотып торды, ә челләрәк икенче бер ир-ат (хуҗаның улы булса кирәк) бүкәнгә чабылган балтаны алды да, гайрәтле селтәнеп, дуңгызның баш түбәсенә берне тондырды. Бичара җан иясенең менә шул чагындагы ачыргаланып кычкыруы, әкрен генә, йомшак кына янга авышып төшкән мәле Ибрайны очкан җиреннән туктап калырга мәҗбүр иткән иде дә инде. Юк, бу күренеш һич кенә дә аның күңелендә курку хисе барлыкка китермәде. Бары тик тыныч кына уйланып барган җирендә арттан кемнеңдер астыртын, капыл сугарга ниятләгәнен сизеп алган, инде сакланырга соңгаруын тойган, абайлаган шикелле генә булып китте.

Дуңгызга соңгы көн — сугым коне, сугым сәгате килеп җиткәнлеге анык иде инде. Хуҗаның кулында җиделе чалгы чамасы зурлыгындагы пычакны күргәч, Ибрай аны, үзенчә бер дога әйткәннең соңында, гадәти бер сугым эшенә керешерләр дип уйларга өлгермәде, — тагын таң калды: Григорий дәдәй пычакның очын дуңгызның түшенә җайлап терәде дә... бар гайрәте белән көчәнә-көчәнә, пычакны сабынача малның тәненә батырып кертте. Инде маңгаена балта түтәсе белән оргач, үлгәндер дип уйланган чучка, җан ачыргысы белән чинап, тагын аваз салды. Ул кычкыра торды, ә сугымчы пычагын кергән юлында уңлы-суллы боргалый бирде. Дуңгыз шуннан соң, ниһаять, тынып калды; хуҗа, кадагандагыча ук җәһәтлек белән, пычагын суырып чыгарды. Ә чандыр, челлә улы әлеге яра тишегенә җиз торба очын боргычлап җайлады да чүкеч белән каккалап кертә башлады. Сулык-сулык килеп, торбадан ургып кан ага башлагач кына, чүкечен читкә куйды. Күрәсең, торба чучканың йөрәгенә җитеп туктаган. Ул арада, аккан канның тамчысын да җылы тузанлы туфракка тамызмыйча диярлек, хуҗа кеше торба башына зур бер ак табак куеп өлгерде.

Шушы төштә Ибрай Шүрәле Җирәнтәк углы Яшел мөгезнең уйлары, күпме ашатсаң да туймас үҗәт, гоҗ сыерның уҗымга кереп киткәне шикелле, читкә тартылып алды. Укыганы исенә төште: ГУЛАГ тоткыннары михнәткә, ачлык, авыруларга, сагыш, рәнҗеш, мыскыллауларга, җәзага чыдый алмыйча вафат булгач, мәетләрне күмәк чокырга илтеп күмәр өчен чанагамы, арбагамы төяр алдыннан сакчылар аларның башын агач чүкеч түмәре белән орып вата торган булганнар. Янәсе, үлгәнгә сабышып, кача күрмәсеннәр халык дошманнары! Кача күрмәсеннәр дә, якты киләчәккә барып җитеп, якты коммунизм җимешләрен татып рәхәтләнә күрмәсеннәр.

Кайсысының язмышы аянычрак соң: тере дуңгызныкымы, әллә инде вафат булган совет тоткынныкымы? Моны үлчәрлек гадел бизмән җирдә юк инде ул. Ахыр килеп, дуңгыз бер кычкырып калды, ичмаса. Ә мәетнең ләгънәтләрдәй өне дә юк бит аның.

Григорий Кучумовның хатыны Марфа түтәй чыгарып биргән әлеге зур ак табакта сигез кырлы стакан да булган икән. Шуны күтәреп, хуҗа кеше гортлап-гортлап, сирәк сары мыегы белән сөзеп кенә нидер эчте. Эчте дә, арык тәненә канат үсеп чыккандай, калтыранып куйды. Башта Ибрай аны шәрабме әллә дип торган иде. Малае Степан ул стаканны әлеге торбадан ургыган куйкыл кызыл агымга терәгәч кенә төшенде: кан эчәләр икән. Нинди сусауларын басуларыдыр инде. Сипкелле, җирән Степан Кучумовның йөзенә шәфәкъ алсулыгы сызылып ятты. Кан агып беткәнче, аны агач калак белән туглап торган арада бүкәндәге шешәдән чиратлашып аракы да салып җибәрделәр. Канлы стаканны чайкапмы, юыпмы тормадылар инде...

Бераздан бөтен дөньяга көек исе таралды. Дуңгызның кылын өтәргә керештеләр. Малның җаны кая ашкандыр, ә тәне яндыру лампасының кайнар крематориена барып керде.

— Бу — дуңгыз түгел. Бу син — үзең ич инде, — диде Ибрай. — Сине — канатлы аргамак булып дөньяга килгән адәми затларны — гомерең буена дуңгыз абзарында тоттылар. Апара чөмердең дә мыркылдадың, мыркылдадың да сыртыңны әйләндерә-әйләндерә, зур түрәләр ясап киткән былчырак сазлыкта аунадың. Кайда синең пролетариат диктатурасы яулап биргән уңдырышлы аңың? Кайда синең шул аңың үсешендә ирешкән җиңүләрдән ары җиңүләрең? Яшәдең дә яшәдең, ә яныңнан, бер-берсенең койрыкларына басып, илнең мәгърур киңлекләре буенча бишьеллыклар көтүе чабып узды, ул көтү торган саен котылгысызрак, ышанычлырак итеп, Айова штатын куа башлады. Шуның кадәрле дә ашкынулы гайрәт белән куды ки теге мескен штат, куркуыннан, бишьеллыклар мәңге куып тота алмаслык ераклыкларга качып китте... Ә инде, Ибрай, фани дөньяда илле ел гомер сөреп, әлеге бичара Айова штатын нигә куып җитәргә дә, ни өчен узып китәргә кирәклеген бырыбер аңламый калдың. Синең фәкать кешечә яшисең генә килгән иде бит. Булмады инде.

...Үз ихтыяры белән Шүрәле кавеменнән булырга ризалашкан Ибрай Зәкуанов әллә уянып китте, әллә һушын җуйганнан соң тагын аңына килде, әллә моңарчы һичкемнең йокысына кермәгән төш күреп саташа башлады: тәнен — аның авырлыгын, җанын — аның җиңеллеген тоймады. Гүя ул анасының карынында гына бөгәрләнеп ята әле; гүя ул үзен юклык белән барлык арасына бәйләп тоткан кендектән аерылаcы мизгелне сизеп, көтеп тора.

Күзен ачып караса, ул үзенең ниндидер бер куык эчендә бөгәрләнеп ятканынмы, утырганынмы күрде. Күрде дә — аһ итте. Бакса, эче тоташлай көзгедән ясалган шар-куыкта — аның нәкъ уртасында тора икән. Алга карады, артка борылып бакты да — үзенең юк икәнен, күрер күзгә күренмәгәнен абайлады. Бар тараф аның сурәт чагылышы белән тулган, төбәлеп карарлык бер нокта булсачы! Әйләнә-тирәсен фәкать тоташлай куе соры пәрдә генә уратып алган.

Икенче мәлдә әлеге шар рәвешен үзгәртте: хәзер аның идәне, түшәме пәйда булды, ә аларны тоташтырган дивар булырга тиешле өслек шулай ук түгәрәк, ул да, баягы шар шикелле үк, тоташлай көзгедән генә тора иде. Идәнендә Ибрайның ярык түфли табаны, түшәмендә берни киелмәгән башы чагыла, ә диварда, гәрчә аның да көзге икәнлеге аермачык тоелса да, шулай ук һични кире кайтарылып күренми, анда шулай ук томан — куе соры томан сизелә иде. Аннары соң ул үзенең өч диварлы бүлмәдә икәнлеген абайлады. Монда да шул ук күренеш: һәр тарафта — көзге, ә ул — Ибрай — шул бүлмә ише бушлыкта үзенең ярым-йорты: ни түгәрәк башы, ни озынча буй-сыны төгәлләнмәгән, фәкать бер яртысын икенче яртысына ябыштырып кына куйгандай чагылышын шәйли алды.

Шуннан ары әлегә өчпочмаклы бүлмә дүрт дивары да булган, күрер күзгә гадәти тоелган бүлмәгә әйләнде. Ул инде тәмам аптырашта калды: үз анасы карыныннан фани дөньяга бердәнбер рәвештә Аллаһ тәкъдире белән яратылганын белгән хәлдә, күз карашы тарафына баккан иде дә... юк икән шул, дүрт якта очы-кырые күренмәгән, исәпсез-хисапсыз Ибрайлар тезелешеп киткән ләбаса!

Инде дә, ниһаять, ул үз алдында бер генә көзге калганын искәрде. Тик анда да үз чагылышын күрмәү, күрә алмау аны бөтенләй гаҗәпкә тарытты; ахыр килеп, үз-үзенең кайда, үз-үзенең кем икәнлеген дә оныттырды: соңгы көзгедә дә аның чагылышы юк иде икән!

Ул күзен чытырдатып йомды да башын чайкап куйды, әйтерсең лә, башы турысына җитеп үскән куе арыш басуын урталай ярып, сәбәпсез-нисез, үзе дә белмәгән тарафка йөгерә, ә каршысында Кояш яктылыгы, аның күз кабаклары аша үтеп кереп, бар дөньяны кандай кызыллыкка манчыган. Йөгерә дә йөгерә, имеш, ә торган урыныннан бер карыш та ары китә алмый.

Канлы кызыллыкны, янып беткән учакның сүнгән күмерләренә көл сарган шикелле, әкрен-әкрен генә бүз томан томалады. Авыр болытлар таралышып, офык ачыла башлаган сыман, аның күз кабаклары көч-хәл белән ачылдылар да — ул үзенең кара-каршы утырышкан карт-карчыклар арасында торганын ачыклады. Алар ап-ак: әллә киенгәннәр, әллә юк; болар — картлар — шәүлә, күләгә генә ишеләр, тик ни кара, ни соры түгелләр, ә бәлки, онытылган вакыйга, адашкан хәтер кебек, ап-ак иделәр.

— Сез кем? — дип сорады Ибрай.

— Без — син, син булганчыдан алып, син беткәнчегә хәтле син булган, син буласы җаннар.

— Мин нигә монда?

— Шушында булырга тиешлегең тәкъдиреңә язылганга күрә.

— Моннан ары мин кая барырмын?

— Моңарчы булган, моннан соң да булырга тиешле урынга.

— Ул урын ни нәрсә дә, кайда соң?

— Син үзең, үзеңнең булмышыңда.

— Әле генә күрдем ич: мин бар да, юк та шикелле.

— Шуннан ары ни кирәк сиңа, ни телисең?

— Бу сернең очына барып чыгарга телим.

— Сер — хакыйкать төене. Син — ул хакыйкать төенен фәкать үзең генә табарга, үзең генә чишәргә хөкем ителгән зат. Серне белергә теләвең табигый, әмма моның сере чикләнгән. Син шул чикне үтмәкчеме?

— Үтсәм ни була?

— Үтсәң дә, үтә алмасаң да, син инде — Шүрәле ителү насыйп булган бәндә. Дөнья карынына кереп ятасың да — калганы җиде катлы Асыл Рух ихтыярына бәйләнгән.

— Нишлим соң инде?

— Бар, атла. Яшә. Таныш. Бел. Белсәң — уйла. Уйласаң — гамәл кыл.

Ибрай елан тиресәдәй кытыршы, кара комга утырышкан ап-ак карт-карчыклар арасыннан берничә көн буена барды. Ул чиксез төстә сусады. Ә бәлки аның берничә көн, хәтта айлар, еллар дип уйлаганы бер генә көн булгандыр, хәтта ничәдер сәгатькә генә сузылгандыр. Ләкин сусыз тилмерү, чарасыз каңгырау аның аңындагы вакыт чиген гармун күрегедәй әле сузды, әле кысты, тагын сузды, тагын кысты. Ә ул гармуннан һичнинди өн-аваз чыкмады, сузылганда да, кысылганда да фәкать еландай ыжлап, йә кешенең соңгы сулышыдай гыжлап, шыксыз салкын җил белән шөкатьсез курку хисе генә өреп торды.

Ниһаять, җиде тапкыр күз керфекләрен кагып, сирпеп алу кадәрле генәме, әллә җиде көнме, җитмеш елмы үтте дигәндә әлеге карт-карчыклар теземенең чиге пәйда булды. Ул үз каршында бер чикләвек әйләнеп торганын күрде. Аннары ул хәрәкәтсез калды да ярылып китте, эченнән ак төше тәгәрәп чыкты. Ибрай аны иелеп алмакчы иде дә — чикләвек төше, мәңге ирешә алмаслык алтын мәгънә кебек, аның зиһен карашыннан юкка чыкты.

Офык җилгә элгән комач тукымадай җилфердәп тора, җете-кызыл төстә иде. Аяк астында һаман да шул кара ком кыштырдый. Сусау газабына түзә алмастан, ул бер йотым су турында хыялланды. Өнендәме, төшендәме икән — ул моны аерырлык хәлдә түгел иде бугай — аның каршысында бер җамаяк тулы су пәйда булды; аны күтәреп, ирененә тидергән генә иде, әлеге су өсте аның фәкать күзен генә чагылдырган көзгегә әверелде.

Ул җамаякны җан ачуы белән уттай кайнарлык бөркеп торган күккә чөйде, шул ук мизгелдә аның турысында яшен чатнады да коеп яңгыр яварга тотынды. Беренче тамчылар, шатлыклы күз яшьләре булып, аның бите буенча түбән тәгәрәште. Ул ләззәтләнеп күзен йомды, боз астында тәмам тончыга башлаган балыкның бәкегә килеп һава сулаганы кебек, авызын киереп ачты.

Күзен ачканда күрде инде: аның янына Олуг Хаким Шүрәле Алтын мөгез, Мәшһүр Остаз — Шүрәле Көмештәк углы Кызыл мөгез, Шүрәле Фирүзәтек углы Җиз калкан килеп баскан.

— Җарар, — диде Ибрай. — Күрдем. Күрсәтеп бетерегез инде, алайсаң.

Йөрергә өйрәнгәнчегә кадәр үрмәләргә туры килә. Шунсыз аякка баса алмыйсың. Аякта тормаганнарга югарыдан карыйлар, НКВДның район вәкиле лейтенант Баязит Юмашевның үзенә астан багуларын теләп яши башлаган көннәре иде. Ул, ау эте сыман, кешеләрнең серләрен эзләде; бәрәр эзгә төшсә, аларның җаннары яшерелгән өннәргә омтылды; тапса, фәкать үзе генә ачарлык капкыннар корды, ә тора-бара үзенең шул капкыннар тоткынына әйләнгәнен сизмәде.

Эш муеннан иде. Юмашевның тәмам хәлдән тайган тәүлекләре күп булды. Элегрәк байтак нәрсәне аңламады. Асылда, кушканны үтәде. Аннары кушканны гына көтеп яту куркынычка әверелде. Таләпләр зурайды, бурычлар артты. Алар белән бергә канәгатьсезлек көчәйде. Иң әүвәл ул үз-үзеннән канегать түгел иде. Нәрсәгәдер көче җитмәдә. Ул үзен буш патрон кебек хис итте: дарысы бар, ядрәсе юк. Иң мөһиме — төбәп атар җире юк. Ул белгән бөтен ил дары мичкәсендә утыра: ашый-эчә, тәрәт итә. Күпме «халык дошманы» фаш ителде. Ә ул вак балыклар белән булышудан уза алмады. «Ә эрерәк балыклар үзеңне йотса?» — дигән салкын уй кайвакыт аны йокыларыннан калдыра иде.

Адәми зат ителеп, шушы төбәккә килеп төшкән елын ул яхшы ук башлаган иде: тракторчы Мирза Нәбиевне каптырды. Керосин бетте дип, эштән туктаган да, сибәләп яуган яңгыр астында учак төргезмәкче булган. Чи ботакларны кабыза алмагач, керосин сипкән. Корткычлык түгелмени? Баязит Юмашев аның социалистик милекне исраф итүен дәлилләгәч, өч ел утырып чыкты.

Кайтышлый ук пристаньнан туп-туры аңа килеп керде бу. Әзмәвердәй таза ир кеше инде. Юмашев исә, ул килеп кергәч, тәмам шүрләп калды. Үч алыр дип көткән иде. Ә тегенең авызы колагына җиткән:

— Ни кирәк? — дип сорагач:

— Рәхмәт әйтергә кердем, — дип җавап бирде.

— Өч ел төрмәдә утыртканым өченме?!

— Әзрәк биргәнсең әле! — диде Мирза, ихлас көлеп.

— Әзрәк?

— Шулай шул, иптәш НКВД вәкиле. Утызга җитеп, ак җәймәдә җоклаганым җугые. Тегендә кинәнеп калдым, ичмасам. Өс бөтен, тамак тук. Хәзер урысча да теттерәп кенә сөйләшәм, теләсә кемне сатып җибәрә алам.

— Яхшы, — диде Юмашев, аның елмаю нурына буйсынып. — Дәүләт керосинын учакка сипмәссеңме соң инде?

— Мин инде төнлә астыртын гына якынайган мотоцикл тавышын ничек тә танырмын, иптәш Юмашев.

Әнә алар нинди! Син аларны, төзәтергә теләп, төрмәгә утыртасың. Тыштан үзгәрәләр, ә эчтән какшамас калалар. Каршылыкмы? Каршылык. Димәк, каршылыкны сындырыр, үзеңә буйсындырыр, шуның белән аларны курку читлегендә тотар өчен, аларга ярашырга кирәк. Ярый соң: ул — Юмашев моннан соң үз мотоциклы тавышын болар танымаслык итеп үзгәртеп торгалар. Киемен дә ешрак алмаштыргалар. Кирәк икән, йөзен дә үзгәрткәләргә әзер. Кушсалар — җанын да. ПАРТИЯ бүген үз-үзен аямаучыларга мохтаҗ. Максат барысын да аклый. Менә нинди һәйбәт силлогизм.

Ул тракторчы Мирза Нәбиевкә:

— Ешрак кергәләп тор, — диде. — Тик исеңдә тот: ак җәймәләр бетте. Хәзер салам түшәк тә җитми.

— Яхшы, иптәш вәкил. Утка керосин сибүнең ни икәнен мин бик яхшы беләм.

Юмашев аңа таба затлы папирос кабы этәреп куйды, ул бер папиросны йомшарткалап авызына капкач, шырпы сызды. Мирза Нәбиев, утка карамыйча гына папироска ут элгәндә:

— Иосиф ни хәлдә соң? — дип сорады. Аның йөзенә сизелер-сизелмәс елмаю чаткысы кунды. Тик ул елмаюда мәкер ятканын Юмашев шундук сизде:

-- Кайсы Иосиф?

-- Шул инде. Син, комсомол ячейкасы сәркатибе булып торган чагында, яңа өйләнешкән комсомолецларның малаена Иосиф исемен кушканыеңмы?

— Хәтерлим, — диде Юмашев.

-- Ә ул тиле булып чыккан. Тиле балага атабыз-кояшыбыз Сталин исемен кушкан кешегә бүген... — диде Мирза Нәбиев, күзен бик хәйләкәр, мәкерле кысып.

Юмашевның табан астына ут төрткән шикелле булды. Ә аңыннан ләтчә җәһәтлеге белән бер уй йөгереп узды: «Рәхмәте шушы икән бу зәхмәтнең!»

— Аның тиле булып туасын кем белгән?

— Белерләр, иптәш Юмашев. Ничек кенә белерләр әле, әйеме? Җүләр малайга Сталин исемен куш, имеш. Дөрес, аны син тудырмадың. Тик синең аркада күпме бала дөньяга да килми калды. Быел гына да син унҗиде кешене, бер гаепсезгә кулга алып, шуларның уникесе иң югары җәзага хөкем ителгән.

— Каян белдең?

— Төрмәдә сүз чыбыксыз йөри, Юмашев.

— Иптәш Юмашев мин!

— Иптәш? Синме?!

— Спирт бар. Эчәсеңме? — диде Юмашев.

— Мин спирт кына түгел, тәмуг утын эчеп кайттым инде. Ә сиңа — мин эчкәннән соң косканны ашарга туры килер.

— Җитте! — дип кычкырды Шүрәле Ибрай һәм бар дөньяның һәр тишеген каплады. Һичкем, һичкайчан, һични күрмәсен өченгә, учларын үз йөзенә пәрәнҗә итеп япты. — Җитте! — дип кабатлады ул. — Бу... бу кешенең кешелегеннән көлү ләбаса! Кешелегеннән генәме соң әле — аның рухын шыр сөяккә кадәрле кимереп, аннары шул сөякләр өстендә бию ләбаса бу!

— Дөрес әйтә, — дип көлде Шүрәле Фирүзәтек углы Җиз Калкан. — Тик көлү түгел, ә бәлки — көлдерү. Кытыклау. Ә моңа Олуг Хаким гаепле түгел. Моңа сез үзегез — адәми затлар гаепле. Нигә түздегез? Нигә шушылай мыскыллаган өчен сәнәкләрегез очын очламадыгыз, чалгыларыгызны кайрамадыгыз? Нигә камытларыгызны салып атып, баш күтәрмәдегез? Нигә үз ихтыярыгыз белән муеннарыгызга богау кидегез дә шул богауның җеген җеккә аерып, каерып атмадыгыз?

— Алай түгел, — диде Бөек Остаз. — Адәми затлар — бичаралар. Алар ялгыштылар. Үз-үзләрен төзәтәсе урынга, патшаларын типкәләп йөрттеләр, Аллаларын төзәтергә керештеләр. Төзәтергә генәме соң әле? Алар Аллаларын Алла исеме белән сүкте, алар Иманнары манараларының нигезенә балта чапты. Алар... бер-берсенең шәүләләреннән курыкты, алар бер-берсенең шәүләләрен генә түгел, бер-берсенең шәүләләре күләгәсен дә юк итте. Моның өчен без — шүрәләләр гаеплеме? Без — шүрәләләрме?!

Шүрәле Олуг Хаким Алтын Мөгез җилпәзәк җилпеп торучыларга, күз кабаклары белән ымлап, юкка чыгарга боерды да, утыргычына сеңеп бетеп, күзен йомды.

— Карап бетер, — диде ул Ибрайга. — Тыңла, күр.

Өстәлне җыештыргач, Баязит Юмашев кыңгырау какты. Ашыгып якынайган берәүнең күн итеге белән шалт-шолт атлап килүе ишетелде. Шыгырдап ишек ачылды, бусагадан төнге кизү — милиционер Анисим Данилов атлап керде. Озын буйлы булгангамы, ишектән башын иеп керде. Теләсә нинди боерыкны үтәргә әзер икәнлеге бөтен кыяфәтенә иңгән иде.

— Иосиф кирәк, — диде аңа Юмашев.

— Хәзер үкме? Төн, иптәш Юмашев.

Юмашев кул сәгатенә карап алды.

— Төн, — дип килеште ул. — Бар, йокла, Данилов.

Үзе бүлмәсендәге күн диванга ятты, тик йоклый алмады. Мирза Нәбиев аның күңеленә тирән борчылу гына түгел, ахыры ничек бетәсе билгесез куркыныч шом салып китте. Әйтерсең лә, чыгып булмастай сазлыкка кертеп батырды. Аяк астында таянырдай бер түмгәк кенә калган диярсең. Әх, Нәбиев, Нәбиев! Арттан пычак кадамакчы. Ә юк, алдан, күзгә карап кадамакчы. Юмашевны тәмам батырыр өчен аңа хәзер бер кәгазь сырлап җибәрү дә җитә: «Мин, ягъни фәлән дә фәлән, сезгә түбәндәгене җиткезергә кирәк дип табам: НКВД вәкиле Баязит Юмашев, барча халыклар атасы кадерле Сталинны халык алдында мәсхәрә итү максатында, комсомоллар гаиләсендә дөньяга килгән балага, Йосыф дип атарга теләсәләр дә, Иосиф исеме куштырды, гәрчә ул бала тиле булып туса да...» Тикшереп мәшәкатьләнмәсләр, заманы шундый. Кулга алулар югарыдан җибәрелә торган махсус йөкләмә нигезендә алып барыла. Соралган, таләп ителгән санны тутырып җиткерүе тормышка авыр тесте ашырыла. Ә бәлки кайдадыр нөкъ менә аның саны — Баязит Юмашев саны җитми ятадыр... Шаярма, Нәбиев! Синдәйләрне генә күп күргән. Утлы табада биерсең әле; үрмәләп, шуышып килерсең дә, аяк астындагы туфракны ашарсың, тик мәрхәмәт, рәхим-шәфкать көтмә инде!

Әмма, шайтан алгыры, нигә кулы калтырый соң әле? Кул гынамы соң — җан калтырый, җан!

Ул, спирт эчеп куймыйча торып, йоклау мөмкин түгеллеген аңлады.

— Теге чакны мин Анисим Даниловка ат җигәргә куштым, — дип дәвам итте Олуг Хаким Алтын Мөгез. — Аеруча мөһим, «өлгереп» җиткән, кичектергесез чараларга мин шул туры атка утырып чыга торган идем. Атның кушаматы да үзенең холык фигыленә, сөләтенә килешә иде — Ябалак исемле. Ябалак «Черек күл»дән яшерен күрсәтмәләр, өйрәтмәләр, боерыклар да ташыды, аларны үтәү дә аның аякларына төште...

Нидер уйлап, Олуг Хаким Алтын Мөгез тынып калды. Ул һаман да үткән заманнардан әйләнеп кайта алмыйча адашып йөри иде, ахрысы. Ихтимал, Бөек Курку хисе аның җелекләре буйлап әкрен генә агып ятадыр, һич туктый алмастыр, аңын сугарадыр.

Аның хатирәләре шул кадәр дә тере, ачык иде ки, Ибрай Зәкуанов үз уйларының әлеге хатирәләр көче белән яктырып торуын тойды: Олуг Хаким дәшмәсә дә, сөйләвеннән туктамады, үз аңын, рәсем итеп, аның күз алдына ачып куйды. Әйтерсең лә, һәммә җиргә көзгеләр тезеп чыкканнар да, алар һәр нәрсәне генә түгел, хәтта уйларны да чагылдырып торалар иде.

Әнә: су тегермәне, юл түбән таба өйди, ул юлдан салмак кына Ябалак атлый, көрҗиннән үргән тарантаста Баязит Юмашев утыра. Уң кул якта клевер кыры җәйрәп ята, су буендагы шомыртлардан талгын гына ак чәчәк таҗлары коелыша, бөтен дөньяны кайнар хуш ис тутырган. Зират, аннан соң авылга кереп, тузган, бикле мәчет турысыннан узгач, аның каршысына тыкрыктан сөлге җыючылар килеп чыкты. Иртәгә Әшнәк авылында Сабан туен бәйрәм итәләр икән. Кешеләрнең йөзләренә бүгеннән үк бәйрәм шатлыгы, куанычы, мәшәкате кунган.

Юмашевның күңеле язгы карның астына иңеп кергән ташу шикелле тулып ташыр чиккә җитте. Аңа — НКВД вәкиле Баязит Юмашевка яшел күрекле тальян гармунны тыны җиткәнче тартып-сузып, тибрәндереп-тибрәндереп уйнаулар насыйп итмәде: чөнки ул — шүрәле кавеменең каһәрләнгән бер затыдыр, адәми зат ителгәннең соңында исә ул адәми затларның каһәрләнгән бер зобание, шайтан таягы, кешеләр канын коярга, җанын кыярга хөкем ителгән бер бәхетсездер. Җыр җырлап, сөлге җыеп йөрүчеләр арасында аңа урын булмаган да, юк та инде. Заманында — адәми затларның берсе сыйфатында яши башлаган чакларының баштагы чорында ул да кулына гармун тотып караган иде дә — ә хәзер авыл урамнары аны оныткан гына түгел, ә бәлки мәңгелек тәмугка каһәрләп озаткан инде, ул иснисе шомырт чәчәкләре күптән корыган, канәфер куакларында ул сындырып иснисе чәчәк төлгәчләре әллә кайчан сулган, салкын чишмәләрнең төбендәге аның сусавын басарлык сулар агудан туктаган. Орлыклар өлгерер, алар коелырлар, алардан тишелеп чыккан агачлар Сабан туе бүләкләрен җыя торган колгалар итеп киселер, әмма алар Баязит Юлдашев кулына элеккиселәр, әмма алар Баязит Юлдашев кулына эләкмәс, чөнки мең ел элгәре үк череп беткән булырлар...

Хәзер ул үзенең бар барлыгын Иосиф атлы, җүләр туган малай белән алышуга җигәр өчен тотарга мәҗбүр ителгән.

...Шүрәле кавеменең берсе ителгән Ибрай Зәкуанов шуннан соң күрде, күрде дә — җанының, тәне буена йолдыз атылган җәй ахыры күге кебек, мең тарафка чәчрәп-чәчрәп атылганын тойды.

Чөнки...

Чөнки Баязит Юмашев үз яныннан узып киткән кешеләр алдындагы колгада эленеп торган бер кызыл башлы сөлгедә үтә дә таныш бизәкләр сугылганын шәйләп алды. Менә бит ул: аңа «эш» ачарга яңа сәбәп — бер сөлгедә ул гаҗәеп тестә таныш сурәт, тамга барлыгын шәйләп өлгерде.

— Анда барлыгы сиксән сигез фашист билгесе — свастикасы төшерелгән иде, — диде Олуг Хаким Алтын Мөгез. — Күрәсеңме?

— Күрәм, — дип җавап бирде Ибрай Зәкуанов. — Кызыл ягының баш-башында егерме ике тамга, алар парлы-парлы, ак ягында тагын шул кадәр үк.

— Әйе. Мин ул сөлгене кайтара-кайтара карап чыктым да, авыл советы рәисе Хәмзә Идрисов янына ашыктым. Сөлге җыючыларны гуаһ торырга чакыртып алып, ул сөлгене синең әбиең Гыйльмури сукканын белдек. Мин аны кулга алып киттем. Бу сөлгене совет властена каршы фашистлар шпионы буларак суктыңмы? — дип сорадым.

— Мин аны әнинең сөлге үрнәгеннән күчереп суктым, — диде ул.

— Ә ул бу үрнәкне кайдан алган?

— Ул үз әнкәсе сөлгесеннән күчереп тукы...

-- Ә ул кайдан алган?

— Белмим, — дип бара. — Үз әнкәсе сөлгесеннән, йә әбисе өлгесеннән күргәндер.

— Мин аннан ике көн буена сорау алдым, Ибрай. Үз сүзеннән ничек тә кайтара алмадым. Ә минем бурычым аны батыру, «өчлек» каршысына илтеп бастыру, мәңгелек тундраларга озату түгел, ә бәлки... синең атаң Иосифтан ваз кичтерүдән генә гыйбарәт иде. Синең булачак атаңнан инде. Ике көн буена сорау алу да ярдәм итмәгәч, мин Анисим Даниловны чакыртып алдым да, аны — Гыйльмурины инде — ике көнгә алты тапкыр НКВД бүлегеннән биек койма белән әйләндереп алынган ишегалдында иярсез Ябалакка атландырып йөртергә боерык бирдем. Анда да баштагы сүзеннән кайтмады. Ә Гыйльмуриның бот арасы ничек чиләнеп, канап беткәнлеген күз алдына китерүе читен түгелдер. Ат төге кадалып, каны агуланмасын өчен без аның җәрәхәтен... карболка сөрттереп дәваларга мәҗбүр булдык. Анда да дәшмәде, әйткәннәренә ябышты да катты... Ә бер көнне, сорау алу беркетмәсенә һичничек кул куйдыра алмый җәдәп беткәч, мин аннан болай гына:

— Әйт әле, Гыйльмури: син фашистлар тамгасы төшерелгән ул сөлгене нәрсәдән тукыдың? — дип сораган идем.

— Киндердән, — диде.

-- Аны кайдан алдың?

— Колхоз узган елгы уңыштан сүс бүлгәние, — шуннан инде.

Ә киндер — ул елларны стратегия чималы, армияне киендерер өчен генә җыеп җибәрелә торганые.

— Әх, — мәйтәм, — әле сез күмәк хуҗалыгыгыз белән социализм милеген бүлешеп ятасызмыни?

Шул сылтау белән колхоз рәисен, бригадирны кулга алып, күзгә-күз сорау алу үткәрдем. Фәкать шуннан соң гына тегеләрне саклау, йолып калу хакына, Гыйльмури гаепләү беркетмәсенә кул куярга ризалыгын бирде. Ә миңа аның имза салуы кирәк иде. Миңа аның — Иосифның үзе генәме, әллә әнисе белән бергәме, юкка чыгулары, җәһәннәмгә олагулары кирәк иде. Алар югалдылар. Мирза Нәбиевне мин бары тик шулай гына коралсызландыра алдым.

Тиздән үзен дә хөкемгә тартырга җай чыкты. Мин менә шулай котылдым дип уйлаган идем. Тик иртә сөенгәнмен. Ниһаять, минем үземне дә юкка чыгарыр көннәр килеп җитте. Мине Колымада үтерделәр. Шуннан соң, Асыл Рух ихтыяры белән, Бөек Остаз мине якадан Бөек Кытык иле — Шүрәләләр гавамына алып кайткан. Калганын син беләсең инде, — дип, олуг Хаким Алтын мөгез күзен йомды.

-- Ә Иосиф? Минем атам нишләде?

-- Без аны терелттек, — диде Бөек Остаз. — Ә тәмам рәвештә ул, ике явызлык патшалыгы бугазга-бугаз килеп сугышкан чагында снаряд шартлавы миңгерәткәч, игә килгән. Шуннан соң син тугансың. Тик бөтен бәлаң шунда: атаң җүләрлегеннән терелсә дә, син җүләрләр илендә дөньяга килеп, шул дөньядан үз ихтыярың белән ваз кичтең. Ә адәми затлар барыбер җүләр килеш калды. Тирәләре ихтыяры белән коллыкка дучар ителеп тә, ул коллыктан бер-берсенең башларын кисеп котылырга ниятләгән адәми затлар мәңгелектән мәңгелеккә муеннарындагы богауларын йөртерләр...

СӘХНӘ БИЕКЛЕГЕНДӘ КАЛУ

Чакма ташы һәм дә йөзек кашы

Иң гүзәл, нәфис гөлләрдән үрелгән чәчәк бәйләмен, аның гүзәл таҗларын күргәнегез бармы!? Мин моны, мондый серле бәйләмне егерме биш ел буена күзәтәм, күрәм, сокланам. Татарстан Республикасы дәүләт җыр һәм бию ансамбле чыгышларын әнә шундый гаҗәеп бер чәчәк-гөлләр бәйләменә, чәчәк тә, яфрак та коймый торган гөлләргә тиңлим мин. Иҗат юнәлеше һәм башкару осталыгының киңлеге буенча, ул — бердәнбер, кабатланмас коллектив.

Әлбәттә, һәртөрле чагыштыру раслауны, мисалларны таләп итә. Мин дә раслап әйтәм: беренче чиратта — ансамбльнең репертуары. Табигый ки, аның асылын татар халык иҗаты тәшкил итә: музыка, җыр, хореография.

Татар фольклорында этник үзенчәлекләр күп. Аны бер иҗат коллективы иҗатына гына сыйдыру һич тә мөмкин түгел кебек. Әмма җыр һәм бию ансамбленең репертуары даими рәвештә төрле этник төркемнәрнең җыр һәм биюләре белән тулылана, зур-зур сәхнәләрдә башкарыла.

Ансамбль үз концертларында Башкортстанда, Идел буенда, Урал якларында яшәүче кардәшләрнең, төрек, мөселман илләре һәм башка халыкларның иҗатына да киң урын бирә. Һәм бу, һич тә чит-ят күренеш булмыйча, программаның гомуми нигезен бизәп, тулыландырып җибәрә. Шуңа күрә, татар халкы да, башка милләт тамашачысы да әлеге чыгышларны үзенекедәй якын кабул итә.

Коллективның яшәү һәм эшләү рәвеше күпкырлы : монда хор, бию группалары, оркестр, солистлар, нәфис сүз осталары, костюмнар, сәхнә бизәлеше, монда — администрация-финанс аппараты... Боларның барысын да бер үзәккә берләштереп, тиешле юнәлеш бирү, соңгы нәтиҗәгә ирешү сорала. Ә нәтиҗә, әлбәттә, уңай булырга тиеш. Чынлап та, бу бик үк гади мәсьәлә түгел.

Илле ел гомеренең егерме биш елы буена ансамбльнең җитәкчелек үзәген Татарстанның, Россия Федерациясенең атказанган сәнгать эшлеклесе, художество җитәкчесе Лима Гали кызы Кустабаева тәшкил итә. Хәзерге катлаулы чорда, саф сәнгать бурычларыннан тыш, күп санлы җитәкчелек-оештыру эшләре дә аның җилкәсенә ята. Ә тамашачыны эчке, «вак-төяк» мәшәкатьләр кызыксындырмый, аңа соңгы нәтиҗә кирәк — югары сәнгать осталыгы. Моңа ничек ирешелә, нинди көчләр сарыф ителә, моңа нинди югалтулар һәм табышлар аша юл ярыла — тамашачы анысын белми һәм белергә дә теләми.

Моннан тыш, коллективның үткән иҗат юнәлешенә карап, сәнгатьтә үсеш бирә торган яңа программа төзи белү дә таләп ителә бит әле. Ә ул ансамбльнең җыр-биюдәге көч-куәтен, сәләтен тагын да ача төшәргә тиеш.

Ансамбль репертуарында күрше халыклар, чит илләр сәнгате үрнәкләре зур урын алып тора, дидек. Мәсәлән, «Төрки дөнья» музыкаль-хореографик композициясе төрле милләтләрнең холкын, башкару үзенчәлекләрен төгәл ача һәм шуның белән тамашачыны таң калдыра.

Мөселман темасы, аның бәйрәмнәре репертуарда якты чагылыш таба. «Корбан бәйрәме» композициясе үзенең сафлыгы, кешелеклелеге, нурлылыгы һәм бөек көчкә ышанычы белән игътибарны яулый.

Ансамбльнең башкару үзенчәлекләре турында берничә сүз әйтәсем килә. Кайбер ансамбльләр, төрле сәбәпләр буенча, бер планлы репертуар белән эшли һәм башкару осталыгы да шул дәрәҗәдә генә була. Ә биредә Татарстанның географик халәтенә, кеше санына, күп милләтле халкына карап эш итү һәм ансамбль җитәкчесе Лима Кустабаеваның осталыгы, программаны төзү сәләте, төп юнәлештәге даимилекне һәм яңалыкны бергә үрә белүе иң зарури мөмкинлекләрне тудыра. Ул жанр төрлелегендә, бер төр башкарудан икенчесенә бер мизгелдә күчә алуда ук чагыла.

Хор репертуары гади авыл җырларыннан алып, катлаулы, академик, кантаталы-ораториаль дәрәҗәдәге хор әсәрләреннән тора. Чит ил тамашачысы җыр һәм бию ансамбленең нәкъ менә шушы сыйфатын югары бәяли.

Гадәттә мондый коллективлар йә академик коллектив, йә халыкчан коллектив буларак яши. Биредә исә икесе дә яраша. Ансамбльнең төп үзенчәлеге нәкъ менә шунда чагыла, дип уйлыйм мин. Төрле милләт әсәрләре хор башкаруында нәкъ үз илендәге кебек яңгырый. Мәсәлән, латыш җыры «Җил исә» — латышча, япон көе «Ел фасыллары» японча башкарыла. Башка милли көйләр дә шулай үз телендә җырлана. Әлеге җырларны һәм башка милли хор әсәрләрен Лима Кустабаева эшкәрткән.

Ансамбльнең иҗат җитәкчелеге турында берничә сүз. Татарстанның халык артисты Венера Гәрәева озак еллар дәвамында баш хормейстер булып эшли. Ул хор белән идарә итүдә, халык иҗатын өйрәнүдә профессиональ белгеч, бай тәҗрибә туплаган. Татарстанның халык артисты, баш балетмейстер Раилә Гарипова ансамбль иҗатына үзенең гомерен багышлаган. Ул куйган биюләрдә профессиональ осталык башкару камиллеге белән үрелеп бара. Биредә үзешчәнлекне, очраклы, ясалма елмаюны күрмәссең. Барысы да төгәл, табигый һәм матур. Ансамбль хореографиясендә дә жанрның күпкырлылыгы саклана: халык биюләреннән алып, классик биюләргә кадәр башкарыла. Анда Салих Сәйдәшев музыкасына «Вальс», «Шәрекъ биюе» һәм башка чыгышлар бар.

Татарстанның атказанган артисты Таһир Лотфуллин — әйдәүче биючеләрнең берсе. Ул үзе дә бик кызыклы биюләр куйды. «Корбан бәйрәме», «Каз өмәсе«, «Әрни әле, әрни ул яра» программаларындагы биюләр аның сәләтле хореограф булуын күрсәтә.

Оркестр группасы белән Татарстанның халык артисты Рәшит Мостафин җитәкчелек итә. Ул сәләтле музыкант, берничә уен коралында уйный. Биюләрнең байтагы аның музыкасына куелган.

Лима Кустабаеваның эшчәнлеге дәвамында җыр һәм бию ансамбле зур иҗат юлы үтте, 1986 елда Мәскәүдә булган Бөтенроссия фольклор конкурсында беренчелекне алды, күп кенә чит илләрдә гастрольләрдә булды, андагы күпсанлы тамашачының ихтирамын казанды. Бу дәвердә кызыклы һәм төрледән-төрле программалар куелып, халык бәяләмәсенә тәкъдим ителде. «Күңелемдәге яктылык», «Сабантуй», «Корбан бәйрәме», «Каз өмәсе», «Минем Сәйдәшем», «Шәрекъ биюе», «Төрек дөньясы», «Әрни әле, әрни ул яра» программаларын сәхнәгә Лима Кустабаева куйды. Хикмәт сценарий язуда гына түгел, ә аңа чын тормыш сулышы бирүдә; ышандырырлык әсәр итү өчен, йөрәк көченә шуңа туплауда. Сәнгатьтә иң мөһим нәрсәләрне күрә белү, татар мәдениятен башка милләт сәнгате белән бәйләп, зур-зур планда күрсәтү, милли сәнгатебезнең тирән тамырларын ачу — моны киң эрудицияле, талантлы белгеч, чын оста һәм остаз гына булдыра ала.

Ансамбль бүген дә бик матур, күркәм халәттә. Моны күптән түгел Мәскәүдә Татарстан әдәбияты һәм сәнгате көннәре раслады. Башка иҗат коллективлары белән беррәттән, Татарстан дәүләт җыр һәм бию ансамбле чыгышларына искиткеч зур бәя бирелде. Тамашачылар үтенече буенча, берничә өстәмә концерт күрсәтелде. Әлеге чыгышларны алкышлап каршыладылар.

Төрле халыклар, төрле милләтләр бер-берсен аңлап, бер-берен рухи-мәгънәви яктан баетып яши белергә тиеш. Элек бу зарури, табигый таләп бозылып, бер өстен милләтне баету хисабына башкарылып, өстән-югарыдан төшерелгән директиваларга буйсындырылган булса, бүген исә иң табигый мөмкинлекләргә урын бар. Халыкларның дус-тату гомер кичерүе, аралашып-аңлашып яшәве рухи ихтыяҗ.

Менә шул юнәлештә Татарстан дәүләт җыр һәм бию ансамбле әйтеп бетергесез зур, олы хезмәт куя. Чынлап та, шулай бит: биюдә безнең ансамблебез — чакматашы, җырында — сандугач-былбыллар тавышы; гомумән, ул — халкыбызның бөллүр йөзек кашы.

Хәер, бу язмамның башын мин ансамбльне чәчәген коймый торган гөлләр бәйләменә охшату белән башлаган идем. Ә менә хәзер йөзек кашы белән чагыштырып тәмамладым. Бу үзгәреш өчен укучы мине гафу итәр. Ни генә булмасын, җыр-бию ансамбле гөлләр бәйләмедәй балкып торсын, халкыбызның йөзек кашы булып ялтырасын, үзгәрештән-яңалыктан курыкмасын, сәнгатебез традицияләрен уяу сакласын. Һәм, әлбәттә, татар халкы ансамбльнең иҗат җитәкчесе Лима ханым Кустабаевага, аның хезмәттәшләренә мәңге рәхмәтле булсын...

Рәшит ГОБӘЙДУЛЛИН,
композитор.
Мәскәү.

● Лима Кустабаева; ансамбль бии-җырлый; Рәшит Мостафин.

> **Кешеләр, ник дәшмисез?!**
> **. . . . .**
> **Әллә артык картмы сез?**
> **Әллә артык яшьме сез?..**
> **М.ӘГЪЛӘМОВ.**

Ренат ЯРУЛЛИН

ЭКОЛОГИЯ: ҖАН АВАЗЫ — «SOS!»

Әйе, бу сүз соңгы елларда аеруча еш яңгырый, еш ишетелә башлады. Матбугат, радио һәм телевидение, галимнәр һәм каләм ияләре — гомумән, киләчәк көн өчен борчыла белгән һәрбер намуслы зат табигатьне һәм тирә-юньне исән-имин саклау хакында чаң кага. Бүген исә газетабызда галим, техник фәннәр кандидаты, танылган уйлап табучы Ренат ЯРУЛЛИН сүз ала. Аның фикеренчә, кеше җанының, кеше рухының чисталыгы табигать чисталыгына турыдан-туры бәйле.

Ташны корал итеп куллана башлаган вакыттан бирле, Кеше табигать белән көрәшүдән һич туктамый, үзенең яшәү урынын «яхшыртып» килә. Бу максатларда ул, әлбәттә, шактый гына уңышларга да ирешә: һавада коштан биегрәк оча, суда балыктан тизрәк һәм тирәнрәк йөзә, мәһабәт йортлар кора. Төзи, сүтә һәм җимерә. Гомумән, Кеше хәзер, кем әйтмешли, Кеше генә түгел инде.

Төзи һәм җимерә, дидек бит әле. Нәкъ менә шушы мәсьәләдә Кеше үзе үк ике лагерьга бүленгән. Әгәр дә без «җимерү» сүзен үз мәгънәсендә — төп мәгънәсендә куллансак, әлеге лагерьларның берсен җимерүчеләр лагере дип атап булыр иде. Әйе, җимерүче. Ул бай да, ярлы да; галим дә, надан да; илбашы яки гади бер гражданин да булырга мөмкин. Мондый затлар, гадәттә, киләчәк турында уйлаганда да бүгенге көн күзлегеннән генә карап эш итәләр, үз мәнфәгатьләрен хәтта табигатьнең үзеннән дә өстенрәк куялар. Җирне — атом-төш калдыклары зиратына, суны агу эретмәсенә, һаваны бактерияләр инкубаторына әйләндергән кеше үз-үзенең иң беренчел дошманы булып әверелде. «Экология» дигән сүз, «Экология» дигән фән әнә шулай, шул рәвешле барлыкка килде. «Экос» сүзе «торган-яшәгән йорт» дигән мәгънәне белдерсә дә, бу сүз күптән инде тирә-юньне өйрәнеп-белү мәгънәсендә кулланыла. Димәк, яшәгән йортыбыз аерым бер корылма гына түгел, ә бәлки Җир йөзендә булган авыл һәм шәһәрләр, елга-күлләр, урман-таулар, кошлар-җәнлекләр, чәчкәләр-гөлләр һәм дә башкалар. Хәтта шуны әйтәм: менә үзебезнең башкалабыз — Казан шәһәренә карап, казанлыларның рухи дәрәҗәсе турында фикер йөртергә мөмкин. Әйе, Казан—Шәрекъ белән Көнбатышны тоташтырган бердәнбер зур кала, дип әйтүчеләр ялгышмыйдыр. Төрле стильдә эшләнгән элекке биналар һәм корылмалар да, шөкер, азмы-күпме сакланып калган әле. Болакның бер ягында Аурупа һәм урыс архитектурасы өстенлек итсә, икенче ягында татар, хәтта борынгы болгар стиле күзгә чалына. Кызганыч, моны тиз генә абайлап та булмый. Чөнки алданрак әйтеп кителгән «җимерүчеләр лагере» бу күренештән күп нәрсәләрне алып ыргыткан, юкка чыгарган инде.

Халык теленә «Иске бистә» дип кергән, бүгенге көндә хәрабә хәленә калган шушы зур бер төбәккә генә күз салыйк. «Иске бистәне татар халкының матди-мәдәни истәлеге итеп әверелдерик!» — мондый таләпләр җәмәгатьчелек тарафыннан инде күптән әйтелеп килә. Халкыбызның шәһәр төзү, архитектура осталыгын чагылдырган Иске бистә исә һаман да җимерелгән хәлдә, хәрабәгә әверелеп бара. Алай гына да түгел, — әйтерсең, бу алдан ук уйлап эшләнә, — Иске бистәнең истәлекле йортлары, төзелмичә, реставрацияләнмичә генә ремонтлана. Тагын берничә елдан мондый йортларны реставрацияләп тә булмас инде. Бюрократик аппаратта хәтта йортларның «җимереклек» дәрәҗәсен билгели торган стандартлар да табылган. Димәк ки, нинди дә булса йорт (ә моны архитектура үрнәге дип саныйк) әнә шул җимереклек стандартына кадәр җимертелә дә, аннан соң аны юкка чыгаралар. Янәсе, бу эш законлы рәвештә башкарыла! Кыйшаеп калган өйләр-йортлар — «кала архитектурасын» бизәпме-бизи. Ә бит бу йортлар кайчандыр төзек, исән-сау булганнар. Кем соң аларның бу хәлгә җитүенә юл куйган? Утыз җиденче елны ишәя башлаган «япон шпионнары»мы, әллә хәзер күбәеп киткән «оча торган тәлинкәләр»ме? Юк, үзебез гаепле. Әйдәгез, шул җимерек йортларның берничәсен күздән кичерик: атаклы галим, мәгърифәтче Шиһабетдин Мәрҗани яшәгән йорт, Габдулла Кариев туган йорт, Г.Тукай һәм Ф.Әмирхан кебек даһиларыбыз яшәгән элекке «Болгар» кунакханәсе. Хәзер инде сүтеп ташланган, ә кайчандыр «Әл-Ислах» газетасы урнашкан бина. Мәчетләр, һәм башка, һәм башка биналар. Тагын да саныйкмы, әллә җитәрме?.. Без аларны гына юкка чыгармыйбыз, без шул рәвешле Казан тарихын, халык тарихын җуябыз.

Әгәр дә Ереванга яки Тбилисига барып чыксаң, очраган бер мәктәп баласыннан: «Бу нинди йорт?» дип сорасаң, ул сиңа, иренмичә ике сәгать буенча әлеге йортның тарихын сөйләп бирер. Безнең Казан татары баласыннан «Кем ул Тукай?» дип сорыйсың икән, «Кажется поэт... не знаю, когда-то жил!», — дияр.

Кыскасы, бөек шәхесләр исеме белән, тарихыбыз белән бәйле йортларны сүтеп ташларга түгел, ә бәлки реставрацияләү эшенә керешергә кирәк. Әнә бит, «Әл-Ислах» газетасы урнашкан тарихи йортны сүткәндә таза-таза нарат бүрәнәләрне, мактый-мактый сүтеп, машиналарга төяделәр. Бер дә иске дип тормадылар. Кирпеч йортларны да мактый-мактый сүтәләр. Нигә мактамасыннар, шул кирпечләрдән төзелгән шәхси йортлар тагын да мең ел торачак бит, алар уенча!

Яхшы хәтерлим: 70 нче еллар азагы иде. Борынгы мәчет биналарын саклап калу, реставрацияләү эшләре белән янып йөрим. «Кемгә кирәк бу мәчет?» — дигән сүзләрне еш ишетергә туры килә. Ә бүген?! Биш ел вакыт эчендә 400 гә якын мәчет ачылды. Ярый, хуш, әйбәт! Ә соң иске мәчет биналарын саклап калган булсак?!

Шулай да, күңелдә бер өмет бар: шәһәр администрация башлыгы идарәсендә шәһәрне реконструкцияләү оешмасы эшли башлады. Бәлки менә шул оешмада Иске бистәнең язмышын уңай якка хәл итә алырлар. Борынгы Болгар, Алтын Урда һәм Казан ханлыгы чорында халкыбызның биналар, шәһәрләр кору осталыгын күзалларга мөмкинлек бирүче, архитектура һәм шәһәр төзелеше өлкәсендә Көнчыгыш һәм Көнбатыш алымнарын көзгедәге кебек чагылдыручы, бүгенге меңләгән, миллионлаган туристларның игътибарын җәлеп итеп торучы, аларга һәм шәһәребездә яшәүчеләрнең гаять җайлы ял итү урыны булган ачык һавадагы музей-тыюлык калкып чыксын иде! Хәер, бу тыюлык калкып чыккан да инде. Аны төзек хәлгә китерергә генә кирәк. Күзалларга да рәхәт бит: туристлар, шәһәр кунаклары, казанлылар, барабызларга утырып, шәһәрне тамаша кылалар. Теләгән кешеләр ашханәләрдә, чәйханәләрдә татар халкының милли ашларыннан авыз итәләр. Кайбер биналарны милли музыкантлар биләгән — тәүлекнең теләсә кайсы вакытында татар музыкасы тыңлап чыгарга мөмкин.

И хыял!.. Кайларга алып киттең син мине?! Бу хыялга күз йом да, бүгенге Иске бистәгә кара... Җир белән күк, гасыр белән гасыр, буын белән буын, чор белән чор арасы! Бүген Иске бистә урамнарына чыксаң, сукранмыйча бер генә адым да атлый алмыйсың. Ачы төтен исеннән сулыш буыла. Ул да түгел, йөк машинасы пычрак чәчрәтеп уза — баштанаяк пычракка коенып каласың. Ишегалларында сасы бөркеп утырган шакшы бәдрәфләргә карыйсың да, элеккеге татар чиновникларын каргарга керешәсең. Бу язмамны мин «экология» дигән сүз белән башладым. Ләкин онытмыйк: «экос» сүзе яши торган йортны аңлата. Ә табигать, тирә-юнь — безнең рухи халәтебез ул...

● Иске бистә. Кайчандыр гөрләп торган Печән базары бүгенге көндә.

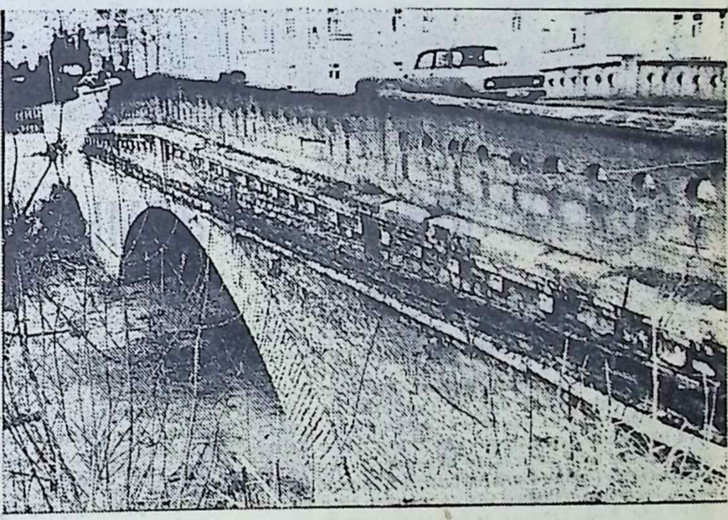

● Иске бистә. Болак аша салынган беренче таш күпер. Губернатор Лебедев тырышлыгы белән һәм аның акчасына эшләнгән.

ИРТӘГӘ САЛИХ БАТТАЛГА 90 ЯШЬ ТУЛГАН БУЛЫР ИДЕ

Мөбарәк БАТТАЛ:

Салих абый турында уйлансам, иң элек әти белән әни искә төшә...

Без гаиләдә алты бала — биш малай, бер кыз үстек. Ләйлибәдәр, Галимҗан, Салихҗан, мин, ягъни Мөбарәкҗан, Габдуллаҗан һәм Фуат. Биография язасы булса, Татарстанның Алексеевск районы, Зур Тигәнәле авылында, крестьян гаиләсендә дөньяга килгәнбез, дип әйтер идем. Ләкин бу язмам һич тә тәрҗемәи хәл түгел, бу — гаиләбезне, абыем Салих Батталны искә алу.

Иген иккән кешеләргә хас булганча, авылдагы, басу-кырдагы эшләр белән барчабызга да шөгыльләнергә насыйп итте, хуҗалыгыбызда бер ат, бер сыер булып, аңлашыла ки, урта хәлләләр рәтендә торганбыз. Җыеп алган ашлыгыбыз, кем әйтмешли, шул ашау-эчүдән артмады.

Йорттагы һәм кырдагы эшләрне әлкәннәр — әтиебез Вазыйх, әниебез Нурдидә, Ләйлә апа һәм Галимҗан абый башкара. Калганнарыбыз әле зур эшкә ярамыйбыз, вак-төяктә катнашып, «кул арасы»на кушылабыз. Менә шул «калганнар» рәтенә Салих абый белән мин дә керәм. Кыскасы, безгә бала карау, вак-төяк йомышка йөгерү кебек эшләр кушыла. Шуннан арткан вакыт, әлбәттә инде, уенга китә.

Бабаларыбыз авыл өчен табигатьнең матур бер урынын сайлый белгәннәр. Авылыбызны икегә бүлеп, безнең йортның каршыннан гына бормалы-бормалы инеш агып үтә. Тирә-ягы яшеллеккә күмелгән чәчәкле болыннар дисеңме, чишмәләр-күлләр дисеңме — барысы да туган җирнең алыштыргысыз бер яме. Авылыбыз — дүрт мәчетле. Һәр мәчет карамагында берәр мәдрәсә бар. Аларда, башлыча, укырга-язарга өйрәтәләр. Әлбәттә, хисап гамәлләре, ана теле һәм әдәбият җентекләп бирелә. Дини дәресләрдән һәфтияк, әүвәл Коръән, ахыр Коръән кебекләрне ныклап өйрәтәләр.

Салих абый да менә шундый мәдрәсәдә укып йөри иде. Шәһәрдән килеп укыта башлаган бер мөгаллим, Габдулла Тукай әсәрләренә аеруча мөкиббән булып, аларны шәкертләренә дә нык өйрәтә башлады. Кайбер фанатик картлар, муллалар аны, шайтан сабагы укытасың, дип, авылдан куып җибәрделәр. Хәлфәнең куылу хәбәрен безнең өйгә Салих абый алып кайтты, бик пошынып, борчылып сөйләде.

Шул вакыйгадан соң әтиебез Салих абыйны, Чистайга алып барып, Шиһаб хәзрәт мәдрәсәсенә укырга урнаштырды.

Әтиебез алдынгы карашлы кешеләрдән саналды. Ул күп кенә һөнәр иясе иде. Төп кәсебе сәгать төзәтү булып, бу даны күрше авылларга да таралган иде. Кесә, кул сәгатьләреннән алып, зур-зур, төрледән-төрле «вакыт үлчәүләре»н эшләтеп җибәрә ала иде ул. Белеме дә ярыйсы гына, газета һәм журналлар алдырып укый, дөнья хәлләреннән хәбәрдар булып тора. Әлбәттә, намазын да калдырмый, Коръәнне яттан укый. Эшләп арыган чакларында ул кулына скрипкасын ала, сыздырып уйнап җибәрә, йә булмаса, Тукайның «Очты дөнья читлегеннән...»ен бүлмә буйлап йөри-йөри җырлап, «тәнәфес» ясый.

Заманында каладан салага килеп китап сатып йөрүчеләр гадәти күренеш иде. Килеп төшкәч тә, гадәттә, алар иң элек безгә керәләр. Әтинең китапка акча кызганмаганын алар инде күптән белеп бетергәннәр. Шулай итеп, китап киштәбез тулыланганнан-тулылана бара. Борынгы китаплар белән беррәттән, шул заман авторларының яңа әсәрләре туплана килде. Алар арасында — Галимҗан Ибраһимовның «Алмачуар»ы, «Казакъ кызы», «Татар хатыны ниләр күрми» әсәрләре, Мәҗит Гафуриның «Кара йөзләр»е, Гаяз Исхакый, Риза Фәхретдин, Муса Бигиев китаплары. Без, балалар, ул китапларны йотылып-йотылып укый идек. Мондый хәзинә безнең алдагы тормышыбызда, язмышыбызда-рухиятебездә бер-бер әһәмиятле фал булмый калмагандыр.

Төрлебез төрле характерда булуга карамастан, әхлакый тотрыклылык һәммәбезгә хас булды. Без һәрчак үзара тату яшәдек. Эчү, тарту кебек начар гадәтләр безгә ябышмады. Ә инде телдә-сөйләмдә төрле ямьсез сүзләр кулллану безнең гаиләгә, безнең нәселгә бөтенләй ят бер нәрсә иде. Матурлыкка, инсафлылыкка омтылу, гаделлек-чисталыкка тартылу көчле булган бездә.

Юк, безне артык назлап-көйләп тә үстермәделәр, үгет-нәсихәт белән дә тәрбияләмәделәр. Мөгаен, ата-анабызның үз-үзләрен тотышы, кылган гамәлләре безнең өчен бер өлге, үрнәк булгандыр. Сабырлык, чыдамлылык та — шулардан. Салих абыем турында уйласам, мин иң элек әти белән әнине искә төшерәм. Аннан соң тагын Сәетбаттал бабабызны да искә алам мин. Дини йолаларны нык саклый торган бу олпат кеше гаҗәеп дәрәҗәдә җор күңелле дә була белә иде. Аның белән булган бер хәлне мин төшемдә күргән кебек кенә хәтерлим, чөнки миңа ул чакта 4-5 яшьләр генә иде. Бабай инде мәчеткә бара алмый, картайган, аяклары да авырта, өй эчендә генә көч-хәлгә, ыңгырашып-ыңгырашып кына атлап йөри, күбесенчә урын өстендә, мендәренә таянып яткан хәлдә вакыт уздыра. Менә шундый бер чакта ул, йомшак, моңаем тавыш белән, безне — оныкларын чакыра:

— Улларым, килегез әле, бабагызның ничегрәк атлап йөргәнен күрсәтегез әле, — ди.

Галимҗан абый (аңа 14 яшьләр иде), Салих абый (11 яшь чамасы) бабай янына йөгерешеп киләләр, мине дә чакыралар. Абыйларның, әлбәттә, «бабай булып йөреп караганнары» бер бүген генә түгел, үз «роль»ләрен яхшы беләләр (һәм, мөгаен, бабай бу хакта белеп-сизеп торган). Салих абый: «Әйдә, син дә йөреп күрсәт, эләксә, өчебезгә бергә эләгер!» — дип, мине дә үз янына әйдәде. Ул, әйтерсең лә, бу «спектакль»нең режиссеры иде. Өчәүләп тезелешеп баскач, иң элек бабай булып Салих абый йөреп күрсәтте. Бер кулын тезенә куеп, чак кына бөкерәеп, алга атлады да, «Әй!» дип куйды. Икенче адымда инде «Алла!» дигән уфтану авазы чыкты. Без Салих абыйны кабатлап бардык. Өй эче «Әй, Алла!», «Әй, Алла!» дигән авазлар белән тулды. Бабай рәхәтләнеп, күңеле булып көлде. Безгә дә кызык иде...

Мин бу нәни генә истәлегемдә Салих абыйның тормыш юлын да, аның иҗат итү чорын да, сугыш елларында һәм аннан соңгы дәвердә кылган гамәлләрен дә искә алмадым. Кызыксынган кешеләр — китаплардан, газета-журналларда элегрәк чыккан язмалардан укып белер, хәбәрдар кешеләр — һәммәсен болай да аңлар, төшенер. Бу язмамда, күбрәк үз гаиләбез — әти һәм әни корган гаиләбез турында сөйләп, мин Салих Баттал атлы бер кешенең — абыемның — ниндирәк мохиттә аяк атлап китүен бәян итәргә теләдем. Монысы да кемдер өчен кызыклы булыр дип уйладым.

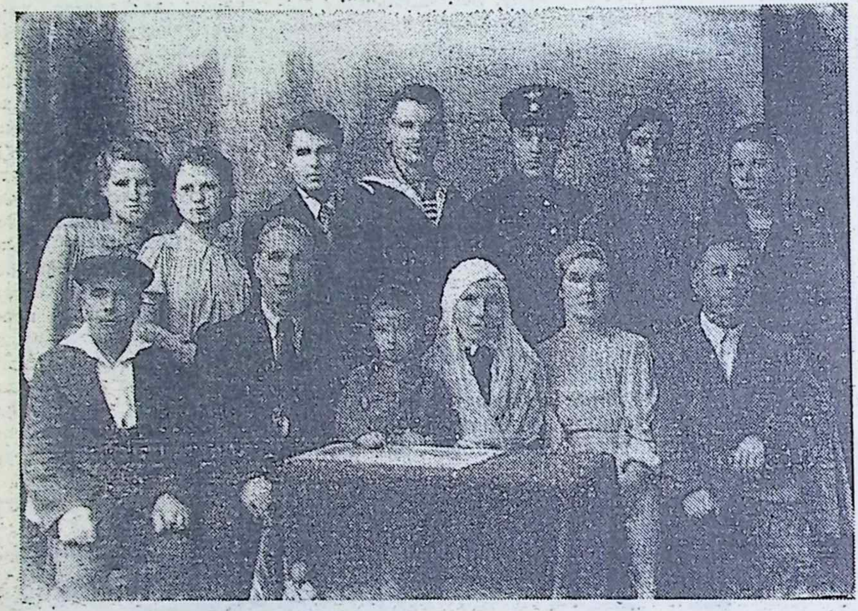

● **1946 елгы фоторәсем (Салих Батталның шәхси архивыннан): беренче рәттә — Гайсә Билалов — Р.Билалованың әтисе, Салих Баттал, аның оныгы Нариман, әнисе Нурдидә, апасы Ләйлә һәм җизнәсе Гариф Мөхетдинов.**

Икенче рәттә — Зөлхиҗә Билалова — Р.Билалованың сеңлесе, Рәйсә Билалова — Татарстанның халык артисты, М.Батталовның хатыны, Мөбарәк Батталов, Фуат Батталов, Ләйләнең улы Рәшит Мөхетдинов, С.Батталның улы — Вектор, Галимҗан Батталовның кызы — Рауза.

Тезләрендә утыра алмый калдым...

Ни гаҗәп, минем үземдә Салих абый Батталның бер генә фоторәсеме дә сакланмаган. Хәер, бу гаҗәеп кешенең йөзе-кыяфәте, образы, аның белән очрашу-күрешү мизгелләре күңелгә нык уелып калган.

Безнең өйдә иҗат кешеләре еш була иде. Бу хәл шәхсән минем үземә бик үк ошап бетми, чөнки андый вакытларда безне — бала-чаганы урамга таба озатырга тырышалар иде. Әмма безгә Салих абый килсә, мин шатлыктан очынам, күңелне ниндидер куаныч били. Миңа, сабый бер балага, Салих абый ниндидер баһадир булып, кодрәт иясе булып тоела иде. Аның тавышы да бик саллы, көчле, самолет моторы гөрелдәвен хәтерләтә.

Салих абый сүзгә бик җор телле, кемнеңдер исемен үзенчә үзгәртеп әйтергә бик оста.

... Менә ул, әйтик, бакча буйлап бара һәм көчле тавышы белән «Арыслан! Арыслан!» дип кабатлый. Ул, гадәттә, Нури ага Арслановка шулай дип эндәшә иде. Карлыган куаклары арасыннан шундый ук зур, мәһабәт гәүдәле, озын чәчле бер кеше калкып-күтәрелә. Гәп-әңгәмә корып җибәрәләр...

Әйе, Салих абый әллә нинди шаянлыклар эшләп ташларга сәләтле җитди кеше иде.

Хәтерлим әле, бервакыт ул, бакчасындагы йортында кеше гәүдәсенә охшаган бер карачкы ясап, шуны үзе йоклый торган караватка сузып салган. Әлбәттә инде, карачкыга үзенең көзге пәлтәсен кигергән, башына да үзе бакчада киеп йөргән эшләпәсен «салган». Ә идәнгә кызыл буяу агызган да, янәшәгә «канлы» балта куйган. «Батталны вәхшиләрчә үтерү» картинасы гаҗәеп тәэсирле килеп чыккан инде! Бу күренешне күргән һәр кеше, һичшиксез, бусагада агарынып-катып, тавышсыз-өнсез кала. Нәкъ менә шундый чакта эчке бүлмәдән Салих абый килеп чыга да, «Әһә, эләктеме?!» — дип, рәхәтләнеп кет-кет көлә.

Юк, мин үземне Салих абый белән якыннан аралашкан кеше дип әйтмим. Бу «сәер» замандашым бала-чага белән аралашырга, безне тезләренә утыртып, үзенең фронт истәлекләрен сөйләргә бик үк яратмый иде бугай. Ул, әйтерсең лә, бөтен җаны-тәне белән әдәбиятка береккән иде. Әтием Локман Бадыйкшан белән фатирына килсәк тә әдәбият аларның бетмәс-төкәнмәс бер сүзе булды.

Ә минем, мөгаен, язучының ничегрәк гомер итүен, үзенчәлекле тормышын, аның яшәү рәвешен күрәсем-күзәтәсем килгәндер.

Атаклы Батталның исә фатиры да гадәти, гап-гади бер фатир булып, бакчасы да нәкъ менә башкаларныкы кебек үк гади бер бакча иде... Хәер, башкаларныкы кебек үк дип әйтү бик үк дөрес булмас. Әйтик, аның телевизоры тумбочка өстендә түгел, ә бәлки тумбочка астында торганын күргәнем бар түгелме? Салих абый өчен телевизор гаиләнең алыштыргысыз бер өлеше түгел иде бугай... Ә менә кулъязмалар тумбочка өстендә, өстәлдә, шкафта — кадерле һәм пөхтә-җыйнак урыннарда саклана. Кулъязмаларның (һәм китапларның да) идәндә ятkан чагын мин беркайчан да күрмәдем!

Ә бервакыт Салих абый — шушы олпат кеше — минем тормышымда хәлиткеч роль уйнады. Хәтерлисезме, 70 нче елларда ясалма күннән тегелгән курткалар модага кереп киткән иде? Кесәләре зурдан-зур, якасы да — галәмәт, сәдәфләре — елтыравык тимердән. Әлеге мода ул чакта шәһәр мәктәпләрендә хакимлек итте. Әгәр шундый куртка кимисең икән, син инде классыңда, мәктәбеңдә «үз кеше» түгел...

Менә мин дә, үсмер бер кыз бала, әти белән әни алдына шундый катгый таләп китереп куйдым: модалы куртка алып бирмәсәгез — мәктәпкә бармыйм! Күрәсең, минем бу таләп белән гаиләдәге матди хәл-халәт бик үк тәңгәл килмәгән. Һәм менә шундый бер вакытта — өйдә тавыш-гауга, җил-давыл туып килгән бер чакта — телефон шалтырый. Салих абый икән. Аның: «Хәлләр ничек?» — дигән соравына әти, әлбәттә, кызы куйган «ультиматум» турында әйтеп куйды. «Әйдә, кызың белән бергә миңа килеп чык әле», — дигән Салих абый «чыбык»ның теге очында. Һәм менә без — аның фатирында. Әти, бусагадан атлап керүгә үк, янә зарланырга тотынды. Янәсе, менә, хәзерге яшьләр тәмам бозылып бетте, ата-ананың хәленә керә белмиләр, сүзгә колак салмыйлар (һәм монда, әлбәттә, әти инде мине мисал итеп куя)... Кыскасы, монда ул миңа бер-бер сүз әйтеп, үгет-нәсихәт бирерләр, мине мәктәпкә барырга күндерерләр, дип өметләнгән инде. Чөнки, әйткәнемчә, Салих абый бик таләпчән, үз сүзен кеше күңеленә үткәрә белгән кеше иде бит. Ә бу юлы ул әтине бүлдерде: «Туктале, Локман, яшьләрне аңлый белергә кирәк. Алар бит, тормыш кебек, алга таба бара», — диде. Һәм аннан соң Салих абый безне Восстание урамындагы саклык кассасына алып китте. Кассадан акча алып, аны әтигә тоттырды да миңа әйтте: «Менә, Зөлфирә, укып бетергәч, эшли башлагач, кайтарып бирерсең», — диде...

Соңгы тапкыр мин Салих абыйны газета-журналлар нәшрияты лифтында күреп калдым. Ә менә аны җирләүдә катнаша алмадым. Казанда түгел идем. Бу язмам аның каберенә үзенә күрә бер уч туфрак та булсын һәм, гомумән, минем язмышымда урын алган кабатланмас әдип Салих абый Батталга чын күңелдән рәхмәтем дә булып калсын иде...

Зөлфирә ТУГАНОВА,
журналист.

Куян күчтәнәче

Рөстәм МИНГАЛИМ

Яшел күзле әнкәем

Мин хәзер зур. Кайчандыр кечкенә чагым булган. Көчкә-көчкә генә басып, бер урында гына тора белгән курчак шикелле булганмын.

Кайвакыт шундый итеп елаганмын... Исемемне кат-кат әйтеп тә, уенчыклар күрсәтеп тә әнкәй минә юата алмаган. Кулында да тирбәтеп караган. Авызымны йомарга онытып, тавышым белән бөтен өйне тутырып елаганмын... Ул чагымда минем тавышым да, авызым да үземнән зур булган. Әнкәй шулай сөйләде...

Әнкәем мине барыбер яраткан. Сөте белән сыйлаган. Аннан бишеккә салып тирбәткән. Йоклаткан. Ул чагымны мин хәтерләмим. Үзем тиз үскәнмен. Имгәндә дә, елаганда да, йоклаганда да үскәнмен. Аның саен тизрәк үсәргә, тизрәк йөреп китәргә тырышканмын. Тырыша торгач, бишектән дә егылып төшкәнмен. Монысын да хәтерләмим.

Нәҗип белән Наил безнең күрше малайлары иде. Каз үләне куерып үскән тыкрыкта без йөгерешә, узыша идек. Йөгерешкән чакта безне Нәҗип уза. Көрәшкәндә — Наил ега. Җәйпәк ташны суда чиерттергәндә мин җиңүче булам. Менә шуларны да, шуннан соңгыларны хәтерлим.

Бер җәйдә җылы, кояшлы көн иде. Су буенда төркем-төркем ак казлар йөри. Таллар яшел. Таулар яшел. Ярлар яшел. Безнең бакча башындагы елганың сай, төбе ташлы җирендә су тырпылдап ага. Әнкәй белән җитәкләшеп елганың аръягына — әрәмәгә чыгабыз. Су уртасына җиткәч, ни өчендер иелеп, әнкәй миңа карады. Шунда аның зур күзләрен күрдем. Күзләре яшел икән, яшел талларга, ярларга, тауларга охшаган. Аның күзләре — яшел җәйнең яшел күзләре шикелле.

Без елганың икенче ягына чыктык, әрәмәлеккә кердек. Әрәмәдә уйдык-уйдык печәнлек. Бу печәнне әнкәй чаба. Яшел печәнне бау белән бәйләп, җилкәсенә күтәрә. Шулай аны су аша безнең бакча ягына ташый. Кибәргә тарата. Салкын кыш көннәрендә сыерыбызга печән кирәк. Ә миңа — җылы сөт.

Кипкән печәнне кул арбасына төяп, өйгә алып кайтасы да бар. Моны да әнкәй эшли. Мин ярдәм итә алмыйм. Тиз үссәм дә, әле минем көчем аз. Аңа ярдәм итәсем дә килә, мин бит аны бик яратам.

Авылдагы әниләрнең иң матуры — минем әнкәй. Бу уемны Нәҗип белән Наилгә дә әйттем.

— Минем әни матуррак! — диде Наил.

Нәҗип тә бәхәсләшә.

— Минем әни матуррак! — ди.

Бәхәсләшә торгач, ул көнне без сугыша яздык. Ярый шунда, безне эзләп су буена әниләребез килде. Аларның иң матуры минем әнкәй иде. Чынлап та күзләре аның яшел иде. Ул чакта мин шуны да күрдем: Нәҗипнең әнисе зәңгәр күзле, Наилнең әнисе кара күзле икән.

Безнең әниләребез дә дуслар. Алар эшкә бергә йөриләр. Авыл кырларында аларның эше күп шул, санап чыгарлык түгел. Җирләрне сөрәсе... Сөрелгән җиргә бодай чәчәсе. Арыш та, борчак та чәчәсе бар. Чәчкән орлык үсеп, кырлар саргайгач, әнкәйләрнең эше тагын да күбәя. Игенне урырга, бөртекне саламнан аерырга вакыт җитә. Аннан бодайны да, арышны да, борчакны да капчык — капчык тутырып, авылга кайтарырга кирәк. Сары саламны җыярга, эскерт-эскерт итеп өяргә.

Әнкәйләргә моннан башка да эш күп. Авылның сарыкларын, сыерларын, атларын алар карый.

Бәрәңге аласы, урманнан өйләргә утын кайтарасы. Утынны кисәсе, ярасы, ягасы һәм безгә ашарга пешерәселәре бар.

Без өч малай җәйләрнең яшел җилкәсендә, кышларның ак түшендә бергә аунап үстек. Тиздән әнкәйләргә ярдәмче була башладык. Аларның хәлен аңладык. Безнең әткәйләр юк, сугышта үлгәннәр. Авылның бөтен эше әнкәйләргә калган. Ашарларына аш, киярләренә кием җитми. Өстәвенә — кышлары салкын. Шуңа күрә аларга кыен.

Шундый кыен кышларда моңланып, әнкәйнең әкрен генә җырлаганын хәтерлим. Әкрен генә елаганын да күп күрдем. Ул елагач, миңа күңелсез... Ә минем әнкәй... Минем әнкәй барыбер матур. Аның күзләре хәзер ак кышның яшел күзләре шикелле. Әйе, кыш күзләре миңа «Күңелсезләнмә! — дигән сыман карыйлар. - Тиздән җылы, яшел җәй киләчәк!» — диләр.

Ул кышлар Наил белән Нәҗипкә дә шулай әйткәннәрдер. Без яшәргә килгән бу җирдә төсләрнең исәбе-хисабы юк. Дөньяда иң матур, иң ачык төс итеп һәркем үз әнисенең күзләре төсен күрәдер. Җәй дә, кыш та шулайдыр ул.

Өйләрендә җылы кием, җылы аш җитмәгән өчен Наил белән Нәҗипне балалар йортына җибәрделәр. Аларны карлы юлдан бик еракка, шәһәргә алып киттеләр. Аннан җәй килде.

Тагын җәйләр үтте. Кышлар узды.

Аннан мин дә поездга утырып, еракларга киттем.

Шулай безнең авыл кешеләре төрле якларга таралган.

Быел мин бала вакытымны, шул чакта күргән кешеләрне сагынып, авылга кайттым. Авылыбызда кешесез өйләр генә калган икән. Безнең бакча башындагы су тагы да саеккан. Елгабыз чуерташлар өстеннән тырпылдап ага.

Мин хәзер зур. Бәләкәй чагымда минем әткәй генә юк иде. Хәзер дусларым Наил белән Нәҗип тә юк. Әнкәй дә юк. Ә җәйләр миңа һаман әнкәемнең яшел күзләре белән карыйлар. Мин һаман ак кышларның да яшел күзләрен күрәм. Җирдәге әниләрнең иң матуры иде шул яшел күзле минем әнкәем.

Салават күпере

Әллә кайларда, әллә кемнәрдән әллә нинди хәбәрләр килә: борын-борын заманда туган ди, яшәгән ди гаҗәеп бер «Салават күпере». Аның төсләре, җиде төрле генә булмыйча, берничә дистә булган, хәтта хәттин ашып киткән ди...

«Юк-юк, булмас! Әкият бит бу!..» — дип аваз салыр шикләнүчән-икеләнүчән укучыларыбызның берсе. Кем әйтмешли, чү, укучым, ашыкма, сабыр ит! Сүзнә нәкъ менә шуннан, әкияттән башларга уйлыйбыз да бит инде. Нәниләр-сабыйлар, мәктәпкәчә яшьтәге балалар өчен иң матур әкиятләр нәкъ менә «Салават күпере» журналында чыгып килде. Монда иң матур хикәятләр, шигырьләр пәйда булды; монда балаларның үз рәсемнәре, үз әкиятләре, үз хикәяләре басылып чыкты. Кыскасы, «Салават күпере» бала-чаганың да, әти-әниләрнең дә, әби-бабайларның да кояшлы, җылы яңгыры, салават күперле күңел күге булып әверелде!

Ә инде борын-борын заманда дигәнебез... Хәер, «Салават күпере»нең пәйда булуына әле биш кенә ел икән. Тик шушы вакыт эчендә нинди генә үзгәрешләр булмады да, кемнәр генә тумады, кемнәр генә үсмәде, кемнәр генә кайларга гына юл чыкмады?!.

Без «Салават күпере»н чын күңелдән тәбрик итәбез, якты-матур төс-бизәкләренең һәрчак биектә булуын, балкып торуын телибез. Ә инде, сүз уңаеннан, үзебезнең дә нәни дусларны онытмаячагыбызны белдереп, аларга беренче «Куян күчтәнәче»н тәкъдим итәбез. Бу куян күчтәнәчен безгә «Салават күпере» журналы җибәргән.

●

Марсель ГАЛИЕВ

Тамаша

Әтәч койрыклы кәҗә
сакалын җирдән сөйри.
Сакалга басмас өчен
артка чигенеп йөри.
Алты мөгезле сыер
аклы-каралы туннан.
Һәр мөгезнең иң очына
берәр сыерчык кунган.
Кара күзлекле Муйнак
китап тоткан, күр, әнә!
Мәчене куркытырга
өрү фәнен өйрәнә.
Өй кыегында кояш
авыз кыйшайтып көлә.
Кармак тотып түбәгә
сак мәче менеп килә.
«Бу ни тамаша?» — диеп,
кызыксынсаң син әгәр,
минем рәссам энекәш:
«Була, — дип, — шундый хәлләр, —
альбомын ачып ташлар, —
мин шулай күрәм», — диеп,
кызып аңлата башлар.

Серле төш

Төшләремә
Ап-ак чәчле
Бабай керде.
Кулларыма
Ап-ак саплы
Каләм бирде.
«Күңелеңнең
Иң түрендә
Энҗе ташы ята, —
Диде. —
Шуның нурларына
Манчып,
Яз, кызым, син,
Яз, яз инде!!!»
Кулларымнан
Җитәкләде изге бабам,
Очып киттек күккә табан.
Нинди нур бу?
Нинди яктылык?
— Җиргә кара, балам!
Бармы анда
Аклык, хаклык?
Серле каләмеңне
Нык тот!!
— Ап-ак чәчле,
Ак сакаллы,
Нурлар чәчеп торган бабам!
Җир кызы мин —
Нәни Энҗе.
Тагын сине көтеп калам.

Энҗе АВЗАЛОВА,
Минзәлә районы,
Кадрәк урта мәктәбе укучысы.

Өстәлдә ак кәгазь...

Танылган шагыйрә Флера Гыйззәтуллинага телефон аша хәбәр салдык.

— Каләмегездән ниләр тама, Флера ханым?

Флера ГЫЙЗЗӘТУЛЛИНА:

— Бу араларда поэмалар яздым әле. «Тукай туган айда» исемлесе апрельдә туган шагыйрьләр, шул көннәрдәге бигүк күңелле булмаган вакыйгалар турында. «Уфа юллары пыяла» дигән поэмам исә ике тугандаш халыкның мөнәсәбәтенә, татар-башкорт дуслыгына багышланган.

Җыр текстлары да туа тора. Соңгысын — Луиза Батыр-Болгари белән бергә язылган «Кушлавычта шаулый кушкаеннар» дигәнен Рөстәм Закиров башкаруында ишеткәнсездер инде. Тукай күңелемә бик якын минем — менә Кырлай турында да җыр текстын язып тапшырдым әле. Гомумән, без Луиза белән уңышлы эшлибез. Күптән түгел генә, аның үтенече буенча, хор өчен сәхнә әсәрен тәгәлләдем. Казан ханлыгының язмышы, аның дошманнар тарафыннан җимерелүе хакында. Жанры әлегә тәгаен түгел, мөгаен, әдәби-драматик композиция булыр. Шушы араларда Сөембикәгә багышланган «Кабатлана тарих» исемле поэманың соңгы ноктасын куярмын дип өметләнәм.

Алдагы көнгә уй-ниятләрем бик зурдан. Балалар өчен, хатын-кызлар язмышы турындагы поэмаларымны тәгәллисем бар. Иҗатка теләгем көчле, тик ил-көндә генә иминлек булсын.

КИТАП КҮҢЕЛ ҮСТЕРӘ

ТУГАНЛЫК ЭЗЛӘРЕ

Әбрар Каримуллин
Прототюрки и индейцы Америки
По следам одной гипотезы

Фәндә һич тә башка китерергә мөмкин булмаган ачышлар була. Андый ачышлар ясалганда: «Мондый хәлнең булуы мөмкин түгел, чөнки ул мөмкин түгел», диләр.

Менә безнең алда шундый этапны үткән бер ачышны эченә алган «Прототөркиләр һәм Америка индеецлары. Бер гипотеза эзеннән» дигән китап. Ул әле генә Мәскәүдә, «Инсан» нәшриятында, урыс телендә «Прототюрки и индейцы Америки. По следам одной гипотезы» исеме белән дөнья күргән. Аның авторы — академик Әбрар Кәримуллин. Хезмәттә сүз Америка континентының төп халкы — индеецларның килеп чыгышы һәм аларның борынгы төрки халыклар белән кардәшлеге турында. Автор беренче кеше Америка континентына моннан 25-30 мең еллар элек үтеп кергән дип карый. Һәм моны Җир шарының тарихы белән дә аңлата. Моннан 25-30 мең ел элекке бозлавык чорында Җир шарындагы океаннарның суы чама белән 300 метрга түбәнрәк торган. Азиядән Австралиягә хәтле, Океания атаулары буйлап «җәяү» диярлек үтәргә мөмкин булган. Менә шундый шартларда борынгы халыклар Америка континентына үтеп керә башлаган. Төньяк һәм Көньяк котыплардагы, әйтик, ярты Аурупаны, Азиянең дә күп өлешен каплап торган бозлар эрү нәтиҗәсендә океан сулары 300 метрлап күтәрелгәч, Азия белән Америка арасында элемтәләр өзелә һәм күп мең еллар үтү белән элекке элемтәләр дә хәтердән чыгып бетә яза. Ләкин бөтенләй түгел, Мексиканың Юкатан ярымутравында яшәүче майя индеецларының мифларында бу элемтәләр турында, аларның ерак җирләрдән күчеп килүләре турындагы легендалар әле дә сакланган. Төньяк һәм Көньяк Америкада яшәүче кабиләләрнең иң зур күпчелеге сиу-хока, майя, кечуа, ацтек кабиләләрен Америка галимнәре аерым халыклар дип санап килә. Ә.Кәримуллин исә аларның тел ягыннан бер үк тел гаиләсенә карый торган халыклар булуын исбатлый. Алар хәзерге көндә Мексика, Чили, Перу, Бразилия, Колумбия, Уругвай һәм башка дәүләтләр территориясендә яшиләр.

Бу индеецларның телендә Әбрар Кәримуллин әйтелеше һәм эчтәлеге белән төрки телләрнең сүзләренә тәңгәл килә торган һәм якын булган йөзләгән сүзләрне ача. Ул гына түгел, бу индеецларның телләре арасында да уртаклык ярылып ята. Күрсәтелгән индеецларның телләре төрки телләр кебек агглютинатив телләр, сингармонизм законына буйсыналар, аларның морфологиясе һәм синтаксисы да шулай ук тәңгәл диярлек килә. Тагын шунысы да бар, аларның телләренең фонетик системасы да үзара тәңгәл диярлек якын.

Бу индеецларның төрки халыклар белән якынлыгы аларның музыкасында да һәм мифологиясендә дә чагыла. Татар, башкорт, нугай, алтайлыларныкы кебек, бу индеецларның халык музыкасы пентатоникага нигезләнгән. Казан университеты профессоры, тюрколог Н.Ф.Катанов тарафыннан Минусинск татарларыннан язып алынган бер мифта Җирнең ничек барлыкка килүе һәм монда бер кошның су астыннан балчык кабып чыгуына корылган сюжеты сиу-хока мифларына эчтәлеге белән генә түгел, образлары белән дә тәңгәл килә. Санкт-Петербургтагы этнология фәнни-тикшеренү институты профессоры, этнограф, американлы Аверикиева сиу-хокаларның корылмалары, торак урыннарын планлаштырулары тува халкыныкы белән гаять охшаш булуын яза.

Галимнең прототөркиләрнең индеецлар белән бәйләнеше турындагы ачышы тора-бара үзенә юл яра башлады. Моннан 20 ел чамасы элек бу тема белән ул Казан университетында татар теле галимнәре алдында чыгыш ясаган иде. Аннары шушы тема буенча СССР география җәмгыятенең Ленинград бүлегендә доклад белән чыкты һәм Л.Н.Гумилев тарафыннан яклау тапты. Бу доклад Ленинградта нәшер ителә торган «Вопросы географии США» дигән җыентыкта басылгач, ул АКШка да барып җиткән булып чыкты. 1988 елны АКШның Висконсин университетында үткәрелгән Халыкара фәнни конгресска шушы тема белән доклад ясарга чакырулары һәм шушы тема белән Горвард университеты галимнәре алдында да чыгыш ясавы шуны күрсәтә.

Тора-бара галимнең бу ачышы казакъ, кыргыз, хакас һ.б. милләтләрнең тел белгечләре, тарихчылары арасында да кызыксыну уятты, Алматы, Ташкент, Вильнюс, Баку һәм башка шәһәрләрнең фәнни матбугатында бу турыдагы хезмәт тәрҗемә ителеп басылды, я булмаса аның турында киң информация дөнья күрде. Татар галимнәреннән бу ачышны беренчеләрдән булып хәзерге заман тюркологиясенең аксакалы М.З.Зәкиев таныды һәм безнең халыкның килеп чыгышы, теле, тарихы турындагы хезмәтләрендә фәнгә кертеп җибәрде. Ул төрки һәм индеецлар телләренең уртаклыгы, якынлыгы хакында заманында З.Вәлиди Тоганның да бу мәсьәләне күтәреп чыгуын күрсәтте.

Хезмәттән күренгәнчә, бу уртаклыкны Аурупаның берничә тюркологы — О.Рериг, Дюмезель, Феррарио, Викандер да — искә алып үткән булганнар. Бу тема белән Төркиядә дә кызыксыналар икән. 1994 елда Ә.Кәримуллинны шушы темага доклад белән Анкарада үткәрелгән «Төрки халыклар тарихы» дигән конференциягә чакыру шуның бер мисалы булып тора.

Әгәр бу теманы өйрәнү, фәнни оешмаларның эш планына кертелеп, киң масштабларда алып барылса, төрки халыкларның килеп чыгуын. тоткан ролен ачыклау ягыннан гаять әһәмиятле, гаять кызыклы ачышларга китерәчәк. Әгәр Америка индеецлары телендә 5-10 славян сүзе табылса, бу халык, Америка индеецлары белән славяннар уртаклыгын эзләп, Америкага дистәләгән экспедиция оештырыр, бу ачышны ясаучыларны дан, шөһрәт белән күмәр иде.

Төрки халыклар һәм индеецлар арасындагы генетик якынлык, уртаклык мәсьәләсен тану инде башланды. Татар халкының үткәне, аның килеп чыгышы турындагы төрле-төрле карашлар яшәгән хәзерге чорда, төрки халыклар дөньядагы — иң яшь халыклар, аларның тарихы безнең эраның өченче гасырыннан гына башлана, дигән «теорияләр» яшәп килгәндә, китапта күтәрелгән мәсьәләне тирән, бөтен яклап өйрәнүнең нихәтле актуаль булуын аңлау авыр түгел.

Мөсәгыйт ХӘБИБУЛЛИН.

«...Күрмим үземне һич тә Пушкиннан түбән»

Асылташлар еракътан ук нур сибеп, җемелдәп-җемелдәп, безне үзләренә тарталар. Якынрак килгән саен алар матуррак, нурлырак була баралар. Ә инде кулыңа алып, моңарчы безгә күренмәгән кырларына күз салсаң, бөтенләй яңача балкыштан «аһ» итәсең. Кешеләр белән дә шулай. Без медицина фәннәре докторы Нияз Үзбәк улы Әхмәровны моңа кадәр медицина өлкәсендә зур галим буларак белә идек. Ул элекке Союзда, беренчеләрдән булып, халык медицинасы буенча диссертация яклады. Нияз әфәнде — тугыз монография авторы, хәзерге вакытта Казан медицина университетының генетика бүлегендә укыта. Күптән түгел ул хезмәттәшләре, әдәбият сөючеләр алдында әр-яңа сәләте белән ачылып китте. Аның «Тукай. Новые переводы» дигән китабы дөнья күрде. Димәк, Габдулла Тукайның шигырьләрен рус теленә Н.Ү.Әхмәров тәрҗемә иткән булып чыга. Шушы уңайдан «Мәдәни җомга» атналыгының махсус хәбәрчесе Сөембикә ***КАШАПОВА*** *аның белән очрашып сөйләште. Әлеге әңгәмәне газета укучыларыбыз игътибарына да тәкъдим итәбез.*

— Халкыбызның яраткан шагыйре Габдулла Тукай әсәрләрен инде күпләр тәрҗемә итте. Алар арасында күренекле шагыйрьләр, әдәбият әһелләре бар. Нияз әфәнде, Сез — медицина өлкәсендә зур уңышларга ирешкән белгеч, табиб, олы галим. Тукай әсәрләрен тәрҗемә итәргә алынырга нәрсә этәргеч булды?

— Минем бабам — Шиһаб Әхмәров Габдулла Тукайның дусты булган. 1907 елда Тукай Җаектан, Әхмәров Буадан Казанга килеп төшә. Язмыш кушуы беләнме, алар «Болгар» кунакханәсендә янәшә бүлмәләргә урнашалар. Күрше хакы — Аллаһ хакы дигәндәй, Тукайга соңгы доганы бабам укый. Шагыйрь аның кулларында җан бирә. Шиһаб Әхмәров күмү комиссиясе әгъзасы буларак та, мәрхүмне җиргә иңдерү йоласын башкарганда катнаша, аңа «Ясин» чыга.

Бабам безгә Тукай турында еш сөйли иде. Шуңа күрә шагыйрь рухы безнең гаиләбездә гомер буе яшәде. Бервакыт Шиһаб бабай минем туган кенәмә Габдулла Тукайның урыс теленә тәрҗемә ителгән шигырьләр китабын бүләк итте.

Еллар узды. Мин берьюлы диярлек ике югары уку йортында белем алдым. Көндез — медицина институтында, кич университетның тарих-филология факультетында укыдым.

1985 ел иде. Моңсу сагышлы көннәремнең берсендә бабам бүләгән кабат кулга алдым. Йөрәгемә көч, рух бирердәй, җанымны тутырырдай эш эзләп, Тукай әсәрләрен укый башладым. Ничек шулай булгандыр, шигырьләрне тәрҗемә итәсем килеп китте. Һәм бу эш мине үз дөньясына бөтереп дигәндәй алып кереп китте.

— Нияз әфәнде, тәрҗемә иткән шигырьләрегезнең күбесе белән мин таныш. Аларда Габдулла Тукай шигырьләре ритмы да, формасы да юк, бары тик эчтәлеге, фикере генә сакланган. Тәрҗемә ителгән шигырьләрне укыганда, ирексездән, Пушкин хәтергә төшә. Дөрес, мин моның белән Тукай бөек урыс шагыйренә охшап калган дип әйтергә теләмим...

— Тукай татар шигъриятенең Пушкины, Лермонтовы булуы хакында турыдан-туры әйтә. Асылда ул, әгәр аның шигырьләре урыс теленә күчерелсә, моның өчен урыс классик шигъриятенең унтугызынчы гасыр үрнәге иң уңайлы форма булырын күрсәтеп үтә. Ул бер телнең үзенчәлекле грамматик, фонетик һәм лексик нигезләрендә язылган шигырьне башка кысаларга, ягъни бүтән традицияләрдә ясалган телгә күчләп кертү табигый булмавын аңлый. Ул бит Тукай... Мотыйгулла шәкерте! Һәм шуңа күрә дә Габдулла Тукай үз әсәрләрен беркайчан да урыс шагыйрьләре иҗат иткән шигырь калыпларын кулланып язмый. Тукайның Пушкин әсәрләренә соклануы никадәр зур булмасын, «Алтын әтәч турында әкият»нең шигъри теле аны ничек кенә әсир итмәсен, без аның иҗатында урысның шигырь, тел формаларын тапмыйбыз. Шагыйрьнең әсәрләренә татар халык иҗаты стиле хас. Һәм аларның татар җанына бик тә якын булуы, карты-яше Тукай язганнарны яратып укуының сере дә менә шунда! Ә без, Тукайның тәрҗемә итү тәҗрибәсен белә торып, урыс шигърияте формаларын ник бозабыз соң? Тәрҗемә урыслар өчен эшләнә, Димәк, ул шушы халыкның тел кануннарына, урыс шагыйрьләре яза торган шигырь традицияләренә туры килергә тиеш. Тукайны тәрҗемә иткәндә, мин менә шушы принципларда калып эш иттем дә инде. Һәм, әйтергә кирәк, татар халкының классик шагыйрьләрен дөньяга танытуның юлын да менә шунда күрәм.

— Әйтеп үткәнегезчә, Сез Тукайны китаплардан укып кына түгел, ә бәлки шагыйрь белән аралашып яшәгән кешеләрнең сөйләүләре буенча да беләсез. Хәзер инде Г.Тукай турында төрле сүзләр-фикерләр ишетергә туры килә. Ә менә Сезнең уйфаразларыгызда шагыйрьнең образы нинди?

— Тукай — бик тә фаҗигале, моңсу шәхес. Ул, Лермонтовтан аермалы буларак, бөтен күңеле белән дингә бирелгән, аны хөрмәт иткән, тыштан Исламга тугрылыклы булып кыланып та, эчтән исә имансыз калганнарны күрә алмаган. Ул үзен беркайчан да кимсетергә юл куймый, горур булып кала белгән. Аның иҗаты туктаусыз көрәш белән үрелеп бара. Шуңа күрә дә ул 27 яшендә үк вафат булган. Бер сүз белән җыеп әйткәндә, Тукай ул — даһи. Тукайны Шиһаб бабам безгә һәрвакыт сокланып, яратып, хөрмәтләп искә төшерә иде.

— Тукай әсәрләрен тәрҗемә итүнең төп кыенлыгы нидән гыйбарәт?

— Дөресен әйтим, Тукайны тәрҗемә итү бик авыр. Моның сәбәпләре дә бер генә түгел. Татар халкының күп образлары урысларныкына туры килми. Дини символика да хәзерге заман кешеләре өчен бик аңлашылып бетми. Ул узган гасырның безгә бик үк таныш булмаган гореф-гадәтен, кануннарын аңлата. Шулай да Габдулла Тукай шигырьләрен тәрҗемә итү минем җаныма татлы газап, ниндидер рәхәтлек, киләчәккә өмет бирә.

АТНАЛЫК МАНЗАРА TV

ДҮШӘМБЕ
7 АВГУСТ

«ТАТАРСТАН»

7.00—8.00 «Чулпан» информацион программасы. 17.55 Балаларга фильм: «Путешествие на воздушном шаре». 19.00 «Татарстан». 19.30 «Телебуклет». Тапшыру анонслары. 19.40 «Түгәрәк өстәл». Реформалар программасы: ул нинди булыр? 20.20 «Әлли-бәлли-бәү». 20.30 «Әдәби театр». Г.Мөхәммәтшин. «Ике әби бәрәңге ала».21.05 «Вәгъдә итсәң». Зөлфия Шакирова җырлый. 21.35 Тапшырулар программасы.

«ЭФИР»

6.50 «Зарядкага басыгыз!» 7.00 Мультфильмнар. 7.30, 19.00 — «КиноМеню». 8.00 «Эфирда — музыка». 8.20 Нәфис фильм: «Берегись автомобиля!». 9.50 Сериал: «Соседи» (Австралия). 1 нче серия. 10.10 «Саннарда — эшмәкәрлек». 10.45 Спутникль телевидение. 17.00 Нәфис фильм: «Герой Хиралал» (Һиндстан). 1 нче серия. 18.05 Кыска метражлы нәфис фильм: «Человек-мост». 18.30 «Халәт». 12 нче чыгарылыш. «Гариплләр». 19.30 «Видеомода». 19.50 «Кыюлар һәм матурлар». 20.20, 23.25 — «Шәһәр». Информацион программа. 20.45 «Телеэкспресс». 21.10 Казан: атна йомгаклары. 21.25 Нәфис фильм: «Семейный портрет в интерьере» (Италия). 23.50 Музыкаль программа: «Red Wave күрсәтә».

1 НЧЕ КАНАЛ

6.00 «Иртә». 9.00, 12.00, 15.00, 0.10 — «Яңалыклар». 9.20 Телесериал: «Тропиканка». 10.10 «Могҗизалар кыры». 11.00 Мультфильм. 11.10 «Спортның җиде көне». 11.35 Документаль сериал: «Волчья семья». 12.20 Телесериал: «Жизнь Клима Самгина». 1 нче серия. 13.35 «Клип-ревю». 14.00 Информацион күңел ачу программасы: «Иванов, Петров, Сидоров...» 14.35 «Җиңеп чыгу». 15.20 Эфирда — «Мир» телерадиокомпаниясе тапшырулары. 16.00 Мультсериал: «Отверженные». 16.25 «Йолдызлар сәгате». 17.00 «Шпаргалка». 17.05 Яшьләр сериалы: «Элен и ребята». 17.30 «Тет-а-тет». 18.00, 21.00 — «Вакыт». 18.20 Телесериал: «Тропиканка». 19.10 «Пик сәгате». 19.35 Телеуен: «Көен таны». 20.00 «Без». В.Познерның авторлык программасы. 20.45 «Тыныч йокы, нәниләр». 21.55 А.И.Солженицын белән очрашу. 22.10 Андрей Миронов «Блондинка за углом» кинокомедиясендә. 23.40 «Спортның җиде көне». 0.15 «Пресс-клуб».

«РОССИЯ»

7.30 Эшлекле кешеләр вакыты. 8.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00, 23.00 — Хәбәрләр. 8.30 «Йолдызлар сөйли». 8.35 «Ритмика». 8.50 «Кирәк... кирәк...» 8.55 Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты. 9.55 Документаль фильм: В.Цой. «Последний герой». 11.05 «Москва, скорая...» 11.35 Милиция хроникасы. 11.45 Мультсериал: «Бременские музыканты». 12.15 «Яңа тармак». 12.30, 14.20 — Эшлекле Россия. 16.05 «Шау-шулы яңалыклар». 16.20 «Көн дә бәйрәм». 16.30 Мульти-пульти. 16.55 «Телегазета». 17.20 В.Розов. «Минем сугыш». 17.50 «Коткару-911». 18.45 «Алыргамы — алмаскамы». 18.55, 0.25 — Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты. 19.25 «Сабый авызыннан». 20.25 «Бөтен нечкәлекләр». 20.35 Нәфис фильм: «Улика на компьютере». 21.40 Репортер. 22.00 «Хакыйкать мизгеле». 23.30 «Вакыт елгасы». 23.35 «Автомизгел». 23.40 Нәфис фильм: «Океан».

«САНКТ-ПЕТЕРБУРГ»

7.00 «Хәерле иртә». 8.15 «Киңәшче». 8.45 Балалар өчен. 9.00 Сериал: «Четыре танкиста и собака». 10.15 Төш юрау. 10.45 «Гүзәллек». 11.15 «Коллекционерлар». 11.45 «Тәҗрибә». 12.10 «Джаз». 12.40 «Кунак». 13.00 «Яшәү стиле». 13.15 Мультфильмнар 13.35 «ТВ мәгълүматлары — немец дулкыны». 13.55 «Ашыгыч ярдәм». 14.25 Нәфис фильм: «Открытая книга». 1 нче фильм. 5 нче серия. 15.30, 22.50 — «ТВ мәгълүматлары». 15.40 «Бакчачыларга киңәшләр». 15.50 «Музыка мизгеле». 15.55 Нәфис фильм: «Не будите спящую собаку». 1 нче һәм 2 нче серияләр. 21.10 «Лентелефильм» студиясе режиссеры О.Ерышев фильмы: «Живу я в музыке и музыкой живу. Федотовы». 22.35 Өлкәннәр өчен мультфильм: «Простой мужик». 22.55 «Спорт, спорт, спорт...» 23.10 «Телекомпакт».

СИШӘМБЕ
8 АВГУСТ

«ТАТАРСТАН»

7.00—8.00 «Чулпан» информацион программасы. 18.00 Мультфильмнар. 18.30 Документаль фильм: «Преодоление». 19.00 «Татарстан». 19.30 «Телебуклет». Тапшыру анонслары. 19.35 «Язучы фикере». Т. Миңнуллин. 20.15 «Әлли-бәлли-бәү». 20.20 Күп серияле нәфис фильм: «Тарзан». 2 нче һәм 3 нче серияләр. 21.05 «Музыкаль кичә». 22.00 Тапшырулар программасы.

«ЭФИР»

7.00 «Зарядкага басыгыз!». 7.10 Мультфильмнар: «Дом для барсука», «Ограбление вернисажа». 7.30, 0.00 — «Шәһәр». Информацион программа. 7.55 Телеэкспресс (7 август тапшыруын кабатлау). 8.20 Нәфис фильм: «Я тебя ненавижу». 9.35 Сериал: «Соседи». 2 нче серия. 9.55 Иерусалимнан хәбәрләр. 10.20 «Эрмитаж». Фламанд сынлы сәнгате. 10.55 Спутникль телевидение. 17.00 Нәфис фильм: «Герой Хиралал». 2 нче серия. 18.10 Документаль фильм: «Элия Казан, аутсайдер». 19.10 «Тегермәнчеләр турында». 19.30 «Без сайлыйбыз». 19.50 «Кыюлар һәм матурлар». 20.45 «Телеэкспресс». 21.05 «Коммерция әйләнмәсе». 21.30 Казан автосалоны. 22.00 «Табигый газ — киләчәкле моторлы ягулык». 22.15 Нәфис фильм: «Атлантик-сити» (Канада—Франция). 0.25 Нәфис фильм: «Просто Америка». 1 нче серия.

1 НЧЕ КАНАЛ

6.00 «Иртә». 9.00, 12.00, 15.00, 0.15 — «Яңалыклар». 9.20 Телесериал: «Тропиканка». 10.10 «Кеше һәм закон». 10.35 Дини программа. «Мөхәммәд пәйгамбәр юлы». 11.10 «Спортның җиде көне». 11.40 Документаль сериал: «Черный аист». 12.20 Телесериал: «Жизнь Клима Самгина». 13.25 Юлиан җырлый. 14.00 Информацион-күңел ачу программасы: «Иванов, Петров, Сидоров...» 14.35 «Ел әйләнәсендә — яшелчә бакчасы». 15.20 Эфирда — «Мир» телерадиокомпаниясе тапшырулары. 16.00 «Кара, тыңла». 16.20 «Музыка яшәгән җирдә». 16.40 «Сер итеп кенә». 17.00 «Кыска яңалыклар». 17.05 Яшьләр өчен сериал: «Элен и ребята» (Франция). 17.30 «Джем». 18.00, 21.00 — «Вакыт». 18.20 Телесериал: «Тропиканка». 19.10 «Пик сәгате». 19.35 Телеуен: «Көен таны». 20.00 «Тема». 20.45 «Тыныч йокы, нәниләр». 21.55 «Беренче куллардан». 22.05 Нәфис фильм: «Вратарь». 23.30 «Йолдызлар кабаресы».

Төнге канал:

0.40 Телефильм: «Дни Турбиных». 1 нче серия. 01.55 М.Магамаев. «Дуслар белән очрашу».

«РОССИЯ»

7.30 «Эшлекле кешеләр вакыты». 8.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00, 23.00 — «Хәбәрләр». 8.30 «Йолдызлар сөйли». 8.35 «Ритмика». 8.50 «Кирәк... кирәк...» 10.55 «Телегазета». 11.05 «Нью-Йоркның джаз йолдызлары». 11.35 «Милиция хроникасы». 11.45 Мультсериал: «Бременские музыканты». 12.15, 17.20 — «Яңа тармак». 12.30, 14.20 — «Эшлекле Россия». 16.05 «Шау-шулы яңалыклар». 16.20 «Көн дә бәйрәм». 16.30 «Өмет стартлары». 16.45 «Ай тотучы». 16.55 Беркем дә онытылмаган. 17.50 Нәфис фильм: «Бегство с Юпитера». 18.20 «Клип-антракт». Л.Нежданная. 18.25 «Телебәхәсләр». 19.10 «Л» клубы. 20.25 «Бөтен нечкәлекләр». 20.35 Нәфис фильм: «Глаза». 22.05 Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты. 23.30 «Вакыт елгасы». 23.35 «Автомизгел». 23.40 Нәфис фильм: «Океан». 0.30 «ЭКС».

«САНКТ-ПЕТЕРБУРГ»

7.00 «Хәерле иртә». 8.15 «Әдәплелек». 8.45 «Оборона». 9.00 Телесериал: «Четыре танкиста и собака». 10.00 «Төш юрау». 10.35 «Кумирлар». 11.15 «Аукцион». 11.45 «Тәҗрибә». 12.10 «Джаз». 12.40 «Кунак». 13.00 «Яшәү стиле». 13.15 Мультфильм. 13.25 «ТВ мәгълүматлары — немец дулкыны». 13.45, 15.50, 19.05 — «Музыка мизгеле». 13.55 «Ашыгыч ярдәм». 14.25 Нәфис фильм: «Открытая книга». 2 нче фильм. 1 нче серия. 15.30, 22.40 — «ТВ мәгълүматлары». 15.40 Бакчачыларга киңәшләр. 15.55 Нәфис фильм: «Каменные цветы». 1 нче серия (Индия). 18.05 И.Озеров В.Шекспир сонетларын укый. 18.25 «Бөтен Россия буйлап». 18.35 «Әкият арты әкият». 19.10 «Телеблиц». 19.15 Мультфильм. 22.55 «Спорт, спорт, спорт...» 23.10 Нәфис фильм: «На Иртыше».

ЧӘРШӘМБЕ
9 АВГУСТ

«ТАТАРСТАН»

7.00—8.00 «Чулпан» информацион программасы. 18.00 Киножурнал: «Ералаш». 18.10 «Әлдермеш адымнары». 18.25 «ЗИПОПО». 19.00 «Татарстан». 19.30 «Телебуклет». Тапшыру анонслары. 19.35 «Реформалар юлында». Төзүчеләрнең республика семинар-киңәшмәсеннән репортаж. 19.50 «Әлли-бәлли-бәү». 20.00 «Гашыйклар телеканалы». 20.25 «Өйләнеп авылга кайт әле». Лилия Мансурова җырлый. 20.45 Нәфис фильм: «Золотой теленок». 1 нче серия. 22.00 Тапшырулар программасы.

«ЭФИР»

7.00 «Зарядкага басыгыз!» 7.10 Мультфильмнар. 7.30, 20.20, 0.05 — «Шәһәр» информацион программасы. 7.55 Телеэкспресс (8 август тапшыруын кабатлау). 8.20 Нәфис фильм: «Анжелика — маркиза ангелов». 9.55 «Грация». 10.35 Сериал: «Соседи». 3 нче серия. 11.00 Спутникль телевидение. 17.00 Телефильм: «Лунный глобус» (Грузия). 18.00 «Җир ничек эшли?» 18.25 Юмор антологиясе. Актриса сере (Т.Пельтцер). 19.10 Мультфильм: «SOS КОАППу». 19.25 «Поза». 19.50 «Кыюлар һәм матурлар». 20.45 Телеэкспресс. 21.05 Музыкаль программа: «Red Wave күрсәтә». 21.35 Үз кешеләр. 22.10 Нәфис фильм: «Бухта смерти». 0.30 Нәфис фильм: «Просто Америка». 2 нче серия.

1 НЧЕ КАНАЛ

6.00 «Иртә». 9.00, 12.00, 15.00, 0.00 — «Яңалыклар». 9.20 Телесериал: «Тропиканка». 10.10 «Хайваннар дөньясында». 10.50 Мультфильм. 11.10 «Спортның җиде көне». 11.40 Документаль сериал: «Лисица». 12.20 Телесериал: «Жизнь Клима Самгина». 13.35 «Хит-конвейер». 14.00 Информацион-күңел ачу программасы: «Иванов, Петров, Сидоров...» 14.35 Телеуен: «Мине аңла». 15.20 Эфирда — «Мир» телерадиокомпаниясе тапшырулары. 16.00 «Домисолька». 16.20 «Нидән һәм нигә». 16.50 «Фэн-клуб». 17.00 «Шпаргалка». 17.05 Яшьләр өчен сериал: «Элен и ребята» (Франция). 17.30 «Тин-тоник». 18.00, 21.00 — «Вакыт». 18.20 Телесериал: «Тропиканка». 19.10 «Пик сәгате». 19.35 Телеуен: «Көен таны». 20.00 «Җыр-95». 20.45 «Тыныч йокы, нәниләр». 21.50 Нәфис фильм: «Летняя поездка к морю». 2 нче серия. 23.30 «Паузасыз».

Төнге канал:

0.25 Телефильм: «Дни Турбиных». 2 нче серия. 01.40 «Алла Пугачева театры күрсәтә...»

«РОССИЯ»

7.30 «Эшлекле кешеләр вакыты». 8.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00, 23.00 — Хәбәрләр. 8.30 «Йолдызлар сөйли». 8.35 «Ритмика». 8.50 «Кирәк... кирәк...» 8.55 «XX гасыр кадрда һәм кадр артында». 9.40 «Төп мизгел». 9.50 Телесериал: «Санта-Барбара». 10.40 «Крестьян мәсьәләсе». 11.05 Документаль фильм: «Столица фонтанов». 11.35 «Милиция хроникасы». 11.45 Мультсериал: «Бременские музыканты». 12.15, 17.20 — «Яңа тармак». 12.30, 14.20 — «Эшлекле Россия». 16.05 «Шау-шулы яңалыклар». 16.20 «Көн дә бәйрәм». 16.30 «Кем ягы?» 17.50 «Телегазета». 17.55 Футбол. Россия чемпионаты. «Спартак» (Владикавказ) — «Динамо» (Мәскәү). 20.25 «Бөтен нечкәлекләр» 20.35 Телесериал: «Санта-Барбара». 21.30 «Үз уены». 22.05 В.Смехов программасы. «Три мушкетера. Семнадцать лет спустя». 22.35 «Киноафиша». 22.50 «Клип-антракт». В.Байков. 23.30 «Вакыт елгасы». 23.35 «Автомизгел». 23.40 «ЭКС». 23.50 Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты.

«САНКТ-ПЕТЕРБУРГ»

7.00 «Хәерле иртә». 8.15 «Киңәшче». 8.45 Балалар өчен. 9.00 «Гүзәллек». 10.15 «Төш юрау». 10.40 «Такмаклар». 11.15 «Аукцион». 11.45 «Тәҗрибә». 12.10 «Джаз». 12.40 «Кунак». 13.00 «Яшәү стиле». 13.15 Юрьевиц. «Үзем өчен Россияне ачам». 13.35 «ТВ мәгълүматлары — немец дулкыны». 13.55 «Ашыгыч ярдәм». 14.25 Нәфис фильм: «Открытая книга». 2 нче фильм. 15.30, 22.40 — «ТВ мәгълүматлары». 15.40 Бакчачыларга киңәшләр. 15.50 «Музыка мизгеле». 15.55 Нәфис фильм: «Виктория». 17.15 Телефильм: «Кузнец». 17.25 Телефильм: «Бенефис Н.Кургапкиной». 21.55 «Блеф-клуб». 22.55 «Спорт, спорт, спорт...» 23.10 «Храм». 23.40 Нәфис телефильм: «Жермена и Бенжамен» (Франция).

ПӘНҖЕШӘМБЕ
10 АВГУСТ

«ТАТАРСТАН»

7.00—8.00 «Чулпан» информацион программасы. 18.10 Мультфильм. 18.20 Телефильм-концерт: «Странник в Булгаре». 18.50 ГАИ мәгълүматлары. 19.00 «Татарстан». 19.30 «Хөкүмәт сәгате». 20.00 «Әлли-бәлли-бәү». 20.05«Тулган ай» яктысында язучы Нәбирә Гыйматдинова. 20.30 Нәфис фильм: «Золотой теленок». 2 нче серия. 22.00 Тапшырулар программасы.

«ЭФИР»

7.00 «Зарядкага басыгыз!» 7.10 Мультфильмнар: «Кот получает сапоги», «Мышонок-вояка-надувала». 7.30, 20.20, 23.55 — «Шәһәр» информацион программасы. 7.55 Телеэкспресс (9 август тапшыруын кабатлау). 8.00 Мультфильм: «Приключения Буратино». 9.25 Телесериал: «Соседи». 4 нче серия. 9.50 «Базар» тележурналы. 10.15 «Карденнан комодка кадәр мода». 10.40 Спутникль телевидение. 17.00 Нәфис фильм: «Анжелика в гневе». 18.25 «Ушуайя». 18.45 Телесериал: «Саломея». 19.40 19.40 «Кыюлар һәм матурлар»: 20.10 «Заречье» банкы мәгълүмат бирә. 20.45 «Телеэкспресс». 21.05 «Коммерция әйләнмәсе». 21.30 Шоу «Шурики», «Охота». 21.45 Атна фильмы. Нәфис фильм: «Дьявольские души». 0.20 «Red Wave күрсәтә» музыкаль программасы.

1 НЧЕ КАНАЛ

6.00 «Иртә». 9.00, 12.00, 15.00, 0.30 — «Яңалыклар». 9.20 Телесериал: «Тропиканка». 10.10 «Сәяхәтчеләр клубы». 10.55 «Экслибрис». 11.05 «Спортның җиде көне». 11.35 Документаль фильм: «Сайгаки». 12.20 Телесериал: «Жизнь Клима Самгина». 13.25 «Стоп-шоу». Клиплар. 14.00 Информацион-күңел ачу программасы: «Иванов, Петров, Сидоров...» 14.35 Телеуен: «Мине аңла». 15.20 Эфирда — «Мир» телерадиокомпаниясе тапшырулары. 16.00 «Мультитроллия». 16.20 «Золушкада кунакта». 16.40 Телесериал: «Волшебный мир, или Синема». 17.00 «Бик кыска яңалыклар». 17.05 Яшьләр өчен сериал: «Элен и ребята». 17.30 «... 16 яшькәчә һәм өлкәнрәкләр өчен тапшыру». 18.00, 21.00 — «Вакыт». 18.20 Телесериал: «Тропиканка». 19.10 «Пик сәгате». 19.35 «Лотто-миллион». 20.05 «Мин бүген сезнең белән, чегәннәр...» 20.45 «Тыныч йокы, нәниләр». 21.55 «Мәскәү-Кремль». 22.15 Режиссер Иос Стеллинг фильмы: «Стрелочник». 0.05 «Джаз дөньясында».

Төнге канал:

0.55 Телефильм: «Дни Турбиных». 3 нче серия. 1.55 «Минем белән китәргә рөхсәт ит». Валерий Леонтьев концерты.

«РОССИЯ»

7.30 «Эшлекле кешеләр вакыты». 8.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00, 23.00 — «Хәбәрләр». 8.30 «Йолдызлар сөйли». 8.35 «Ритмика». 8.50 «Кирәк... кирәк...» 8.55 «Телегазета». 9.00 Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты. 9.40 «Төп мизгел». 9.50 Телесериал: «Санта-Барбара». 10.40 «Крестьян мәсьәләсе». 11.05 «Музыкаль экспромт». 11.20 «Милиция хроникасы». 11.30 «Сәүдә йорты». 11.45 Мультсериал: «Бременские музыканты». 12.15, 17.20 — «Яңа тармак». 12.30, 14.20 — «Эшлекле Россия». 16.05 «Шау-шулы яңалыклар». 16.20 «Көн дә бәйрәм». 16.30 «Музыкаль класс». 18.00 Нәфис фильм: «Бегство с Юпитера». 18.30 Нәфис-публицистик цикл премьерасы: «Россия. Объяснение в любви». 19.00 «Мин — әйдәп баручы». 19.25 «Русча караоке». 20.25 «Бөтен нечкәлекләр». 20.35 Телесериал: «Санта-Барбара». 21.30 «Хроно». 22.05 «Гадәттән тыш канал». 23.30 «Вакыт елгасы». 23.35 «Автомизгел». 23.45 Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты.

«САНКТ-ПЕТЕРБУРГ»

7.00 «Хәерле иртә». 8.15 «Әдәплелек». 8.45 «Оборона». 10.15 «Төш юрау». 11.15 «Аукцион». 11.45 «Тәҗрибә». 12.10 «Спартак». 12.40 «Кунак». 13.00 «Яшәү стиле». 13.15 «Үзем өчен Россияне ачам». Переславль-Залесский. 13.35 «ТВ мәгълүматлары — немец дулкыны». 13.45, 15.50 — «Музыка мизгеле». 13.55 «Ашыгыч ярдәм». 14.25 «Открытая книга». 2 нче фильм. 15.30, 22.50 «ТВ мәгълүматлары». 15.40 «Бакчачыларга киңәшләр». 15.55 Нәфис фильм: «Воздушный извозчик». 17.10 Телефильм-концерт: «Асами Маки балеты». 22.00 «Санкт-Петербург телевидениесе». 23.05 «Спорт, спорт, спорт...» 23.20 Нәфис фильм: «Жермена и Бенжамен».

ҖОМГА

11 АВГУСТ

«ТАТАРСТАН»

7.00—8.00 «Чулпан» информацион программасы. 17.55 «Балачакның якты йолдызы». Айгөл Хәйри. 18.20 Мультфильмнар. 19.00 «Татарстан». 19.30 «Видеоспорт». 19.45 «Урак өсте». 20.05 «Әлли-бәлли-бәү». 20.10 «Ислам чакыруы». 20.20 «Җомга көн кич белән». Альманах. 21.00 «Җырлардан такыялар үрәм». А.Хөсәеновның иҗат кичәсе. 22.00 Тапшырулар программасы.

«ЭФИР»

7.00 «Зарядкага басыгыз!» 7.10 Мультфильмнар: «Жизнь в перьях», «Золушка встречается со своим принцем». 7.30, 20.20, 22.30 — «Шәһәр» информацион программасы. 7.55 «Телеэкспресс» (10 август тапшыруын кабатлау). 8.20 Нәфис фильм: «В бой идут одни старики». 9.50 Сериал: «Соседи». 5 нче серия. 10.15 Документаль фильм: «Весла на воду». 10.25 «Эрмитаж. Француз сынлы сәнгате». 11.00 Спутниклы телевидение. 17.00 Телесериал: «Криминальные истории». «Возвращение домой». 17.50 Музыкаль программа. Игорь Саруханов җырлый. 18.50 Телесериал: «Саломея». 19.50 «Кыюлар һәм матурлар». 20.45 Телеэкспресс. 21.05 «Суперспорт». 21.25 «Экология хәбәрчесе». 21.30 Сериал: «Сирены» (АКШ). 22.55 Нәфис фильм: «Капля».

1 НЧЕ КАНАЛ

6.00 «Иртә». 9.00, 12.00, 15.00, 0.30 — Яңалыклар. 9.20 Телесериал: «Тропиканка». 10.10 «Бүген мин сезнең белән, чегәннәр...» 10.50 Мультфильм. 11.05 «Спортның җиде көне». 11.35 Документаль сериал: «Малый лебедь». 12.20 Телесериал: «Жизнь Клима Самгина». 13.25 «Компас». 14.00 Информацион-күңел ачу программасы: «Иванов, Петров, Сидоров...» 14.35 Телеуен: «Мине аңла».15.20 Эфирда — «Мир» телерадиокомпаниясе тапшырулары. 16.00 Балалар өчен телесериал: «Белый клык». 16.25 «Орфей йолдызлыгы». 16.35 «Яңа чынбарлык». 17.00 «Шпаргалка». 17.05 «Рок-дәрес». 18.00, 21.00 — «Вакыт». 18.20 Телесериал: «Тропиканка». 19.10 «Кыргый кыр». 19.25 «Кеше һәм закон». 19.55 «Могҗизалар кыры». 20.45 «Тыныч йокы, нәниләр». 21.55 Николь Кидман «Бангкок Хилтон» мажаралы фильмында. 22.50 «Караш». 23.45 «Музыка күзәтүе».

Төнге канал:

0.55 Телефильм: «Частное лицо». 1 нче серия. 2.00 Хит-конвейер. 2.30 Ирина Понаровская җырлый.

«РОССИЯ»

7.30 «Эшлекле кешеләр вакыты». 8.00, 11.00, 14.00, 17.00, 20.00, 23.00 — «Хәберләр». 8.30 «Йолдызлар сөйли». 8.35 «Ритмика». 8.50 «Кирәк... кирәк...» 8.55 «Хакыйкать мизгеле». 9.50 Телесериал: «Санта-Барбара». 10.40 «Крестьян мәсьәләсе». 11.05 «Клип-антракт». Я.Поплавская һәм А.Тихонович. 11.15 «Телегазета». 11.20 «Милиция хроникасы». 11.30 «Сәүдә йорты». 11.45 Мультсериал: «Бременские музыканты». 12.15, 17.20 «Яңа тармак». 12.30, 14.20 — «Эшлекле Россия». 16.05 «Шау-шулы яңалыклар». 16.20 «Көн дә бәйрәм». 16.30 «Конгерә». 16.50 «Ай тотучы». 17.50 Нәфис фильм: «Зорро». 18.50 «Беркем дә онытылмаган». 18.55 «Сәяси олимпта». 19.40 «Кайнар унлык». 20.25 «Бөтен нечкәлекләр». 20.35 Телесериал: «Санта-Барбара». 21.30 «Борын». 22.05 «К-2» күрсәтә: «Сюжет». 23.30 23.30 «Вакыт елгасы». 23.35 «Автомизгел». 23.45 Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты.

«САНКТ-ПЕТЕРБУРГ»

7.00 «Хәерле иртә». 8.15 «Киңәшче». 8.45 «Балалар өчен». 9.20 «Гүзәллек». 10.15 «Төш юрау». 10.35 «Кумирлар». 10.45 Такмаклар. 11.15 «Коллекционерлар». 11.45 «Тәҗрибә». 12.10 Джаз. 12.40 «Кунак». 13.00 «Яшәү стиле». 13.15 «Үзем өчен Россияне ачам». Псков. 13.35 ТВ мәгълүматлары. Немец дулкыны. 13.45, 15.50 — «Музыка мизгеле». 13.55 «Ашыгыч ярдәм». 14.25 «Открытая книга». 2 нче фильм. 15.30, 22.40 ТВ мәгълүматлары. 15.40 «Бакчачыларга киңәшләр». 15.55 Нәфис фильм: «На Дерибасовской хорошая погода, на Брайтон-Бич опять идут дожди». 17.35 ТВ мәгълүматлары — Европа калейдоскобы. 22.05 Дж. Верди. Телефильм-опера: «Риголетто». 22.55 «Спорт, спорт, спорт...» 23.10 Нәфис фильм: «Меченый смертью».

ШИМБӘ

12 АВГУСТ

«ТАТАРСТАН»

7.00—8.00 «Чулпан» информацион программасы. 17.40 Ә.Фәйзи. «Азат Мәргән». Балалар өчен телеспектакль. 18.50 Мультфильм. 19.00 «Татарстан». 19.30 «Моң». Телефильм. 20.30 «Әлли-бәлли-бәү». 20.45 «Өй академиясе». 21.05 «Алтын көшәл». Авыл эшчәннәрә өчен тапшыру. 21.55 Тапшырулар программасы.

«ЭФИР»

7.15 Эфирда — музыка.7.30 «Шәһәр» информацион программасы. 7.55 Телеэкспресс (11 август тапшыруын кабатлау).Узган атна тапшырулары: 8.10 «Коммерция өйләнмәсе» (8 август көнендәге тапшыруны кабатлау). 8.35 «Видеомода». 8.55 «Казан автосалоны». 9.25 «700 нче клуб». «Җаваплар». 9.55 «Без сайлыйбыз». 10.15 «Поза». 10.40 «Үз кешеләр». 11.15 Эфирда — музыка. 11.25 Мультфильм: «Приключения Буратино». 12.30 «Мәхәббәт турында монолог». София Ротару җырлый. 13.40 «Рус балеты легендалары». 14.35 Нәфис фильм: «Каин восемнадцатый». 16.05 Телесериал: «Тропическая жара». 17.00 Телесериал: «Детективы на полставки». 18.00 «Клоуннар парады». 19.00 «Исәнмесез!». 21.00 «Мавыгулар дөньясы»: 21.30 Сериал: «Сирены» (АКШ). 22.25 Нәфис фильм: «Опекун».

1 НЧЕ КАНАЛ

7.30 «Иртә». 8.45 «Пастырь сүзе». Митрополит Кирилл. 9.00, 15.00, 0.20 — Яңалыклар. 9.20 «Джунглилар чакыруы». 9.50 Балаларга фильм: «Секреты моего лета». 10.25 «Иртәнге почта». 11.00 «Татлы». 11.15 «Сәламәтлек». 11.45 «Провинция». 12.15 «Бомонд». 12.35 «Бәллүр башмак» славян базарында. 13.15 Анастасия Георгиевская һәм Николай Губенко «Последний жулик» нәфис фильмында. 14.25 «Күзге». 15.20 «Зур узышлар». 15.50 «Алтын кадр». Ираклий Андроников. 16.35 «Хайваннар дөньясында». 17.10 Телеуен: «Тәвәккәлләргә һәм җиңәргә». 18.00, 21.00 — «Вакыт». 18.25 Жан Поль Бельмондо һәм Лино Вентура «Сто тысяч долларов на солнце» (Франция) нәфис фильмында. 20.45 «Тыныч йокы, нәниләр». 21.55 Телесериал: «Бангкок Хилтон». 2 нче серия. 22.50 «Брэйн ринг». 23.50 «Бөтен кешенең телендә».

Төнге канал

00.45 Телефильм: «Частное лицо». 1.55 Музыкаль телефильм: «Ганна Главари».

«РОССИЯ»

8.00, 14.00, 17.00, 20.00, 23.00 — Хәбәрләр. 8.25 «Йолдызлар сөйли». 8.30 Документаль фильм. 8.40 «Шөрептән башлап». 8.55 «Мазай бабай кунакханәсе». 9.10 «Тынлыкта җиде нота». 9.40 «Рим үзәгендә рус вилласы». 10.25 «Пилигрим». 11.10 «Ничек яшәрбез?» 11.55 Нәфис фильм: «Пленники Барсова ущелья». 12.55 Мульти-пульти. 13.15 «Безнең бакча». 13.45 «Сезнең хокук». 14.20 «Де факто». 14.35 Нәфис фильм: «Голова человека». 15.20 «Хайваннар дөньясында». 16.15 «Танц-экспресс». 16.30 «Богема». Л.Полищук. 17.30, 20.25, 0.40 Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты. 18.30 «Америка йолдызлары». 19.00 «Шарман-шоу». 21.25 Нәфис фильм: «Солнечный день в конце лета». 22.00 «Клип-антракт». Т.Овсиенко. 22.05 «Үтә яшерен». 23.30 «Вакыт елгасы». 23.35 «Автомизгел». 23.40 «А» программасы. 1.20 «Төнге сөйләшү». 1.25 Өлкәннәр өчен мультфильм: «Декамерон».

«САНКТ-ПЕТЕРБУРГ»

7.30 «Христос — бөтен дөньяда». 8.00 «Хәерле иртә». 10.00 «Яшәү стиле». 10.20 Нәфис телефильм: «Где это видано, где это слыхано». 10.45 Телефильм-балет: «Лесная сказка». 12.15 Безнең көннәр киносы. Телефильм: «Робер Брессон» (Франция). 13.20 «Цой исемле йолдыз». 13.50 «Теледоктор». 14.15 Нәфис фильм: «Демидовы». 1 нче һәм 2 нче серияләр. 16.50 «Леннаучфильм» студиясе фильмы: «Загадка Цусимы». 22.00 «Оранж-ТВ» «Теләмәсәң — карама» каналын күрсәтә: «Без названия», «Самое-самое», «Навигатор», «Страхи города Питера». 22.40 «Информ-ТВ». 23.00 Йолдызларны — «бис»ка. Э.Пьеха. 0.00 «Адәм һәм Хава +».

ЯКШӘМБЕ

13 АВГУСТ

«ТАТАРСТАН»

7.00—8.00 «Чулпан» информацион программасы. 18.10 Ә.Фәйзи. «Азат Мәргән». Балалар өчен телеспектакль. 3 нче һәм 4 нче бүлек. 18.50 Мультфильм. 19.00 «ТОН» (атналык телекүзәтү). 19.35 «Автокалейдоскоп». 19.50 «Программа-2». 20.05 Телебуклет. Тапшырулар анонсы. 20.15 «Әлли-бәлли-бәү». 20.25 Г.Хаҗибәков. «Аршин мал алан». К.Тинчурин исемендәге Татар дәүләт драма һәм комедия театры спектакле. 21.55 Татар романслары кичәсе. 22.15 Тапшырулар программасы.

«ЭФИР»

8.00 Эфирда — музыка. 8.10 Телеэкспресс (атналык тапшыруларны кабатлау). Узган атна тапшырулары: 10.00 Коммерция өйләнмәсе (10 август тапшыруын кабатлау).10.25 «Ушуайя». 10.45 «Мавыгулар дөньясы». 11.15 «Суперспорт». 11.35 Эфирда — музыка. 11.55 Нәфис фильм: «Сказка странствий». 13.35 Мультфильмнар. 14.00 Нәфис фильмнар: «Анжелика — маркиза ангелов», «Анжелика в гневе». 17.00 Телесериал: «Тропическая жара». 18.00 Мультфильм: «Гонки по пересеченной местности». 18.15 Телесериал: «Детективы на полставки». 19.15 «Маски-шоу». «Тяжело в ученье». 19.45 «КиноМеню». 20.15 «Җирле вакыт». Информацион программа. 20.45 Семинар Интерньюс: яңалыкларның махсус чыгарылышы. 21.00 Нәфис фильм: «Полосатый рейс». 22.30 «Исәнмесез!» (12 август тапшыруын кабатлау).

1 НЧЕ КАНАЛ

7.30 «Иртә». 9.00, 15.00, 0.25 — Яңалыклар. 9.20 «Иртә таңнан». 9.50 Мультфильм. 10.10 «Бар да өйдә чакта». 10.40 «Иртәнге йолдыз». 11.30 «Россиягә хезмәт итәм». 12.00 «Бөтендөнья географиясе». 12.55 «Бөтен Россия». 13.20 «Уйна, гармун». 14.00 «50 ел элек бу көннәрдә». 14.15 «Пи» билгесе астында. 15.20 «Зур театр». 16.10 «Сәяхәтчеләр клубы». 17.05 «Америка М.Таратута белән». 17.35 Мультсериал: «Доктор Айболит». 18.00 «Вакыт». 18.20 Э.Радзинский. «Театраль роман». 19.00 «Күзгә-күз». А.Любимов алып бара. 19.30 «Кумирлар, кумирлар...» София Ротару. 20.10 Кинокомедия: «Лыжный патруль». 22.00 «Якшәмбе». 23.00 Телесериал: «Бангкок Хилтон». 23.50 «Бер күрүдә ярату».

Төнге канал:

0.50 «Минем белән җырла». 1.10 Телефильм: «Частное лицо». 2.20 Киноконцерт: «Узган еллар көйләре».

«РОССИЯ»

8.00, 14.00, 20.00, 23.00 — Хәбәрләр. 8.25 «Йолдызлар сөйли». 8.30 Мульти-пульти. 8.45 «Беренче дубль». 9.00 «Алтын ачкыч». 9.15 «Параллельләр». 9.30 «Хәерле иртә». 10.00 «Футболга чикләр юк». 10.45 «Аты, баты...» 11.15 «Консолидация». 11.20 «Рус лотосы». 11.50 Кипрас Мажейка. «Параллельләр». 12.05 Нәфис фильм: «Розыгрыш». 13.45 «Сезнең партнер». 14.20 «Кисеп бетерә алмаслык...». 14.35 Нәфис фильм: «Голова человека». 15.25 «Алтынчы хис». 15.55 «Формула-1» классында дөнья буенча автоузышлар. Венгрия: Гран-при. 18.00 Диснейның тылсымлы дөньясы: «Русалочка», «Новые приключения Винни-Пуха». 19.00 Җиңел атлетика. Дөнья чемпионаты. 20.25 Нәфис фильм: «Деревня». 22.25 «Ксюшада кунакта». 23.30 «Вакыт елгасы». 23.35 «Автомизгел». 23.40 «Тапшырулар тартмасы».

«САНКТ-ПЕТЕРБУРГ»

7.00 «Бу сезнең көнегез». 7.30 «Шифалы сүз». 8.00 «Хәерле иртә». 10.00 «Яшәү стиле». 10.20 Телеспектакль: «Ике гусар». 12.00 «Якшәмбе лабиринты». 13.25 Балалар өчен нәфис фильм: «Железная принцесса». 14.25 «Классика-5». «Иҗат юллары буйлап...» 15.10 Ирина Архипова җырлый. 15.30 «Депутатларга сүз». 16.05 «Зебра». Артек-95. 16.35 «Иҗат юллары буйлап». Н.Касаткина һәм В.Васильев. 22.20 «Санкт-Петербург» телевидениесе. 23.15 ТВ мәгълүматлары. 23.55 «Рок - легендалары». «Дженезис» рок-группасы.

ДҮШӘМБЕ, 7 АВГУСТ

6.00, 19.15 — Соңгы хәбәрләр. 6.15 Иртәнге дулкында. 6.45, 20.45 — Татарча өйрәнәбез. 6.53, 7.58, 20.53 — Һава торышы. 6.55, 7.50 — Белдерүләр. 7.00 Информацион-музыкаль программа. 7.45, 20.53 — Тапшырулар программасы. 8.00, 18.30, 21.00 — Радио-1. 17.45 «Язучылар — балаларга». 19.45 Һәвәскәр башкаручылар концерты.

СИШӘМБЕ, 8 АВГУСТ

6.00, 7.00, 13.05, 19.05 — Соңгы хәбәрләр. 6.15 «Иртәнге дулкында». 6.45, 20.45 — Татарча өйрәнәбез. 6.53, 7.58, 13.25, 20.53 — Һава торышы. 6.55, 7.50 — Белдерүләр. 7.15 Концерт. 7.45, 12.25, 20.53 — Тапшырулар программасы. 8.00, 14.30, 18.30, 21.00 — Радио-1. 12.25—14.30 «Көн үзәге» информацион-нәфис каналы. Чыгарылышта: 12.30 Башкортстан артистлары концерты. 13.10 Республика газеталарына күзәтү. 13.30 «Юллар чатында» информацион программасы. 13.45 «Татарлар елмаеп үлделәр». Радиокомпозиция. 17.45 «Яшьлек» студиясе. 18.15 «Көн темаларына». Әңгәмәләр, аңлатмалар. 19.45 «Җырладым халкым өчен». З.Басыйрова иҗатына багышланган концерт-очерк. 4 июль тапшыруын кабатлау.

ЧӘРШӘМБЕ, 9 АВГУСТ

6.00, 7.00, 13.05, 19.15 — Соңгы хәбәрләр. 6.15 «Татарстан дулкынында». 6.43, 20.45 — Татарча өйрәнәбез. 6.53, 7.58, 13.25, 20.53 — Һава торышы. 6.55, 7.50 — Белдерүләр. 7.15 Концерт. 7.45, 12.25, 20.53 — Тапшырулар программасы. 8.00, 13.30, 18.30, 21.00 — Радио-1. 12.25—13.30 «Көн үзәге» информацион-нәфис каналы. Чыгарылышта: 12.30 Концерт. «Без Татарстан җирендә яшибез». 13.10 Республика газеталарына күзәтү. 18.00 «Каурый каләм эзеннән». 19.45 Сораулар буенча концерт.

ПӘНҖЕШӘМБЕ, 10 АВГУСТ

6.00, 7.00, 13.05, 19.15 — Соңгы хәбәрләр. 6.15 «Иртәнге дулкында». 6.45, 20.45 — Татарча өйрәнәбез. 6.53, 7.58, 13.25, 20.38 — Һава торышы. 6.55, 7.50 — Белдерүләр. 7.15 Концерт. 7.45, 12.25, 20.53 — Тапшырулар программасы. 8.00, 14.30, 21.00 — Радио-1. 12.25—14.30 — «Көн үзәге» информацион-нәфис каналы. Чыгарылышта: 12.30 «Балалар җырлый». 13.10 Республика газеталарына күзәтү. 13.30 Г.Исхакый. «Теләнче кыз». Романнан өзек. 19.45 Татар композиторларының камера музыкасы.

ҖОМГА, 11 АВГУСТ

6.00 «Балкыш». 6.43, 20.55 — Татарча өйрәнәбез. 6.53, 7.58, 13.25, 21.03 — Һава торышы. 6.55, 7.50 — Белдерүләр. 7.00, 13.05, 19.15 — Соңгы хәбәрләр. 7.15 Концерт. 7.45, 12.25, 21.03 — Тапшырулар программасы. 8.00, 13.30, 21.10 — Радио-1. 12.25—13.30 — «Көн үзәге» информацион нәфис каналы. Чыгарылышта: 12.30 Эстрада ритмнары. 13.10 Республика газеталарына күзәтү. 18.00 «Чишмәләр» (чуваш телендә). 19.45 Г.Гафиятуллина бенефисы (трансляция буенча язма).

ШИМБӘ, 12 АВГУСТ

6.00, 7.00 — Соңгы хәбәрләр. 6.15 Авыл эшчәннәре өчен концерт. 6.58, 7.58 — Һава торышы. 7.15 Концерт. 7.45 Тапшырулар программасы. 7.50 Белдерүләр. 8.00, 10.30, 14.30 — Радио-1. 8.15 «Мәсьәләгә бер караш». 8.30 «Көмеш кыңгырау». 9.00 «Август». Поэтик тапшыру. 9.30 «Үзе хикмәт, сүзе хикмәт». Язучы С.Батталның 90 еллыгына. 11.45 «Кардәшлеккә чикләр юк». 12.15 «Музыкаль редакция почтасыннан». Хатлар буенча әңгәмә-концерт. 13.10 Яңалыклар эстафетасы. 13.30 «Яшьлек» студиясе. 14.00 «Көзге».

ЯКШӘМБЕ, 13 АВГУСТ

7.00, 7.58, 13.15 — Һава торышы. 7.04 «Хәерле иртә!» 7.45, 13.15 — Тапшырулар программасы. 7.50 Белдерүләр. 8.00 «Идел белән Урал арасында». Алты республиканың берләштерелгән радиожурналы. 9.00 «Чын күңелдән сөйләшүгә чакырабыз». 9.30 «Көн артыннан көн». 10.15, 16.00 — Радио-1. 12.15 Р.Еникеев әсәрләреннән концерт. 13.20 «Татарстан дулкынында». 13.50 Ш.Хөсәенов. «Әниемнең ак күлмәге». К.Тинчурин исемендәге ТДДК театры спектакле.

9 АВГУСТТАН — МӘҮЛИД БӘЙРӘМЕ БАШЛАНА

ТӘҢРЕБЕЗ ИЛЧЕСЕ

Билгеле булганча, мөселманнарның дини бәйрәмнәре арасында иң әһәмиятлеләре булып саналган өч бәйрәм бар. Болар — Корбан бәйрәме, Ураза бәйрәме һәм дә Мәүлид — Мөхәммәд пәйгамбәрнең туган көне. Быел бу олы, изге бәйрәм 9 нчы августта башлана.

Мөхәммәд пәйгамбәр — Ислам диненә һәм дә мөселманнарның беренче мәхәлләсенә нигез салучы. Аллаһы тәгалә Коръәнне нәкъ менә иң беренче аңа иңдергән, аны үзенең илчесе итеп сайлаган.

Мөселман риваятьләреннән күренгәнчә, Мөхәммәд пәйгамбәрнең дөньяга киләчәге, әле ул туганчыга кадәр шактый күп еллар элек, Ибраһим һәм Муса, Гайсә пәйгамбәрләр тарафыннан әйтеп куелган. Мөхәммәд исә, Гайсәдән башланган ел исәбе буенча, 571 елда, Мәккә шәһәрендә, әллә ни бай булмаган, әмма Мәккәнең затлы нәселләренә туганлык-кардәшлектә шактый якын торган бер гаиләдә туа. Аның әтисе Габдулла, сәүдә эше буенча сәфәр чыгып, Мөхәммәд туганчы ук вафат була. Әнисе дә шуннан соң берничә ел гына яши.

Булачак пәйгамбәр ялгыз, үзе генә, аулакта калырга, шул аулак бер урында иң изге уйларга табынырга яраткан. Ул, еш кына, бер ялгызы Мәккә янындагы тауларга китеп барган, анда ялгыз көннәр һәм төннәр уздырган. Мөхәммәдкә 40 яшь тулган бер вакытта, әнә шул ялгыз үткәргән көннәренең берсендә, аның күз алдына төрле күренешләр, каяндыр читтән, югарыданниндидер тавыш-хәбәрләр килә-ишетелә башлый. Әнә шул күренешләр, күктән ишетелгән хәбәрләр аша. Мөхәммәд соңрак мөселманнарның изге китабын — Коръәнне отып кала. Коръән Мөхәммәдкә Аллаһы тарафыннан әнә шул рәвешле иңдерелә. Аның үз кардәшләре арасында беренче булып белдергән ачышлары: Аллаһының бөек һәм бердәнбер булуын игълан итә, гарәп илләрендә таралган мәҗүсилекне һәм күп аллаларга табынуны кире кага, Кыямәт көне турында белдерә.

Ялкынлы сүз һәм фикер иясе, үз иманына нык ышанган остаз һәм диндар, акыллы һәм тәвәккәл сәясәтче, хыял белән тормыш чынбарлыгын бер ноктага туплый белүче, ирекне һәм аның кысаларын төгәл билгеләүче — болар Мөхәммәд пәйгамбәрнең эшчәнлегенә иң хас сыйфатлар. Сүз уңаеннан әйтеп үтсәк ярыйдыр: бүгенге көн хакимнәренә дә, бәлкем, иң беренче чиратта әнә шул сыйфатларга ия булу кирәктер.

Ислам дине белдерүенчә, Мөхәммәд — кешелек тарихында безгә Аллаһы сүзен җиткергән иң соңгы пәйгамбәр. Коръәннең 107 нче аятендәге 21 нче сүрәсендә Аллаһының Мөхәммәд пәйгамбәрне кешеләргә мәрхәмәт йөзеннән җибәргәнлеге әйтелә. Күп кенә дин галимнәре Мөхәммәд пәйгамбәргә Аллаһы тарафыннан билгеләнгән максатның дөньякүләм әһәмияткә ия булуын белдерәләр.

Ислам дине исә, чынбарлыкта, Мөхәммәдкә һич тә гадәттән тыш, акылдан-уйдан өстен көч-сыйфатлар такмый. Пәйгамбәрнең башкалар кебек үк гади бер кеше заты булуы Коръәндә кат-кат басым ясап әйтелә.

Аңа кадәр булган пәйгамбәрләр белән чагыштырсаң, Мөхәммәд баш җитмәс мөгҗизалар ясамый.

Коръән һәм Мөхәммәд пәйгамбәр арасындагы бәйләнеш исә шактый серле-катлаулы, һәм бу бәйләнешнең мәгънәсе Ислам дине өчен бик тә мөһим. Мөхәммәд пәйгамбәр Коръәнне үзе язмаган, уйлап чыгармаган, әмма Коръән безгә аның уй-хисләре аша иңдерелгән.

Пәйгамбәрнең вафатыннан соң, аның исеме белән бәйле рәвештә бик күп серле риваятьләр туган.

Мөхәммәднең туган көнен Ислам дине барлыкка килгәннән соң 300 ел узгач кына билгеләп үтә башлыйлар. Монда әле тагын шуны да истән чыгармаска кирәк: Исламда кешенең туган көне, гадәттә, тыйнак кына билгеләп узылган, яисә бөтенләй үткәрелмәгән. Ә менә вафат булу көне, киресенчә, аеруча зурлап, хөрмәт белән билгеләп үтелгән. Чөнки кешенең үлеме аның мәңгелек дөньяга күчүе, шул дөньяда яшәү өчен туувы буларак бәяләнгән.

Мәүлид бәйрәме барлык мөселман илләрендә үткәрелә, бу көнне Мөхәммәднең үзен генә түгел, аның әнисе Әминәне дә зурлап искә алалар.

Хаҗи Абдулла ДУБИН.

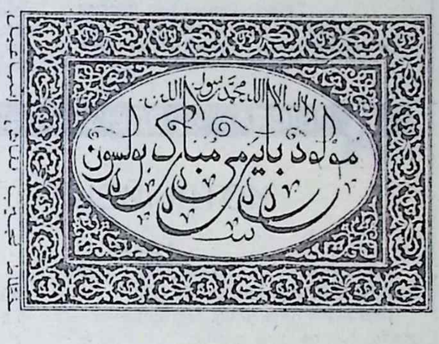

• «Лә иляһи илле Аллаһу, Мөхәммәд рәсүлүллаһи». Мәүлид бәйрәме мөбарәк булсын!» Тәбрикнамә язуының авторы — Нәҗип Нәккаш.

СИРЛЕКТӘН ХАТ

Гафу ит мине, әни...

Без Казаннан хәрби хезмәткә ялланып киткән, Таулы Карабахта ике ел ирексез тотылучы урыс егетенең хаты «Труд» гәзитендә басылуы хакында хәбәр иткән идек инде. Түбәндә шул хатның эчтәлеген тәкъдим итәбез.

«Исәнме, кадерле әнием!

Әгәр дә син бу хатны мине күргәнче алсаң, минем хәлләремнең хәрти икәнен аңларсың. Ярар, башыннан ук сөйлим әле. Мин, «дусларым» сүзенә ышанып, Ереванга килгән идем. Аларның «тырышлыгы» аркасында бер тиенсез дә калгач, хәрби хезмәткә ялланырга мәҗбүр булдым. Исәпләвемчә, бер ай хезмәт иткәч, самолет билетына җитәрлек акча алып, бу «кунакчыл» Кавказдан таярга тиеш идем. Язмышымдыр инде — дөньялар имин вакытта бирегә мине аркан белән дә сөйрәп китерә алмаслар иде, ә хәзер мәхшәрнең эченә үз аягым белән барып кердем. Сиңа мөмкин кадәр тулырак итеп исемнәрен дә әйтеп язам. Кызганыч, җәзалаучыларның фамилияләрен белмим.

Хәрби часть Ереванда, Эребуни аэропортының коймасына ук терәлеп тора. Соңыннан мәгълүм булганча, әлеге әтрәк-әләмнәрнең башында торучының исеме Мамвел икән. Ә минем командирым Сергей атлы, кайчандыр Әфганстанда хезмәт иткән, шунда мина шартлап аягын да зарарлаган. Мөгаен, шул да аның ерткычлыгын арттыргандыр. Хәрби хезмәткә яллану турындагы контрактка кул куйганнан соң мине һәм тагын 10 кешене (бишесе — урыслар) фронтка, Карабахка җибәрделәр. Каршы килмәдек, чөнки безне сугыш бармый һәм тиз генә башланмаячак та, дип ышандырдылар. Бу бик уңайлы иде: бер ай шунда ыштан төбе туздырам да, аннары — хуш Кавказ. Бер айдан соң мине шундый хәлгә җиткерделәр ки, түзмәдем, частьне ташлап киттем. Ләкин озакка түгел. Әмма бу хәл командир Сергейны үтерергә җибәрелгән, дип мине гаепләү өчен җитә калды. Хәер, бусы да, башка яла-нахаклар да Сергейның Шаумян районыннан килгән штаб начальнигы Новик һәм аның урынбасары Давид уйдырмалары иде. Сергейның бик тә герой буласы килә иде, хәтта аны үтерергә кеше дә җибәрәләр, янәсе. Мин — Әзәрбәйҗан шпионы, имеш! Шуннан соң мине таладылар, чишендерделәр дә, яланаяк кар өстенә чыгарып, кулларымнан асып куйдылар. Соңыннан автомат түтәсе, таяклар — нәрсә туры килә шуның белән — кыйный башладылар. Бу бер тәүлек дәвам итте. Аннары палаткага өстерәп кереп укол ясадылар (наркотик иде бугай).

«Айнытгач» яңадан сорау ала башладылар, ләкин алар үз теләгәннәренә ирешә алмадылар. Икенче көнне дә шул укол белән «сыйладылар», тик бу да аларга ярдәм итмәде. Шуннан соң миңа кул селтәделәр һәм җәзалауда «остарырга теләгәннәр»гә тапшырдылар. Үлмәсен өчен мине берничә көн тамчы аппаратына тоташтырып тоттылар. Бер атнадан соң гына мин авызымны ача алдым. Аннары да атна буена төнгә кулларны артка каерып аякларга бәйләп куя торган иттеләр. Шулай иткәч кул-аяклар бик авырта, йоклап булмый. Ярым үле хәлдә вертолетка салып Ереванга озаттылар, Казанга кайтарабыз дип, мыскылладылар. Шәһәрдә Мамвел миннән шәхсән үзе сорау алды. Күрәсең, мин аны кызыксындыра алмадым, һәм ул мине Степанакертка җибәрде. Карабах башкаласында подполковник Виктор Михайлович җитәкләгән КГБда ай буена минем белән төрле сынаулар үткәрделәр. Иң аянычы шул, әлеге ярымурыс урысларны бөтенләй күрә алмый иде. Соңыннан контрразведка башлыгы Викторга күрсәтәбез дигәннәр иде, тик аларның уй-эшләре барып чыкмады. Аннары минем ничә көчәнешле токны күтәрә алуымны сынадылар. Шуша шәһәре төрмәсенә (чын үлем төрмәсе!) илткәч, мине ашатмадылар, ни туры килсә, шуның белән кыйнадылар. Икенче айда, аягымда басып тора алмый башлагач, ашатырга булдылар. Шуннан соң мин параличланган хәлдә июль аенда тоткын әзәрбәйҗаннарны да асраучы балалар шифаханәсенә эләктем. Безне көн саен ментлар һәм аларның дуслары аяклары, куллары, култык таяклары белән аңыбызны югалтканчы «дәвалыйлар» иде. Альберт исемле майор, килгән саен, синең мәсьәлә хәл ителә, тиздән китәрсең, ди иде. Министр урынбасары Агасарян да шифаханәгә килгәч, шулай диде. Ләкин... Ноябрьдә яңадан төрмәгә эләктем, нәтиҗәдә 1995 елның февралендә мине янә балалар шифаханәсенә әлеге дә баягы паралич һәм башка бик күп авырулар белән китерделәр. Биредә врачлар кеше китергәндә һәм зиратка озатканда гына булалар — монда шундый тәртип. Безгә ашаткан нәрсәләрен дуңгыз да ашый торган түгел.

Мине өкренләп кенә үтерергә җыеналар, ахрысы. 6 июнь көнне ачлык игълан итәм, ни булып бетсә дә барыбер.

Бик нык исеңдә тот: хөкүмәткә бар, алар мине чыгаруны таләп итмәсәләр, миңа исән калу юк. Юристка бар, ул барысын да аңлатып бирер.

Бу хатка үзеңнең аңлатмаларыңны өстәп яз да, «Труд»ка, «Известия», «Правда»га, Казан газеталарына җибәр. Иң мөһиме — дәшми калма. Миннән кала биредә утызлап урысны тоталар. Безне Россия Карабахка каршы сугышмасын өчен тоткын итеп асрыйлар. Мине барысы өчен дә гафу ит... Әйе, язмыштан узмыш юк икән. Начарлык белән искә алмагыз, барыбыз да Аллаһ кулында.

АЛЕКС».

ГАЗЕТА ҺӘМ УКУЧЫ

Күңелгә хуш килде

Мене күптән көтеп алынган «Мәдәни җомга»ның 2 нче санын да алып укыдык. Газетаның һәр саны да күңелгә хуш килде. Яңа басманы кулыңа алсаң, укып бетермичә туктамыйсың. Моны газета укучыларның уңышы диясем килә. Иншалла, аның киләчәк саннары да шулай чыгар.

Газетада сәнгать әһелләре турында да матур язмалар күренә. Киләчәктә «Мәдәни җомга» битләрендә бүгенге сәнгатебез турында сөйләшүләр күп булыр дип уйлыйм. Чөнки театр, эстрада сәнгатебез, татар музыкасы, телевидение һәм радиотапшырулар хакында төпле фикерләр ишетәсе килә.

Газета чыгаручыларны чын күңелемнән котлыйм һәм иҗат уңышлары телим.

Айрат Арслан,
Татарстанның һәм Россия Федерациясенең халык артисты, республиканың Г.Тукай исемендәге Дәүләт бүләге лауреаты.

ТСС!.. ИМТИХАН БАРА

Җәй — ял һәм каникуллар вакыты гына түгел, кайберәүләр, бигрәк тә быел мәктәпне тәмамлаучы яшьләр өчен үтә дә җаваплы һәм дулкынландыргыч чор. Югары, урта уку йортларына, училищеларга абитуриентлар ташкыны өзелми. Кыргый базар шартлары да, студент тормышының кыенлыклары да куркытмый аларны — белемгә, гыйлемгә омтылыш боларның барысыннан да өстен.

Инә белән кое казучылардан... акча

Мәдәният-сәнгать белгечләре әзерләүче уку йортларында эшләр ничек тора соң, яшьләр аларның ишекләрен еш шакыйлармы? Әйе, шакыйлар икән, тик дөресен әйтергә кирәк, башка еллар белән чагыштырганда сирәгрәк. Бу җәһәттән иң югары конкурс, мөгаен, Казан театр училищесындадыр. Урыс театрлары өчен актерлар әзерләү бүлегендә бер урынны 4 кеше дәгъвалый, ә татар бүлегендә нисбәт бергә — ике ярым.

Бүгенге көндә училищеда кабул итү имтиханнары бара. Безгә хәбәр итүләренчә, бирәдә өстәмә кабул итү булачак, сәбәбе — егетләр театр сәхнәсен бик үз итмиләр икән. Сәнгать училищесында 18 урынга 55 гариза кабул ителгән. Димәк, конкурс бер урынга өч кешедән дә артып киткән. Музыка училищесында да шундый ук хәл. Мәдәният һәм сәнгать академиясендә бер урынга ике ярым кеше.

Консерваториядә исә быел пианистлар, дирижер, музыка белгече булырга теләүчеләрдән гаризалар күп кабул ителгән. Бу уку йортының бер студент билетына ия булырга теләүчеләр саны өч кешегә җиткән. Казан дәүләт педагогия университетының музыка-педагогия факультетында хәл болайрак. Татар бүлегенә 25 урынга — 37, ә урыс бүлегенә 25 урынга 66 гариза кабул ителгән.

Әйтеп үтелгән барлык уку йортларында, театр училищесыннан кала, акча түләп уку мөмкинлеге бар. Конкурстан уза алмаганнарга, шулай итеп, тагын бер форсат бирелә. Кесәң калын булса, билгеле. Гыйлем алу арзан тормый: әгәр дә педуниверситетта беренче уку елына 4 миллион сум түләргә кирәк булса, сәнгать училищесында ул аена 320 мең сум тәшкил итә. Һәм, әлбәттә, бу сумманың инфляция аркасында артуын да истән чыгармаска кирәк.

Наил ФӘЙЗЕТДИН.

АРЫСЛАН ЙОЛДЫЗЛЫГЫНДА ТУГАННАР

КОТЛЫЙБЫЗ!

4 август

БӘШИРОВ Әнвәр Кәлим улы — скульптор.

ГОСМАНОВ Рәшит Әскәр улы — рәссам-график.

ГУБСКИЙ Александр Анатольевич — Татар дәүләт курчак театрында сәхнәгә куючы.

ФӘЙЗУЛЛИН Равил Габдрахман улы — шагыйрь, Татарстанның Г.Тукай исемендәге Дәүләт, М.Җәлил исемендәге республика комсомолы бүләкләре лауреаты, «Казан утлары» журналының баш мөхәррире.

5 август

ИБРАҺИМОВА Наилә Нургазиз кызы — Г.Камал исемендәге Татар дәүләт академия театры артисты.

МАЛИКОВА Мәдинә Габделхак кызы — язучы.

МИРЗАНУРОВ Фәрит Фатыйх улы — Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбле солисты, Татарстанның атказанган артисты.

ШИҺАПОВ Фәрит Зөфәр улы — М.Җәлил исемендәге Татар дәүләт академия опера һәм балет театры оркестры солисты, Татарстанның атказанган артисты.

6 август

ШУЛЬПИНОВ Александр Вадимович — рәссам.

7 август

РУДЕНКО Александр Михайлович — композитор.

ПАНТЮШИН Феликс Михайлович — В.Качалов исемендәге Рус зур драма театры артисты, Татарстанның халык артисты.

ТАЛАНТОВ Всеволод Васильевич — медицина фәннәре докторы, Татарстан Фәннәр академиясе мөхбир-әгъзасы.

ПРОКОПОВА Валентина Васильевна — М.Җәлил исемендәге Татар дәүләт академия опера һәм балет театры солисты, Татарстанның атказанган артисты.

ТУИШЕВА Ания Хәлил кызы — Татар дәүләт җыр һәм бию ансамбле солисты, Татарстанның халык артисты.

9 август

ВЫБОРНОВ Вячеслав Андреевич — рәссам-декоратор.

ЛЕЙБОВ Владимир Сергеевич — режиссер-ассистент.

ПОТЯГУНИН Лев Александрович — рәссам-график.

10 август

ЛӘИСОВ Наиб Хәбибназар улы — әдәбият галиме.

МӘХМҮТОВ Хәлил Зәки улы — К.Тинчурин исемендәге Татар дәүләт драма һәм комедия театры артисты, Татарстанның халык артисты.

Мөхтәрәм укучыларыбыз!

Игътибарга алсагызчы: атналык газетаны 1 сентябрьдән алдыра башлау өчен элемтә бүлекчәләренә 10 августка кадәр барып өлгерергә кирәк.

Басмабызның индексы — 54129.

Дүрт айга язылу бәясе — нибары 8 мең 800 сум, «Мәдәни җомга»лы булырга ашыгыгыз!

Бу санда Р.МӨХӘММӘТҖАНОВ (1 нче бит), Т.КАЗАКОВА, Ә.ШАКИРҖАНОВ, Н.ИСМӘГЫЙЛОВ, Ә.ШӘФИГУЛЛИН, М.БОГОДВИД төшергән һәм авторларның шәхси архивыннан алынган фотолар, Р.ХӘСӘНШИН, А.ҮТӘГӘНОВ рәсемнәре файдаланылды.

ТАШ ЕЛАТЫРЛЫК СҮЗ

Рәтләгез «күлмәге»н

Татарча игълан-вывескалар турында күпме әйтелде, күпме язылды инде. Ә нәтиҗә юк диярлек. Бигрәк тә татар дөньясында, татар мохитендә исеме билгеле булган шәхесләребезнең үзләре җитәкләүче оешма-учреждениеләрдәге «милли игъланнар»га игътибар биреп җиткермәве күңелне әрнетә. Күз төбендәге бүрәнәне күрмәгәч, урамындагысы турында ни диярсең?

3 нче
ОБЩЕЖИТИЯСЕ

Мене сез бу рәсемдә Казан дәүләт педагогия университетының Ак.Губкин урамында урнашкан 3 нче тулай торагындагы игъланны күрәсез. Без башта бу хакта ишеткәч, ышанмадык: «Булмас бу, педуниверситет ректоры Рүзәл Юсупов үзе үк телләр турындагы законны эшләүдә турыдан-туры катнашкан кеше. Үз хуҗалыгында мондый хәлне булдырмас», — дидек. Юк, була икән шул. Инде менә сыкрап булса да, сезгә дә бу хакта җиткерергә мәҗбүрбез.

Кешене киеменә карап бәялиләр, диләр. Без исә хуҗаны аның йортына, йортының «киеме»нә, бизәкләренә карап бәялиләр, дип үстәр идек. Игълан — йортның шул бер киеме бит инде ул. Рүзәл Абдуллаҗанович, шалтыратыгыз әле шуларга, рәтләп куйсыннар әле бу йортның «күлмәге»н, тормасын әле ул күзне ертып. Юкса, абитуриентлардан оят.

Мәдәни
ҖОМГА

Татарстан Республикасы
Мәгълүмат
һәм матбугат,
Мәдәният
министрлыклары
химаясендә чыгарыла

Баш мөхәррир
Зиннур
МАНСУРОВ

Баш мөхәррир урынбасары
Миншәех ЗӘБИРОВ

Җаваплы сәркатип
Альберт САБИРОВ

Телефоннар:
32-41-79 — кабул итү бүлмәсе;
32-06-76 — баш мөхәррир урынбасары;
32-57-36 — җаваплы сәркатип;
32-57-76 — җаваплы сәркатип урынбасарлары;
32-68-22 — публицистика, очерк, сәясәт бүлеге;
32-58-91 — әдәбият бүлеге;
32-60-11 — сәнгать бүлеге;
32-12-08 — тәнкыйть, фән, тарих бүлеге;
32-62-79 — мәдәният яңалыклары, мәгълүмат, тәрҗемә бүлеге
32-59-65 — халык тормышы, рухиятне яклау хатлар бүлег
32-66-28 — рәссам;
32-69-26 — фотохәбәрче;
32-57-94 — бухгалтерия.

Авторлар фикере редакци
фикере белән муафыйк бул
маска да мөмкин

Хатлар, кулъязмалар, фото
графияләр, рәсемнәргә бә
ләмә бирелми һәм алар кир
кайтарылмый

Газетада басылган язмалар
ны, фотографияләрне фай
даланганда, шулай ук әзем
тәләр китергәндә, «Мәдән
җомга»дан алынганлыгы
күрсәтү мәҗбүри

Реклама урнаштыру өчен з
казлар кабул ителә

Реклама һәм белдерүләрне
төгәллеге өчен реклама би
ручеләр үзләре җаваплы

Безгә иганәлек ярдәме кү
рсәтергә теләүчеләр өчен ре
дакциянең исәп-хисап счеты
609403 МФО 265566
в Бауманском отд. ПСБ

Газета
Татарстан Республикасы
Мәгълүмат һәм матбугат
министрлыгында
428 нче таныклык белән
теркәлде

Индекс — 54129

Редакция адресы:
420503, Казан,
Бауман урамы, 19

Нәшрият адресы:
420066, Казан,
Декабристлар урамы, 2

Басмаханә гаебе белән җ
бәрелгән сыйфат җитешсе
лекләре уңаеннан 49-36-
номерлы телефон буенч
шалтыратырга

Газета редакциянең
компьютер үзәгендә эшле
де

Газетаның сатудагы
бәясе килешү буенча

Татарстан газета һәм
журналлар нәшрияты
басмаханәсе

Тираж 8000
Заказ 4452